

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Bc. Jana Chlupová

Indirektní řečové akty v seriálu Vyprávěj

Diplomová práce

Praha 2012

Autor práce: **Bc. Jana Chlupová**

Vedoucí práce: **PhDr. Otakar Šoltys, CSc.**

Oponent práce:

Datum obhajoby: **2012**

Hodnocení:

Bibliografický záznam

CHLUPOVÁ, Jana. *Indirektní řečové akty v seriálu Vyprávěj*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mediálních studií a žurnalistiky, 2012. 92 stran, 158 950 znaků. Vedoucí diplomové práce PhDr. Otakar Šoltys, CSc.

Anotace

Diplomová práce *Indirektní řečové akty v seriálu Vyprávěj* pojednává o analýze toho, že pronášená slova jsou často méně důležitá než význam, který se za slovy skrývá. Pomocí poznatků, které nashromáždila jazykyně v „pragmatickém obratu“, byly analyzovány vrstvy ilokučních aktů, které jsou součástí intertextuality a enkulturace sdělovaných obsahů v ilokučních aktech, které je možné pozorovat v seriálu *Vyprávěj*. Hlavním cílem práce je pak snaha o prokázání, že indirektní řečový akt je součástí ilokuce a stojí hierarchicky výše než akt direktní.

Klíčová slova

Teorie řečových aktů, indirektní řečové akty, seriál *Vyprávěj*, analýza diskurzu

Annotation

The master thesis is called *Indirect Speech Acts in series Vyprávěj* and according to the title, it refers to indirect speech acts in the particular Czech series. The master thesis is based on Speech Act Theory by J. Austin, P. Grice and R. Searle. The most interesting thing on this issue is that words themselves are not so important as the meaning and intention which are hidden behind them. The master thesis would like to prove that indirect speech act is a part of illocution, the aim of a speaker in making an utterance, and stands hierarchical higher than a direct speech act.

Keywords

Speech Acts Theory, Indirect Speech Acts, series *Vyprávěj*, discourse analysis

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Zároveň prohlašuji, že práce nebude použita k získání jiného vysokoškolského titulu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v repozitáři Univerzity Karlovy a byla používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem.

V Trutnově dne 1. srpna 2012

Bc. Jana Chlupová

Poděkování

Děkuji PhDr. Otakaru Šoltysovi, CSc. za vedení diplomové práce, poskytnutí studijní literatury a za ochotu při řešení odborných problémů během celé doby vzniku diplomové práce.

Institut komunikačních studií a žurnalistiky UK FSV

Teze MAGISTERSKÉ diplomové práce

TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT:

Příjmení a jméno diplomanta:

Chlupová Jana

Razítko podatelny:

katedra mediálních studií IKSŽ UK FSV

k rukám Doc. PhDr. Jana Jiráka, Ph.D.

Imatrikulační ročník diplomanta:

2010/2011

E-mail diplomanta:

chlupovaj@seznam.cz

Studijní program/studijní obor:

Mediální studia, navazující čtyřsemestrální studium

Předpokládaný název práce v češtině:

Indirektní řečové akty v seriálu Vyprávěj

Předpokládaný název práce v angličtině:

Indirect speech acts in a serial Vyprávěj

Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok – vzor: ZS 2012)

(diplomovou práci je možné odevzdat nejdříve po dvou semestrech od schválení tezí, tedy teze schválené v LS 2010/2011 umožňují obhajovat práci nejdříve v LS 2011/2012):

LS 2011/2012

Pedagog, s nímž byly teze konzultovány (příjmení, jméno, pracoviště – vzor: Mocnář, Karel, KMS IKSŽ UK FSV):

Šoltys, Otakar, KMS IKSŽ UK FSV

Charakteristika tématu a jeho dosavadní zpracování (rozsah do 1800 znaků):

John Austin ve své knize Jak udělat něco slovy (2000) usiluje o definování toho, co člověk dělá, když něco říká. Při pronesení "performativní věty" skutečnost nepopisujeme, ale vyslovením takovéto výpovědi přímo něco konáme. Příkladem může být věta: "Křtím tuto loď jménem Lucy." Pronesením takovéto výpovědi není pouze něco řečeno, ale je něco vykonáno. Jedná se o tzv. ilokuční akt, kterým uskutečňujeme určitý druh jednání.

S nepřímým vztahem mezi výpovědní formou a ilokuční funkcí (tj. vykonaným mluvním jednáním) souvisí v teorii mluvních aktů rozlišení mezi přímými a nepřímými mluvními akty. Searle (2007) poukázal na to, že vedle jednoduchých případů, kdy mluvčí vyslovuje větu, kterou míní přesně a doslova to, co říká, existují také nepřímé mluvní akty, kdy mluvčí něco říká a zároveň také něco jiného míní, respektive nepřímo realizuje ilokuční akt pomocí aktu jiného. Přitom posluchač rozumí tomu, co mluvčí míní.

Podle autorů retro seriálu Vyprávěj není jeho záměrem analyzovat nebo nějak hodnotit historické události, jde spíše o zachycení doby socialismu a pocitů účastníků v konkrétních situacích (<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/o-serialu/>). Na těchto konkrétních situacích se práce pokusí odhalit významy nepřímých řečových aktů, které jsou závislé na tom, co je sdělováno na takovémto seriálu s odkazem k socialistické nostalgii.

Předpokládaný cíl diplomové práce, původní přínos autora diplomové práce ke zpracování tématu, případně formulace problému, výzkumné otázky nebo hypotézy (rozsah do 1800 znaků):

Cílem práce je analýza toho, že to, co se říká, je méně důležité než to, co se doopravdy myslí. Práce si dále dává za cíl pomocí poznatků, které shromáždila jazykověda po pragmatickém obratu, analyzovat ty vrstvy ilokučních aktů, které jsou součástí intertextualizace a enkulturace sdělovaných obsahů v ilokučních aktech a které se dají pozorovat na popartovém seriálu, jakým právě Vyprávěj je. Práce se bude snažit prokázat, že nepřímo vyřčený ilokuční akt, indirektní řečový akt, je integrální součástí ilokuce a často stojí hierarchicky výše než akt direktní.

Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu):

1) Úvod

a) Cíl práce a metodika – jakým způsobem bude práce zpracovávána

2) Teoretická část

a) Literární rešerše – shrnutí poznatků autorů, kteří se věnovali tématu řečových aktů

b) Historický kontext doby, ve které se seriál odehrává

3) Analytická část práce

4) Závěr

Vymezení podkladového materiálu (např. analyzované tituly a období, za které budou analyzovány) a metody (techniky) jeho zpracování:

Převážně diskursivní (částečně též sémiotická analýza nejméně 7 vybraných a reprezentativních řečových událostí z první a druhé série seriálu Vyprávěj (první série 26 dílů, druhá série 16 dílů), které jsou dostupné z internetového archivu České televize na www.ceskatelevize.cz.

Metoda zpracování: diskurzivní analýza, která je zaměřena na diskurz pojmáný např. jako jednotlivá výpověď, či diskurzivní formace zahrnující určitou množinu výpovědí mající společnou vlastnost. Cílem diskursivní analýzy je identifikování a kategorizování výpovědí a zároveň odkrytí procesu jejich utváření. Výstupem by měl být text přístupný a srozumitelný, tak aby jej mohli interpretačně sdílet i ti, kterých se týká. Tato analýza musí být v nutných případech doplněna o doprovodné sémiotické kódy (mimika, gestikulace, proxémika, haptika atd.) a v nejnnutnějších případech o sémiotické kódy relevantní z hlediska komplexního komunikátu seriálu. Dominantní však vždy bude jazykový kód.

Základní literatura (nejméně 10 nejdůležitějších titulů k tématu a metodě jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

AUSTIN, John Langshaw, Jak udělat něco slovy, Praha: Filosofia, 2000. ISBN 80-7007-133-8

Anotace: V lidské řeči existují slova, jež neslouží k pouhému sdělení, jejich prostřednictvím lze i "něco udělat". Austin koncepci performativních výpovědí rozšiřuje na obecnou teorii toho, v jakém smyslu je jakákoli výpověď zároveň děláním něčeho jiného než jen pronášením slov.

DRDA, Adam, MLEJNEK, Josef, ŠKODA, Stanislav, Mýty o socialistických časech, Praha: Člověk v tísní, 2010. ISBN 978-80-86961-98-9

Anotace: Kniha ukazuje, jak to v dobách reálného socialismu v ČSSR fungovalo-nefungovalo. Boří mýty a legendy o zlatých časech husákovské éry, kdy ekonomika, školství, zdravotnictví i kultura u nás vzkvétaly a společnost se ubírala k nadějným zítřkům.

HELBIG, Gerhard, Vývoj jazykovědy po roce 1970, Praha: Academia, 1991.

ISBN 80-200-0312-6

Anotace: Příručka informuje o výzkumech v teorii gramatiky a o komunikačně-pragmatickém obratu v jazykovědě.

JANOUSEK, Jaromír, Verbální komunikace a lidská psychika, Praha: Grada Publishing, 2007. ISBN 978-80-247-1594-0

Anotace: Publikace zkoumá některé psychologické aspekty problematiky lidské komunikace - především vnitřní vazby mezi verbální komunikací a lidskou psychikou.

JIRÁK, Jan, NEKVAPIL, Jiří, ŠOLTYS, Otakar, Jazyk ve společenském kontextu: základy jazykovědy pro studenty sociálních věd, Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-210-9

KOŤÁTKO, Petr, Význam a komunikace, Praha: Filosofia, 1998, ISBN 80-7007-117-6

Anotace: V knize jsou uvedeny základní typy mluvních aktů a významy promluv. Promluva představuje smyslově vnímatelný mluvní akt, který člověka vnímá jako potencionálního nositele významu.

MARVAN, Tomáš, Otázka významu: cesty analytické filosofie jazyka, Praha: TOGGA, 2010. ISBN 978-80-87258-33-0

Anotace: Kniha představuje vývoj analytické filosofie jazyka. Je v ní vyloženo několik jazykových teorií včetně teorie řečových aktů.

NEBOJSA, Bořivoj, Normalizace, to je ono! Brno: Sursum, 2001. ISBN 80-85799-93-6

Anotace: Kniha je rekapitulací vývoje československé společnosti v letech 1956 až 1989. Hlavní pozornost je věnována tématům společenského uvolnění od Chruščovovy kritiky kultu osobnosti na XX. sjezdu KSSS přes kafkovskou konferenci v Liblicích a 4.sjezd Svazu spisovatelů až po obrodný proces roku 1968. Popisovány jsou klíčové události Pražského jara a jeho násilnému potlačení. K závěru je popisováno směřování Československa od vzniku Charty 77 po listopadové události roku 1989.

OTÁHAL, Milan, Svědectví o duchovním útlaku 1969-1970: Dokumenty; "Normalizace" v kultuře, umění, vědě, školství a masových sdělovacích prostředcích, Praha: Maxdorf, 1993. ISBN 80-85800-14-4

Anotace: Kniha je souborem textů a dokumentů z počátečního období československé normalizace.

SEARLE, John Rogers, Řečové akty: esej z filosofie jazyka, Bratislava: Kalligram, 2007. ISBN 978-80-7149-892-6

WITTGENSTEIN, Ludwig, Tractatus logico-philosophicus, Praha: Oikoymenh, 2007. ISBN 978-80-7298-284-4

Anotace: Formulace filozofických problémů stojí na porozumění logice našeho jazyka. Wittgenstein se pokouší postihnout rysy toho, co lze říci a o čem naopak nelze mluvit: snaha vymezit hranice myšlení. Hranici lze vytyčit pouze v jazyce a vše, co leží mimo tuto hranici bude nesmysl.

Diplomové a disertační práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

BRTÁŇ, Martin, Fantomas a Siedma pečat' - analýza řečových aktov, 2008; vedoucí práce Bohumil Palek; oponent práce Petr Kořátko

ŠESTÁKOVÁ, Ilona, Analýza mediální kampaně z pohledu teorie řečových, 2010; vedoucí práce Juraj Hvorecký; oponent práce Petr Kořátko

Datum / Podpis studenta

.....

TEZE JE NUTNO ODEVZDAT VYTIŠTĚNÉ (včetně části, kterou vyplňuje institut!), PODEPSANÉ A VE DVOU VYHOTOVENÍCH DO TERMÍNU UVEDENÉHO V HARMONOGRAMU PŘÍSLUŠNÉHO AKADEMICKÉHO ROKU, A TO PROSTŘEDNICTVÍM PODATELNY UK FSV.

PŘIJATÉ TEZE JE NUTNÉ SI VYZVEDNOUT V SEKRETARIÁTU PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY A NECHAT VEVÁZAT DO DIPLOMOVÉ PRÁCE.

TUTO ČÁST VYPLŇUJE INSTITUT:

Vyjádření IKSŽ: Vedení IKSŽ teze projednalo na svém zasedání dne s tímto výsledkem:

Schváleno

Neschváleno

Důvody případného neschválení práce

Téma je již zpracované

Špatně formulované téma a cíl

Špatně zvolená metoda práce

Nedostatečná rešerše literatury

Nevhodně zvolené prameny

Nedostačující úroveň tezí

Jiné

.....

.....

Navržený vedoucí práce

Souhlas vedoucího práce navrženého vedením institutu

Příjmení a jméno

.....

Datum /Podpis

.....

Návrhy na konzultanty (v případě, že takové návrhy z jednání vedení IKSŽ vyplynou)

Příjmení a jméno

.....

Příjmení a jméno

.....

Schválené teze převzal/a student/ka

Příjmení a jméno

.....

Datum /Podpis

.....

Návrhy na oponenta: Vedení IKSŽ na svém zasedání dne navrholo, aby předloženou práci oponoval/a:

Příjmení a jméno

.....

OBSAH

1. Úvod a předpokládaný cíl práce.....	15
1.1 „Komunikačně pragmatický obrat“ v jazykovědě.....	16
1.2 Metodologie práce a metody, kterými bude práce zpracovávána	17
1.2.1 Analýza diskurzu	20
1.2.2 Sémiotická analýza – zkoumání významových obsahů	22
2. Teoretická část	25
2.1 Teorie řečových (mluvních) aktů	25
2.2 Teorie obecných podmínek jazyka definované podle Herbert Paula Grice	26
2.3 Teorie řečových (mluvních) aktů Johna Langhawa Austina.....	28
2.3.1 Performativy a konstativy	29
2.3.1.1 Podmínky pro zdařilé performativy	30
2.3.2 Lokuční, ilokuční a perlokuční akty	31
2.3.2.1 Lokuční akt	33
2.3.2.2 Ilokuční akt.....	34
2.3.2.3 Perlokuční akt.....	35
2.3.2.4 Shrnutí řečových (mluvních) aktů.....	37
2.4 John Rogers Searle	39
2.4.1 Propozice.....	40
2.4.2 Pravidla	42
2.4.3 Význam.....	42
2.4.4 Jak slibovat?	43
2.4.5 Klasifikace řečových (mluvních) aktů	44
2.5 Další autoři, kteří se věnovali řečovým (mluvním) aktům	45
2.6 Nepřímé řečové (mluvní) akty.....	47
2.6.1 Rozlišení nepřímých řečových (mluvních) aktů u Searla.....	47
2.6.2 Rozlišení nepřímých řečových (mluvních) aktů u další autorů.....	48
2.7 Historický kontext doby, ve které se seriál Vyprávěj odehrává	50

2.7.1 Šedesátá léta dvacátého století v Československu	51
2.7.2 Sedmdesátá léta dvacátého století v Československu	54
3. Analytická část.....	57
3.1 Představení seriálu Vyprávěj	58
3.2 Analýza indirektních řečových aktů v seriálu Vyprávěj.....	59
3.2.1 První díl, první série seriálu Vyprávěj, rok 1964	59
3.2.2 Druhý díl, první série seriálu Vyprávěj, rok 1964	64
3.2.3 Devátý díl, první série seriálu Vyprávěj, říjen 1969.....	68
3.2.4 Dvacátý čtvrtý díl, první série seriálu Vyprávěj, červenec 1973	73
3.2.5 Dvacátý šestý díl, první série seriálu Vyprávěj, léto 1973.....	78
3.2.6 Jedenáctý díl, druhá série seriálu Vyprávěj, rok 1975	83
3.2.7 Třináctý díl, druhá série seriálu Vyprávěj, 22. 10. 1976	88
4. Závěr	93
Summary.....	95
Použitá literatura	97
Internetové zdroje	99
Doprovodné obrázky	99

1. ÚVOD A PŘEDPOKLÁDANÝ CÍL PRÁCE

Diplomová práce *Indirektní řečové akty v seriálu Vyprávěj* si pomocí poznatků, které shromáždila jazykyně v „pragmatickém obratu“ (viz kapitola 1.1 „Komunikačně-pragmatický“ obrat v jazykovědě), dává za cíl analyzovat takové vrstvy ilokučních aktů, které se dají pozorovat na pop artovém seriálu *Vyprávěj*, které jsou součástí intertextuality a enkulturace sdělovaných obsahů v ilokučních aktech.

Práce se bude opírat o východiska Johna Austina, který ve své knize *Jak udělat něco slovy* (2000) usiluje o definování toho, že člověk může něco konat, když něco říká. Pronesením „performativní věty“ (viz kapitola 2.3.1 Performativy a konstativy) skutečnost nepopisujeme, ale vyslovením takovéto výpovědi přímo něco konáme. Příkladem může být věta „Křtím tuto loď jménem Lucy“. Pronesením této výpovědi není pouze něco řečeno, ale je zároveň také něco vykonáno. Jedná se o tzv. ilokuční akt, kterým uskutečňujeme určitý druh jednání.

Práce si dále dává za cíl analýzu toho, že to, co se říká explicitně, je často méně důležité než to, co mluvčí skutečně svou výpovědí myslí a míní. S nepřímým vztahem mezi výpovědní formou a ilokuční funkcí (vykonaným mluvním jednáním) souvisí v teorii řečových aktů rozlišení mezi přímými a nepřímými mluvními akty. John Searle (2007) poukázal na to, že vedle jednoduchých případů, kdy mluvčí vyslovuje větu, kterou míní přesně a doslova to, co říká, existují také nepřímé mluvní akty, kdy mluvčí něco říká a zároveň něco jiného míní, respektive nepřímo realizuje ilokuční akt pomocí aktu jiného. Posluchač přitom rozumí tomu, co mluvčí míní. Indirektní řečové akty, intertextualita a narážky na režim jsou typické pro výpovědi jedinců žijících v komunistické éře (Nebojsa, 2001), proto je zajímavé se podívat, zda a jak tuto skutečnost zobrazili tvůrci seriálu *Vyprávěj* v promluvách jeho hrdinů.

Práce se tedy bude snažit prokázat, že nepřímo vyřčený ilokuční akt (indirektní řečový akt) je integrální součástí ilokuce a často stojí hierarchicky výše než akt direktní.

1.1 „Komunikačně pragmatický obrat“ v jazykovědě

Přibližně od roku 1970 lze v jazykovědě v mezinárodním měřítku pozorovat „komunikačně-pragmatický obrat“, tj. „*odklon od systémově orientované lingvistiky a příklon k lingvistice orientované komunikačně*“ (Helbig, 1991, s. 11). Zájem jazykovědy se přesunul z interních (syntaktických a sémantických) vlastností jazykového systému na funkci jazyka v komplexní struktuře (společenské) komunikace. Předcházející etapa lingvistiky tyto komplexní souvislosti nebrala téměř v úvahu. Od De Saussura až po Chomského¹ se lingvistika omezovala téměř výlučně na interní jazykový systém, byla z ní vylučována otázka užívání jazykového systému (jakožto parole²) v konkrétních komunikačních procesech.

Začlenění jazyka do komplexnějších souvislostí komunikační činnosti bylo vyvoláno šířícím se názorem, že „*znakové systémy jazyků nejsou samoučelné, ale jsou vždy jen prostředkem k mimojazykovým účelům, proto také jsou determinovány externími faktory a jen takto je lze v úplnosti vysvětlit*“ (Helbig, 1991, s. 11). Tento názor vedl k odklonu od čistě systémové lingvistiky a přispěl k rozšíření předmětné oblasti jazykovědy, což se projevilo vznikem nových disciplín, jako jsou textová lingvistika, psycholingvistika, teorie řečových (mluvních) aktů, sociolingvistika a jiné. Tyto směry se zabývají fungováním jednotek

¹ Ferdinand de Saussure (1857 – 1913) byl švýcarský jazykovědec, který jasně formuloval základy lingvistiky jako vědy, a je považován za zakladatele moderní jazykovědy. (<http://www.gasbag.wz.cz/tema/rocnik2/cislo2/02-04.htm>) Jeho názor, že jazyk má systémový charakter (jazyk jako langue), představuje významný pokrok vzhledem k předcházejícímu lingvistickému myšlení. Je nutné podotknout, že de Saussure (2007) odděloval jazyk jakožto systém (langue) od aktuálního mluvení (parole). Z dichotomie langue - parole vyvodil závěr, že jazyk jakožto systém znaků musí být popisován nezávisle na zkoumání sociálních a společenských souvislostí. Dichotomie langue- a parole je však srozumitelná jen tehdy, je-li vnímána ve vztahu k třetímu pojmu langage (řeč), kterým se rozumí obecná schopnost jazyka umožňující jeho realizaci v mluvě. (Čermák, 2007) V díle Kurs obecné lingvistiky (vyšlo posmrtně v roce 1916 na základě jeho přednášek a stalo se základním dílem obecných jazykovědných studií) je řečeno, že „*jediným a pravým předmětem lingvistiky je jazyk, uvažovaný sám o sobě a pro sebe*“ (Helbig, 1991, s. 52).

Noam Chomsky (1928) je americký lingvista a politický aktivista, jehož teorie jazyka (generativní gramatika, 60. let 20. století) si dává za cíl vysvětlit základy osvojování jazyka a ovládnutí jazyka mluvčím a posluchačem. Zaměřuje se na univerzální vlastnosti jazyka a na jeho biologické základy. Jazyk se mu stává mentálním jevem, nikoli společenským, jazyk jako mechanismus, který je nezávislý na komunikaci a společnosti. (Helbig, 1991)

² Parole jako určitá řeč, mluva, promluva, která využívá pravidla jazyka (langue) v jednotlivých projevech, textech, promluvách. (Čermák, 2007)

popsaných v teorii systémové lingvistiky, vzájemně spolu souvisejí, nelze je od sebe úplně izolovat, ani nelze jedna disciplína nahradit druhou. Vycházejí z toho, že „*jazyk není autonomní jev, a proto ho zkoumají v souvislosti s předmětnými oblastmi příslušných jiných vědních disciplín*“ (Helbig, 1991, s. 131).

Oblast fungování jazykových prostředků v komunikační činnosti se do jazykovědy zavádí pod názvem pragmatika. (Helbig, 1991) Pragmatika studuje jazyk z hlediska jeho úzu a rozhodování, která při jeho užití musí uživatel činit, aby dosáhl žádoucího účinku užívaného jazyka při sociální interakci účastníků komunikace. (Čermák, 2007) Podstatnou úlohu už nehraje jen vztáženost k produktorovi a příjemci (vztah uživatele ke znaku), ale také kontext jednání. (Helbig, 1991) Dominantními oblastmi pragmatiky se staly především oblasti konverzačních implikatur (viz kapitola 2.2), presupozice (někdy kladena také do sémantiky), mluvních aktů (viz kapitola 2.1) či široce pojaté deixe. (Čermák, 2007)

1.2 Metodologie práce a metody, kterými bude práce zpracovávána

Vzhledem k tomu, že práce prozkoumává jev, který byl již popsán (teorii řečových aktů i nepřímým řečovým aktům se již věnovalo množství autorů), klade si především otázku, proč se věci dějí daným způsobem. Hlavní otázkou je tedy snaha poznat „proč“ a vysvětlit daný proces. Hovoříme o tzv. explanačním výzkumu, který je založen na výzkumu popisném a průzkumovém. Výzkum se skládá z určitých fází, kterými jsou určení oblasti výzkumu a výzkumných otázek, dále návrhu plánu výzkumu, provedení sběru dat a jejich analýzy. Závěrečným krokem je nezbytné sepsání zprávy o procesu výzkumu a získaných výsledcích. Je důležité upozornit, že způsob, jakým je výzkum veden, závisí na názorech výzkumníka, na jeho znalostech, hodnotových a etických hlediscích. (Hendl, 2005)

Oblastí výzkumu diplomové práce je seriál České televize *Vyprávěj*, který byl uveden na obrazovky v srpnu 2009. První série seriálu s 26ti díly i druhá série s 16ti díly jsou dostupné z internetového archivu České televize na www.ceskatelevize.cz. V práci bude analyzováno alespoň sedm indirektních řečových událostí z tohoto retro seriálu, na kterém se práce bude snažit prokázat, že indirektní řečový akt je součástí ilokuce a často stojí hierarchicky výše než akt direktní (viz kapitola 1. Úvod a předpokládaný cíl práce).

K tomu, aby bylo možné analyzovat vybrané indirektní řečové akty v seriálu Vyprávěj, je nutné zvolit některou z metod kvalitativního výzkumu. Jak uvádí Creswell (1998, s. 12, In Hendl, 2005, s. 50) „kvalitativní výzkum je proces hledání porozumění založený na různých metodologických tradicích zkoumání daného sociálního nebo lidského problému. Výzkumník vytváří komplexní, holistický obraz, analyzuje různé typy textů, informuje o názorech účastníků výzkumu a provádí zkoumání v přirozených podmínkách.“ Kvalitativní výzkum využívá relativně málo standardizovaných metod k získávání dat. Hlavním instrumentem je především sám výzkumník, který se snaží vytvořit podrobný popis toho, co pozoroval a zaznamenal. Z tohoto důvodu je kvalitativnímu výzkumu vytýkáno, že jeho výsledky představují sbírku subjektivních dojmů a výsledná znalost nemusí být zobecnitelná. (Hendl, 2005)

Na počátku každého kvalitativního výzkumu musí stát jasně formulovaná otázka. Tu je poté možné přeměnit na explicitně stanovené a sledovatelné proměnné prostřednictvím operacionalizace. (Scherer, 1998) Při formulování výzkumných otázek využívá práce induktivní postup, který vychází z poznatku, že pozorování představitelů dané jevové kategorie se vyznačují určitou vlastností. Z toho se vysuzuje, že určitou vlastnost budou mít také její další představitelé. Jinými slovy je možné říci, že ze zkoumaných událostí se odvozuje pravidlo o určité pravidelnosti, které je platné pro další události na jiném místě nebo v jiném čase. V empirickém výzkumu se indukce používá k převedení pravidelností v datovém materiálu do obecného pravidla, tj. používání dat k induktivnímu odvození teorie (data: tvrzení → teorie). (Hendl, 2005)

Podle slov autorů retro seriálu Vyprávěj není jeho záměrem hodnotit či analyzovat historické události minulého režimu. Seriál se spíše snaží zachytit dobu socialismu a pocity, které účastníci prožívají v konkrétních situacích. (<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/o-serialu/>) Na těchto konkrétních situacích se práce pokusí odhalit významy indirektních řečových aktů. V tuto chvíli je vhodné položit si otázku, kterou bychom tohoto cíle dosáhli. Základní výzkumná otázka tedy zní: *Odkazují indirektní řečové akty, které hrdinové seriálu pronášejí v konkrétních situacích, na socialistický režim? Pokud alespoň některé indirektní řečové akty odkazují na socialistický režim, jak divák rozumí tomu, co tím hrdinové míní?*

Na tomto místě je dále nezbytné zabývat se odvozením vedlejších výzkumných otázek, k nimž je zapotřebí zformulovat příslušné hypotézy.

1) *Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?*

H1: Předpokládáme, že při pronesení indirektního řečového aktu se budou hrdinové seriálu o bývalém režimu vyjadřovat spíše v negativním smyslu, protože kdyby jejich řečové akty byly pozitivní, pravděpodobně by se o režimu vyjadřovali přímo.

2) *Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazují indirektní řečové akty hrdinů?*

H2: Soudíme, že v indirektních řečových aktech budou hrdinové odkazovat k určité dějinné události, osobě spojené s komunistickým režimem, případně na další jevy komunistické doby.

3) *Jsou indirektní řečové projevy odkazující na socialistický režim doprovázeny/umocněny/podtrženy sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?*

H3: Pokud hrdinové seriálu budou pronášet indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim, předpokládáme, že jejich projev bude doprovázen sémiotickými kódy paralelními s mluvenou řečí (jedná se například o gestikulaci, haptiku, proxémiku, mimiku atd.)

4) *Doprovázejí-li indirektní řečové akty odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?*

H4: Domníváme se, že indirektně vyřčené akty budou doprovázeny sémiotickými kódy z hlediska komplexního komunikátu (hudba, prostředí, oblečení), přičemž tento komplexní komunikát umožňuje divákovi snadnější pochopení pronášeného aktu.

Hendl (2005) uvádí, že další otázky je možné rozvinout a upřesnit v průběhu výzkumu. Toto je možné především z důvodu, že kvalitativní výzkum je pružným typem výzkumu a „v jeho průběhu nevznikají pouze výzkumné otázky, ale také hypotézy i nová rozhodnutí, jak modifikovat zvolený výzkumný plán a pokračovat při sběru dat i jejich analýze“ (Hendl, 2005, s. 50). Zároveň však také upozorňuje, že kvalitativní data je komplikovanější vyhodnocovat, protože nemají strukturovanou podobu dat, jak je tomu v kvantitativním výzkumu. Avšak oproti kvantitativnímu výzkumu se vyznačují svou kontextuálností a interpretace dat je doplněna citacemi z rozhovorů. „Kvalitativní analýza je uměním zpracovat data smysluplným

a užitečným způsobem a nalézt odpověď na položenou výzkumnou otázku“ (Hendl, 2005, s. 23).

K tomu, abychom obsáhli všechny fáze, ze kterých je výzkum složen, je zapotřebí zvolit kvalitativní metodu, kterou bude práce zpracovávána a analyzována. Z množství kvalitativních metod byly jako nejvhodnější vybrány diskurzivní analýza a částečně též sémiotická analýza. Oběma těmito metodám výzkumu se věnují následující podkapitoly.

1.2.1 Analýza diskurzu

Pro analýzu indirektních řečových (mluvních) aktů v seriálu *Vyprávěj* se jeví jako nejvhodnější kvalitativní metoda, kterou je diskurzivní analýza (též také analýza diskurzu). V tomto případě není vhodné zvolit obsahovou analýzu jednotlivých textů, protože by nestačila pro hledání a nalezení významů sdělení v jednotlivých výpovědích hrdinů seriálu. Pro hledání sociálních významů je potřeba zajít do úrovně kultury či společnosti a zkoumat soubory textů (mluvených a vizuálních výpovědí), které ve společnosti na dané téma kolují a které se na konstituování významů podílejí. (Trampota, Vojtěchovská, 2010) Zatímco v případě obsahové analýzy je „dodavatelem významu“ výzkumník, v případě diskurzivní analýzy je „dodavatelem významu“ vlastní text. (Miessler, http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1/pdf_doc/miessler.pdf)

Diskurzivní analýza se zaměřuje na vyšší rovinu než jen na rovinu jednotlivých textů. Všímá si především vztahu mediálních sdělení a sociálních sil prostředí, ve kterém vznikají. Rozkrývá také mocenské pozice a vztahy, které se podílejí na utváření mediálních sdělení a jejich reflexi v mediálních textech. (Trampota, Vojtěchovská, 2010) Diskurz je považován za širší termín než text a *„dlouhodobý diskurz o určitém tématu v sobě může zahrnovat řadu textů, které se dostávají do různých vzájemných vztahů. Diskurz v širším pojetí zahrnuje nejen sdělení (text), ale i mluvčího (autora), adresáta sdělení a bezprostřední či rozsáhlejší situační kontext. Často bývá diskurz definován jako integrovaný celek textu a kontextu“* (Hoffmannová, 1997, s. 8).

Zjednodušeně je možné jako diskurz označit sadu textů, ať psaných nebo vyřčených, které mají společnou vlastnost. Tyto texty se vzájemně podílejí na budování významu a

určitým způsobem reflektují mocenské uspořádání společnosti. (Trampota, Vojtěchovská, 2010)

Michel Foucault (1994) přichází v šedesátých letech minulého století s novodobým pojetím termínu diskurz. Podle něj prostupuje diskurz všemi vědeckými, populárními, uměleckými, literárními i dalšími texty. Pro zkoumání diskurzu nejsou důležité autoři textů, důležitost je přikládána souborům výpovědí k určitému tématu a vztahu určité výpovědi (textu) k ostatním výpovědím. Hendl (2005) zmiňuje, že pojem diskurz poukazuje ke skutečnosti, ve které nás nezajímá pouze samotný text, ale ani jeho producent/respondent, zajímá nás diskurzivní pole komunikačních praktik jako společenských aktivit.

K analýze diskurzu náleží několik možných přístupů. Lze rozlišovat lingvistickou a sociolingvistickou analýzu, dále konverzační a sémiotickou analýzu, kritickou lingvistiku a sociální sémiotiku. (Trampota, Vojtěchovská, 2010) Koncem sedmdesátých let dvacátého století se objevil nový pohled na zkoumání diskurzu – kritická diskurzivní analýza, která se soustředí na skryté ideologické významy textů (Miessler, http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1/pdf_doc/miessler.pdf), na sociální, kulturní a politický kontext, na otázku moci, dominance, sociální nerovnosti, dále na vztahy rodu, věku rasy a třídy.

Cílem diskurzivní analýzy je identifikování a kategorizování výpovědí a zároveň odкрыtí procesu jejich utváření. Jinými slovy řečeno, cílem je vlastně rozluštit text, který je možné přirovnat ke hře s určitými pravidly a do jisté míry předznamenány sociálními rolemi a časoprostorovou či kontextuální určeností, dále odhalení skrytých vztahů moci, dominance a podřízenosti, ideologie, hodnotového základu a tak dále. Základním předpokladem diskurzivní analýzy v praxi je potom uvědomění si, že to, co čteme v novinách nebo sledujeme v televizi, není zřejmou, otevřenou a doslovnou reprezentací světa okolo nás, ale výsledkem specifických praktik a technik určité profese, na kterou by v jiném pojetí mohlo být nazíráno odlišně. Diskurzivní analýza může napomoci rozpoznat, čí hlasy jsou v textu marginalizovány a jaké ideové měřítko v daném mediálním textu převládá. (Blažková, 2006,

<http://www.zkola.cz/zkedu/pedagogictipracovnici/kabinetspolecenskyhvedaumeni/abecedaspolecenskyhved/18037.aspx>)

Nevýhoda diskurzivní analýzy z pohledu analýzy masmediálních textů spočívá v její pracnosti, protože analyzovat do hloubky velké množství textů zabere analytikovi hodně času

a číst tuto analýzu pak stojí mnoho času i čtenáře. Je tedy důležité se na počátku výzkumu rozhodnout a zvolit buď obsahovou analýzou a analyzovat velké množství textů jen povrchně, anebo zvolit diskurzivní analýzu a ponořit se do hloubky textu. Ovšem v takovémto případě je nutné se omezit pouze na několik málo textů, případně i text jen jediný. (Miessler, http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1/pdf_doc/miessler.pdf)

Výhoda a síla diskurzivní analýzy tedy naopak spočívá především ve zkoumání jednotlivých textů do hloubky. Je však zapotřebí zaměřit se na formulaci výzkumné otázky/výzkumných otázek. Cílem široké a zároveň hluboké analýzy může být zkoumání toho, co mají jednotlivé texty společné (a na základě čeho je tedy lze považovat za instance jedné diskurzivní formace), nebo naopak, v čem se texty liší. Je možné zkoumat vývoj diskurzu v čase, jeho podobu v produktech různých mediálních organizací nebo jeho vztah k dominantním ideologiím. (Miessler, http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1/pdf_doc/miessler.pdf)

Diskurzivní analýza indirektních řečových aktů v seriálu Vyprávěj musí být v nutných případech doplněna o doprovodné sémiotické kódy s mluvenou řečí (mimika, gestikulace, proxémika, haptika atd.), o těchto kódech se hovoří v souvislosti s neverbální komunikací. V nejnnutnějších případech pak musí být diskurzivní analýza doplněna o sémiotické kódy relevantní z hlediska komplexního komunikátu³ seriálu. Dominantní bude ale vždy jazykový kód.

1.2.2 Sémiotická analýza – zkoumání významových obsahů

Sémiotická analýza je v práci zvolena z důvodů, aby v určitých případech doplnila diskurzivní analýzu o sémiotické kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí, a aby diskurzivní analýzu doplnila z hlediska komplexního komunikátu.

³ V rámci komunikačních studií se používá termín komplexní komunikát, protože termín text je spojován s přirozeným jazykem. O komplexním komunikátu hovoříme, když je použito více než jen jednoho sémiotického kódu a za kód můžeme považovat vše, co nabízí návod, jak číst text. Sémiotické kódy v komplexním komunikátu mohou být ve vzájemném vztahu a mohou se podporovat ve vztahu ke stavbě sdělení. (Jiráček, Köpplová, 2009) Typickým příkladem komplexního komunikátu je článek v novinách, kde je verbální kód spojen s kódem fotografickým či s grafem.

Sémiotická analýza představuje typ kvalitativní analýzy, která je vhodná pro zkoumání významu obsahů mediálních sdělení. Tato analýza sleduje významy textů na několika rovinách označování a je využitelná jak pro zkoumání lingvistických sdělení (vlastního textu zpráv, reportáží, komentářů), tak i sdělení auditivních a vizuálních. (Trampota, Vojtěchovská, 2010)

Sémiotická analýza se opírá o sémiotiku⁴ neboli sémiologii. Předmětem zájmu sémiotické analýzy je především odkrývání významů mediovaných sdělení. Analyzuje prvky, ze kterých je sdělení (rozhlasová či televizní reportáž, novinová zpráva) složeno, a snaží se odpovědět na otázku, jaký význam mohou mít tyto prvky (popřípadě celé mediální texty), jak na úrovni explicitního, tak i symbolického zpracování. „*Sémiotická analýza totiž vychází z předpokladu, že veškerá komunikace (včetně informací, které média nabízejí) je založena na výměně znaků*“ (Trampota, Vojtěchovská, 2010, s. 118). Znaky se vyskytují v úplně každé komunikaci v podobě slovní, verbální nebo vizuální a je možné je studovat ve všech oblastech lidských činností. (Doubrovová, 2002) Nejpřijatelnější definice znaku říká, že „*znak je něco, za čím se skrývá něco jiného (referent, věc) a existuje někdo, kdo si takovýto vztah uvědomuje*“ (Černý, Holeš, 2004, s. 16). Každý znak má podobu označujícího (fyzická podoba, kterou vnímáme našimi smysly, například slovo katastrofa) a označovaného (mentální koncept, který pro nás v případě katastrofy představuje událost s ničivými následky). Tento mentální koncept právě spojuje znak s reálným světem. (Trampota, Vojtěchovská, 2010)

Každý text v médiích obsahuje znaky, které jsou z těchto dvou složek znaku, z označujících (obrazové snímky, použitá slova ve zpravodajství, hudba v televizní reportáži) a označovaných. Neplatí ale, že by jeden označující byl spojen vždy jen s jedním označovaným (označující hrad je například spojeno s představou středověkého stavení, s představou sídla českých prezidentů nebo s představou místa, kterému vládne jeho majitel). V mediální komunikaci tak vzniká prostor pro podavatele a příjemce k vytváření významů. Podavatel/autor sdělení volí z několika možností určité označující (označující výrazy) a stejně jako příjemce/čtenář si k těmto označujícím výrazům přiřazuje označované. Znaky ale operují

⁴ Sémiotika (také sémiologie) je nauka o významu a smyslu znaků. Znakem může být každá skutečnost, která něco reprezentuje, například užití určitých slov, určitého druhu oblečení, určitého typu symbolu, kterému však musíme rozumět. Jednotlivé oblasti zájmu sémiotiky představují vnímatel (uživatel) znaků, znaky samy (jejich soubory) a významy, které tyto znaky exponují. Nabývání/udělení významu se nazývá sémióza. (Doubrovová, 2002)

ve dvou rovinách označování – v první, denotativní rovině (jednoznačný, doslovný význam znaku, který znakům přisuzujeme) a v druhé, konotativní rovině (druhotný, asociativní význam znaku, který si se znakem spojujeme). Z tohoto důvodu je aplikace sémiotické analýzy silně ovlivněna společenskými a kulturními zvyklostmi a hodnotami. Proces označování může postoupit i na vyšší rovinu ke vzniku mýtu, který vytváří dojem, že dané (historicky podmíněné) hodnoty jsou přirozené. (Trampota, Vojtěchovská, 2010)

Cílem sémiotické analýzy je vyložit text s ohledem na kulturní, historické, politické či společenské tradice a okolnosti. Při využití této analýzy jsou rozhodující především znalosti a zkušenosti výzkumníka a výsledek tedy není tolik závislý na validitě (platnosti) či reliabilitě (spolehlivosti) výsledků jako při kódování v kvantitativní obsahové analýze. (Trampota, Vojtěchovská, 2010)

Sémiotická analýza se bude v diplomové práci *Indirektní řečové akty v seriálu Vyprávěj* pokoušet odhalit především významy doprovodných sémiotických kódů, které jsou paralelní s mluvenou řečí a které ji mohou v některých případech i zcela nahradit. (Černý, Holeš, 2004) Jedná se hlavně o systémy gest, mimiky, držení těla, haptiky, posturologie a tak dále. Jednotlivé významy těchto sémiotických kódů paralelních s mluvenou řečí budou vyloženy u jednotlivých indirektních promluv v kapitole 3, Analytická část.

2. Teoretická část

V teoretické části se práce zaměří na shrnutí teorie řečových (mluvních) aktů, kterým se především věnovali J. L. Austin, H. P. Grice a J. R. Searle. Teoretické postupy těchto autorů budou základem pro analýzu řečových aktů v seriálu Vyprávěj v kapitole 3, Analytická část.

Závěr teoretické části je věnován historickému kontextu doby, ve které se seriál odehrává, aby byly vyloženy historické souvislosti, na jejichž základě hrdinové seriálu pronášejí řečové akty.

2.1 Teorie řečových (mluvních) aktů

Teorie řečových (mluvních) aktů neboli teorie mluvního jednání zkoumá jazyk v souvislosti s komunikačním a společenským jednáním. Chápe jazyk jako formu nebo předpoklad jednání, přičemž se pokouší zhodnotit poznatky filosofických a psychologických teorií jednání a dále se je snaží obohatit vlastními poznatky. (Helbig, 1991)

Tato teorie se stala součástí nové jazykovědné orientace v rámci „komunikačně-pragmatického obratu“. Řečový akt byl původně chápán jako synonymum mluvy, parole, užití (v protikladu k jazyku, langue⁵, systému) a byl částečně vyloučen z předmětné oblasti jazykovědy.

Jedná se především o změnu myšlenkové orientace v jazykovědě, která „*se projevuje úsilím odlišit užívání jazyka od jazykového systému a blíže toto užívání charakterizovat, pojmut jazykové znaky jako prostředky k určitému účelu, chápat jazyk jako takovou činnost, při které jsou produkovány znaky, s nimiž lze něco konat*“ (Helbig, 1991, s. 159). Toto je

⁵ Langue jako základ jazyka, jeho systém, podstata, jež je na jednotlivci nezávislá a díky níž mohou lidé mezi sebou komunikovat. Langue je abstraktní systém jazykových jednotek znakové povahy a pravidel jejich užívání, včetně normy a modelů (vzorců, vzorů, schémat) tohoto užívání. (Čermák, 2007) Ferdinand de Saussure (2007) staví langue (jazyk jako systém pravidel) do opozice k parole (konkrétní řeči, mluvě, promluvě).

vlastně zásadní problematika řečových aktů - co děláme, když mluvíme (a tím, že mluvíme), a jak tímto způsobem přimějeme někoho jiného k tomu, aby něco vykonal.

Základními složkami lidské komunikace již nejsou slova nebo věty, ale mluvní jednání (mluvní akty), která jsou spojena s dalšími mimojazykovými jednáními. V tomto je vyjádřeno přesvědčení, že přirozené jazyky jsou nástroji jednání. Mluvní jednání je vždy orientováno na partnera, kterému chce mluvčí dát něco najevo, proto záměr mluvčího (je vyjádřen ilokucí) hraje v teorii řečových aktů centrální roli. (Helbig, 1991)

Teorie řečových aktů překročila hranice věty a gramatiky. Věty jsou pouze jedním z aspektů, které determinují užití vět v konkrétních komunikačních situacích. Gramatika se zase zabývá jen vlastnostmi, které mají věty ve všech kontextech. „*To, co mluvčí míní a zamýšlí svou výpovědí v konkrétní situaci* (například výzvou vyjádřenou jako „Tady je průvan“ nebo varování „Ten pes kouše“), *není totožné s gramaticky determinovaným významem příslušné věty, ale vyplývá z komunikačního smyslu výpovědi*“ (Helbig, 1991, s. 161). Při vysvětlování významu výpovědi, ze které vyplývá komunikační smysl, je třeba vzít v úvahu gramatické znalosti, znalosti o komunikačních jednáních (znalosti, které se týkají faktorů, plánů, cílů a norem jednání, podmínek a prostředků úspěšné realizace jednání apod.).

2.2 Teorie obecných podmínek jazyka definované podle Herbert Paula Grice

Rámec zákonitostem týkajícím se zprostředkovací funkce textu vytvořil americký filosof Paul Grice, který si ještě před oxfordskými filosofy z okruhu filosofie přirozeného jazyka začal všimnout systémových vztahů při vytváření a při interpretaci textů. (Šoltys, 1996) Grice (1989) rozlišoval mezi tím, co mluvčí říká a tím, co implikuje. Některé z těchto implikatur jsou konvenční, tj. implikované významem, jiné jsou nekonvenční, tj. vymykají se z oblasti konvenčního významu. Tyto nekonvenční implikatury nazývá Grice „*komunikačními implikaturami, jejichž podstatou je obecný kooperací princip, který se v komunikaci projevuje několika specifickými maximami*“ (Helbig, 1991, s. 171). Griceova teorie konverzačních maxim (implikatur) tedy obsahuje rozlišení toho, co je v promluvách doslova řečeno od toho, co je nepřímým způsobem naznačeno. (Kořátko, 1998)

Znalost jazyka nám i při neznalosti kontextu umožňuje vědět něco o tom, co mluvčí řekl, avšak pouze za předpokladu, že užívá stejného jazyka jako my a hovoří jednoznačně.

Grice (Kotátko, 1998) tímto zdůrazňuje rozdíl mezi tím, co je v promluvě řečeno, a tím, co se promluvou indikuje nebo implikuje. Chápeme-li to, co je řečeno jako obecný pojem (zvláštním případem může být například to, co je doslovně tvrzeno nebo to, co je doslovně slíbeno), můžeme konstatovat, že říci něco, znamená vykonat soubor indikací. Indikace pak chápeme jako konstitutivní prvky jakéhokoli aktu, v němž se něco říká.

Grice (1989) předpokládá, že při komunikační události lidé spolupracují, kooperují, „*přispívej k rozhovoru, jak to stav rozhovoru vyžaduje*“ (Helbig, 1991, s. 171). Jedná se přitom o vynucenou spolupráci, která je dána potřebou domluvit se. Při konverzaci si lidé předávají texty a jejich řečové jednání je jako by pod kategorickým imperativem, který lze vyjádřit slovy: „*Buď kooperativní!*“ (Šoltys, 1996, s. 65) Grice rozvedl tento kategorický imperativ do čtyř pravidel, která jsou v lingvistice známá pod názvem konverzační maximy:

- 1) **Maxima kvantity** (Podávej přiměřené množství informací, když mluvíš! Ať je tvůj projev co nejinformativnější!) určuje, že je zapotřebí podat přiměřené množství informací, když jedinec mluví. Příliš krátká nebo příliš dlouhá odpověď je považována za nekooperativní. Příkladem může být situace, když se někdo na večírku zeptá, kdo je ten chlapec, který jde s Evou. Přiměřená, kooperativní odpověď by zněla, že je to její nový spolužák. (Šoltys, 1996)
- 2) **Maxima kvality** (Buď pravdivý! Říkej jen to, co je pravdivé, tj. neklam ani nemluv o věcech nepodložených.) značí dodržení pravdivosti výroku. Ptáme-li se, co je to za zvíře při pohledu na ptakopyska podivného, je nekooperativní odpovědět, že se jedná o kachnu. (Šoltys, 1996)
- 3) **Maxima relevance** (Buď relevantní! Mluv k věci, tj. nemluv zbytečně kolem.) nám říká, že je nutné být při konverzaci relevantní. Nelze například na otázku „Co je k obědu?“ odpovědět „Karel rozbil auto“. „*V tomto případě jsou však maximy kvantity a kvality v odpovědi zachovány, protože odpověď neobsahuje informace, které jsou z hlediska otázky důležité, relevantní. Míra relevantnosti informací je kontextově proměnlivá, a proto maxima relevance umožňuje vnášet do textu poznatky a informace, které jsou relevantní a které nebyly vysloveny*“ (Šoltys, 1996, s. 66). Uvedený příklad by byl prostřednictvím vnášení, inference, pochopitelný, kdyby Karel jel pro oběd autem a tento fakt byl oběma komunikujícím známý. (Šoltys, 1996)

- 4) **Maxima způsobu** neboli **dobrého vychování** (Buď jasný a uspořádaný! Vyhybej se dvojznačností! Buď stručný!) určuje nutnost být při projevu jasný a uspořádaný, což je poté považováno za kooperativní jako u jiných maxim. (Šoltys, 1996)

Podmínkou úspěšné komunikace je, aby byla přítomnost konverzačních maxim zjištělná. Jejich přítomnost je potvrzena, pokud posluchač odpoví na konvenční význam použitých slov, na kooperační princip a jeho maximy, na kontext lingvistické výpovědi a na ostatní znalosti okolností. Poslední podmínkou je, že všechny uvedené podmínky musí být dostupné oběma účastníkům komunikace s tím, že tuto skutečnost předpokládají oba účastníci komunikační výměny. (Kotátko, 1998)

Přestože konverzační maximy popisují jisté ideální závazky, které vytvářejí rámec komunikování, k nimž svým jednáním směřujeme, přímo se však nedotýkají významů konvencí, k nimž kooperace vede. Proto bylo nutné nalézt ještě další nástroj, kterým by bylo možné tyto kooperační konvence významově uchopit. Vhodným východiskem se stala teorie mluvních aktů, jejímž autorem je oxfordský filosof J. L. Austin. (Šoltys, 1996)

2.3 Teorie řečových (mluvních) aktů Johna Langhawa Austina

Austinovou motivací při vymezení mluvních aktů byla snaha překonat příliš úzké hledisko pravdivosti, které bylo až do té doby uplatňováno na jazyková vyjádření - kritérium pravdivosti uplatňovala formální logika a matematika, podle nich poté i lingvistika jako dramatičnost. (Šoltys, 1996) V samotném obratu k jazyku Austin spatřoval největší revoluci v dějinách filosofie. Šlo mu jednak o rozptýlení jisté falešné představy, že by se řeč měla vyznačovat jakousi ideální přesností. Od studia očekával fungování řeči i určitý pozitivní výsledek pro naše poznání, neboť byl přesvědčen, že ve výrazech běžného jazyka zůstává uchována zkušenost celých staletí lidského vývoje a spolu s ní i lidské vztahy. Tím, že si budeme všimnout vyřčených slov, se může naše vnímání jevů stát bystřejší a jsme s to lépe si uvědomovat složitost života, pravdy a věcí. (Pechar, In Austin, 2000)

V knize *How to do Things with Words*, která vyšla posmrtně poprvé v roce 1962 a která je souborem Austinových přednášek konaných na Harvardově univerzitě, je předvedeno, jak velký význam připisoval technice analýzy řeči a jak usiloval o novou teorii zachycující

v úplnosti, co člověk dělá, když něco říká. „*Nekladl si otázku, zda je věta pravdivá, kladl si otázku, zda je věta komunikačně úspěšná*“ (Šoltys, 1996, s. 66).

2.3.1 Performativy a konstativy

Ve svých přednáškách se Austin (2000) stavěl proti omezení sémiotiky na pouhou možnost určit pravdivost výpovědi. Východiskem jeho kritiky se stalo rozdělení výpovědí na konstativy a performativy. Jako konstativy označuje Austin (2000) všechna tvrzení, která jsou pravdivá či nepravdivá. Performativy nic nepopisují, nekonstatují, nejsou pravdivé či nepravdivé. Jejich vyslovení je součástí nějakého činu nebo je jeho vykonáním.

Performativy, performativními větami, performativními výpověďmi (odvozeno od anglického *to perform* – vykonat) jsou pro něj slovesa, která:

- a) „nepopisují“, „neoznamují“ ani nekonstatují vůbec nic, nejsou „pravdivá“ či „nepravdivá“,
- b) vyslovení takové věty znamená vykonání určitého činu, anebo je jeho součástí – tento čin sám by přitom normálně nebyl popisován jako řízení něčeho.

Příkladem performativní výpovědi jsou například věty „Křtím tuto loď Královna Alžběta“ – vyslovené při roztržení láhve o příď, „Dávám a odkazuji své hodinky svému bratrovi“ – vyskytující se v poslední vůli, „Ano, beru“ – vysloveno v průběhu svatebního obřadu, „Sázím se“, „Vyhláši válku“. V těchto příkladech je zřetelné, že vyslovit takovou větu, „*znamená udělat to*“ (Austin, 2000, s. 23). U těchto vět nelze ani určit pravdivost či nepravdivost, vychází se z toho, že je to zjevné a nedokazuje se to. Vyslovit takovou větu, znamená vykonat čin, nemyslí se tím pouze něco říci.

Nelze však jednoduše říci, že například uzavřít sňatek znamená pronést pouze několik slov. Vždy je nutné, aby okolnosti, v nichž jsou slova pronášena, byly určitým způsobem přiměřené. Zároveň je nutné, aby mluvčí nebo jiné osoby konaly určité úkony, buď fyzické či mentální, anebo aby pronášely i nějaká další slova. Má-li být například uzavřen křesťanský sňatek, nesmí být jedinec stále ženatý/vdaná za někoho jiného. K tomu, aby byla uzavřena sázka, je nutné, aby ten, komu je nabízena, sázku přijal a řekl například „Platí“. Nemůžeme hovořit o daru, pokud řeknu „toto ti dávám“, ale tomu druhému to přitom nepředám. (Austin, 2000)

Řečový akt lze vykonat i jinak než pouze performativní výpovědí. Okolnosti, které zahrnují i jiné konání, musí být přiměřené. Například věta „Slibuji, že...“ musí být pronesena vážně, nejde pouze o vyslovení určitých slov, mluvčího k něčemu zavazuje, morálka ho nutí k dodržení svých slov. (Austin, 2000)

Performativy dále Austin (2000) rozdělil na explicitní (stavím se, slibuji) a implicitní (odejdi), při kterém je možné určit, zda se jedná o rozkaz, radu či prosbu pouhým sledováním toho, kdo a co následně udělal. Při hodnocení výpovědi je třeba brát v úvahu celou situaci, ve které se daná výpověď vyslovuje, a celý řečový akt v konkrétním případě jeho použití.

2.3.1.1 Podmínky pro zdařilé performativy

Austin (2000) ve svých přednáškách přezkoumával odvěký filosofický předpoklad, který tvrdí, že něco říkat, znamená vždy něco tvrdit. Podle Austina je tento předpoklad nevědomý, ukvapený, ale ve filosofii přirozený. Znakem tvrzení je pravdivost nebo nepravdivost výroku, což neplatí u performativních výpovědí, které se na první pohled mohou jevit jako tvrzení, avšak nejsou to výpovědi, u kterých by šlo rozhodnout o pravdivosti/nepravdivosti.

Performativní výpověď nemůže být nikdy nepravdivá, ale může být nezdařená. Teorii o tom, co při takových výpovědích může být v nepořádku nebo proběhnout špatně, nazval teorií nezdarů (Infelicities). Aby bylo možné hovořit o zdařilé performativní výpovědi, musí být splněny tyto podmínky:

- *„musí existovat nějaká přijatá konvenční procedura, která má určitý konvenční účinek, procedura vypovídání určitých slov určitými osobami za určitých podmínek“* (Austin, 2000, s. 31), dále
- *„jednotlivé osoby a okolnosti musí být v daném případě přiměřené k tomu, aby se oné speciální procedury, která má být použita, mohlo použít“* (Austin, 2000, s. 31).
- *„Procedura musí být provedena všemi účastníky správně“* a
- *„zároveň i úplně“* (Austin, 2000, s. 31).
- *„Kde tato procedura má být použita lidmi (jev nejčastější), kteří mají určité myšlenky či určité city, nebo jako základ určitého následného chování některého z účastníků, pak osoba, která se na ní podílí, musí ony myšlenky a city skutečně mít, a účastníci musí mít záměr se daným způsobem chovat“* (Austin, 2000, s. 31).

- Poslední bod pro splnění performativní výpovědi je opakovaným potvrzením toho, že se účastníci skutečně musí následně chovat daným způsobem. (Austin, 2000)

Jestliže se účastníci při pronesení performativní výpovědi prohřeší proti jedné nebo více podmínkám, bude jejich performativní výpověď nezdařená.

Poruší-li účastníci performativní výpovědi některé z prvních čtyř pravidel (nesprávné pronesení předepsané formule - slib při svatbě, nebo když nejsme v pozici, v níž můžeme onen akt vykonat – jsme již ženatí/vdané, nebo pokud ten, kdo obřad provádí je účetní nikoliv starosta), pak například uzavření sňatku není úspěšně provedeno, neuskutečnil se, sňatek není proveden. Nezdařily tohoto druhu označuje Austin (2000) jako selhání (Misfires). Procedura, kterou účastníci mínili uplatnit, je nulitní nebo neúčinná.

Poruší-li účastníci performativní výpovědi některé ze dvou posledních pravidel, akt je sice vykonán, avšak pokud jsme neupřímní, je o zneužití procedury. „*Když tedy říkám slibuji a nemám v úmyslu slib dodržet, slibil jsem, ale...*“ (Austin, 2000, s. 32). Takovýto výpovědní akt nedosáhl svého závazku, nebyl naplněn. Tyto nezdařily pojmenovává Austin (2000) zneužití (Abuses).

2.3.2 Lokuční, ilokuční a perlokuční akty

Při sestavování seznamu explicitních performativních sloves Austinovi (2000) vyplynulo, že nebude lehké odlišit performativní výpovědi od konstativních. Proto se zamyslel „*nad tím, kolik významů může mít, když tvrdíme, že něco říci je totéž jako něco vykonat, anebo že když něco říkáme, něco konáme, nebo i že něco konáme tím, že něco řekneme*“ (Austin, 2000, s. 101).

Určil tři základní typy aktů, které obecně představují významné rozpracování teorie parole obohacené o situační kontext. (Čermák, 2007) Rozlišil akt lokuční (v jeho rámci akt fonetický, fatický a rhétický), který má určitý význam. Jedná se o „*vlastní akt vyjádření něčeho, tj. pronesení jazykových prvků v určitém pořadí*“ (Čermák, 2007, s. 172).

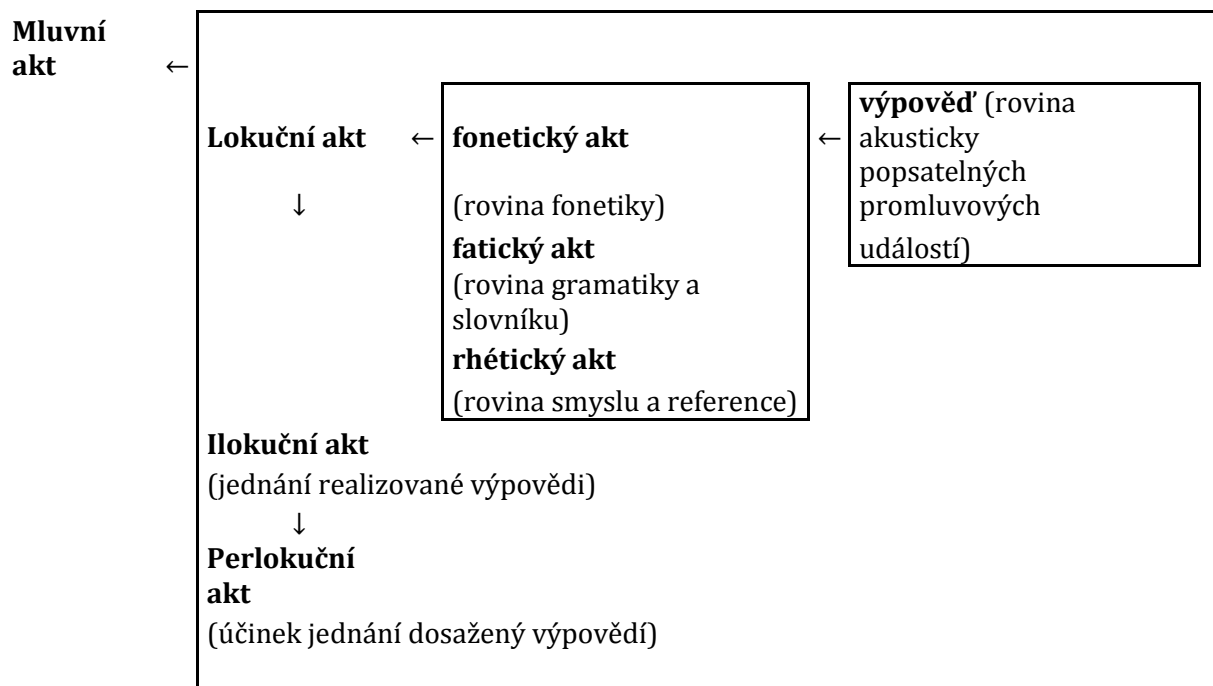
Dále akt ilokuční, při němž říkání něčeho má určitou platnost, jeho vyřčením uskutečňujeme určitý druh jednání (například varování, slib, hrozbu, radu, rozkaz, žádost), když něco říkáme. Ilokuční akt představuje realizaci jednání, realizaci ilokučního aktu, tj. „*aktu, který uskutečňujeme, když něco říkáme, na rozdíl od pouhého aktu mluvení*“ (Helbig,

1991, s. 164). Realizovaný akt Austin nazývá ilokucí a teorii různých funkcí, které jazyk z tohoto hlediska může mít, nazývá teorií ilokučních sil. (Helbig, 1991) Čermák (2007) definuje, že ilokuční síla (je nutné nejprve oddělit vlastní význam/obsah řečového aktu, aby se dalo hovořit o ilokuční síle) je taková schopnost, která vede k tomu, že promluva je přijata jako slib, žádost, rozkaz, varování a tak dále.

Posledním aktem, který Austin (2000) rozlišuje, je akt perlokuční, který znamená dosažení jistých účinků tím, že se něco řekne, jedná se například o přesvědčování, výsměch, hrozbu. „*Když něco říkáme, má to často a obvykle účinky na pocity, myšlenky nebo jednání jednoho nebo několika posluchačů, mluvčích nebo jiných osob. Výpověď v tomto případě může být pronesena podle plánu a se záměrem tyto účinky vyvolat*“ (Helbig, 1991, s. 165). Když oddělíme od perlokučního aktu jeho význam, získáme perlokuční účinek, který má ten skutečný účinek na posluchače či na jeho ovlivnění. (Čermák, 2007)

Podstatné je, že lokuční, ilokuční a perlokuční akt nepředstavují tři akty, které jsou mluvčím realizovány jeden po druhém, ale různé aspekty téhož promluvového jednání. Ilokuční i perlokuční akty se obvykle realizují prostřednictvím aktu lokučního. (Čermák, 2007)

Schematicky lze Austinův model znázornit takto:

Zdroj: Helbig, 1991, s. 165

K tomu, aby Austin (2000) dosáhl rozdělení řečových aktů, musel nejprve odlišit celou skupinu významů „konání něčeho“, které jsou všechny obsaženy v konstatování, že něco říci znamená v běžném smyslu něco konat (zahrnuje jak pronášení jistých zvuků, tak pronášení jistých slov v jisté vazbě a také vypovídání těchto slov s jistým „významem“ v tom smyslu tohoto slova). Akt „říkání něčeho“ označil jako performanci lokučního aktu. Zkoumání výpovědi tohoto druhu bude zkoumáním lokucí neboli plných jednotek řeči.

Lokuční akt rozdělil na fonetický, fatický a rhétický akt. Něco říci vždy znamená uskutečnit akt vyslovení jistých zvuků, výpověď je fonetickým útvarem, tzv. „*fonetický akt spočívá pouze v pronášení určitých zvuků*“ (Austin, 2000, s. 102). O fatický akt se jedná vždy, když byl uskutečněn akt vyslovení jistých hlásek nebo slov, tj. určitých druhů zvuků. „*Je to vypovídání jistých slov, zvuků určitého typu, které patří k určitému slovníku a odpovídají určité gramatice a intonaci*“ (Austin, 2000, s. 102). Příkladem je věta, řekl: „Kočka je na rohožce.“ Když má být vykonán fatický akt, musí být vykonán i akt fonetický (vykoná-li se první, vykoná se i druhý). Avšak fatické akty nejsou podřízené aktům fonetickým, opice může vydat zvuk, který bude od nerozeznání od „jdi“, stále ještě to není akt fatický. Fonetické a fatické akty jsou imitovatelné a reprodukovatelné (včetně intonace, mimiky, gest a tak dále).

Rhétický akt je akt, při němž se používá slov s jistým smyslem a referencí. Nejčastěji se jedná o nepřímou řeč: „*Řekl, že kočka je na rohožce*“ (Austin, 2000, s. 102). Podobně platí, že je možné vykonat fatický akt, který není aktem rhétickým, i když naopak to neplatí.

Při vykonání lokučního aktu vykonáme i takový akt jako:

- kladení otázky, odpovídání na otázku,
- podávání nějaké informace, ubezpečování či varování,
- oznamování rozhodnutí nebo záměru,
- vynášení rozsudku,
- jmenování, odvolání, kritiku,
- identifikování či popisování a mnohé další.

Samo užití řeči znamená vykonání nějakého lokučního aktu. Řeč však používáme v mnoha funkcích či mnoha způsoby a pro akt chápaný v jistém smyslu je právě velice důležité, jak a v jakém smyslu jsme v dané situaci řeč použili. Je rozdíl, jestli jsme radili anebo přikazovali, jestli jsme slibovali anebo jen oznamovali neurčitý záměr. Tyto otázky

souvisí i s gramatikou a je nutné se jimi zabývat, zdali určitá slova (určitá lokuce) měla platnost otázky nebo zda měla být brána jako výraz vlastního mínění a podobně. (Austin, 2000)

„*Obecně je možné říci, že vykonat mluvní, lokuční akt znamená také vykonat akt ilokuční*“ (Austin, 2000, s. 104). Například gratulovat nutně znamená říci určitá slova, říci určitá slova nutně znamená vykonat hlasovými orgány určité pohyby. Zároveň ale Austin (2000) dodává, že ilokuční akt jako takový není důsledkem aktu lokučního. Upřesňuje, že vydávání zvuků je fyzickým důsledkem pohybu hlasových orgánů a dechu, pronesení slova však není důsledkem vydání určitého zvuku. Ani pronášení slov s jistým významem není důsledkem pronášení slov. Z tohoto důvodu pak fatické, ani rhétické akty nepředstavují důsledky aktů fonetických. „*Tím, co rozumíme při použití pojmenování ilokuce je reference ke konvencím ilokuční platnosti, která se týká specifických okolností daného výpovědního aktu*“ (Austin, 2000, s. 118).

2.3.2.2 Ilokuční akt

Austin (2000) označil provádění aktu v druhém smyslu jako vykonání ilokučního aktu, tj. „*jako provedení aktu uskutečňujícího se, když něco říkáme, v protikladu k vykonání aktu řečení něčeho*“ (Austin, 2000, s. 105). Provedený akt označuje jako ilokuci a teorii různých typů jazykové funkce jako teorii ilokučních platností. Ilokuční akt (informování, přikazování, varování, zavázání se k něčemu a tak dále) je konvencionální, tj. je to takový akt, který konáme v souladu s určitou konvencí.

Má-li být ilokuční akt proveden zdařile, je zapotřebí, aby bylo dosaženo určitého účinku na posluchače. Existují tři způsoby (zajištění porozumění, navození důsledků/vyvolat účinek a vybízení k odpovědi/vyžádat si sekvenci), které ukazují, že ilokuční akty jsou spjaty s účinky. Účinek spočívá v tom, že je dosaženo pochopení významu a platnosti lokuce. Posluchač slyší, co mluvčí říká, a rozumí významu jeho slov. „*Uskutečnění ilokučního aktu v sobě tedy zahrnuje, že je zajištěno porozumění*“ (Austin, 2000, s. 119).

Ilokuční akt vyvolává účinek (navozuje důsledek) na posluchače tím, že jsou normálním způsobem přivoleny změny v přirozeném průběhu událostí. Pokud jsou například pronesena slova „*Křtím tuto loď jménem Queen Elizabeth*“ mají ten účinek, že je

pojmenována příslušná loď, pojmenovávat tuto loď a nazývat ji jiným jménem je pro pozdější akty vyloučeno. (Austin, 2000)

Mnoho ilokučních aktů vybízí díky konvenci k odpovědi nebo k následné sekvenci. Takovýto rozkaz vybízí k odpovědi, jíž je uposlechnutí, a slib k odpovědi, jíž je splnění slibu. Odpověď nebo následná sekvence může být jednostranná nebo dvojstranná. Takto můžeme odlišit namítání, příkazování, slibování, navrhování či požadování od nabízení, tázání se, jestli druhý chce, ptát se ano či ne. *„Je-li tato odpověď poskytnuta nebo následná reakce uskutečněna, je vyžadován druhý akt ze strany toho, kdo mluví, případně od jiné osoby“* (Austin, 2000, s. 120).

Austin (2000) shrnuje, že obecně můžeme vždy použít formule „přiměl jsem ho, aby“, do níž dosadíme slovo označující druhý akt. Z onoho aktu to činí akt, který je připsán mluvčímu a který se nazývá akt perlokuční. Musíme tedy rozlišovat mezi „přikázal jsem mu a on uposlechl“ a „přiměl jsem ho, aby uposlechl“. Tento druhý případ implikuje, že k tomu, aby byl vyvolán tento důsledek jako důsledek, který může být připsán mluvčímu, musí být použito jiných dodatečných prostředků – určitých podnětů, osobní přítomnosti a osobního vlivu, který může jít až k nátlaku. *„Velmi často dokonce existuje i ilokuční akt odlišný od pouhého příkazování - například přiměl jsem ho, aby to udělal, tím že jsem konstatoval x“* (Austin, 2000, s. 120).

2.3.2.3 Perlokuční akt

Jak již bylo řečeno, existuje ještě další smysl, v němž vykonání lokučního aktu a v něm i aktu ilokučního může být zároveň vykonáním aktu ještě jiného druhu. *„Říká-li se něco, pak to mívá také nějaké účinky na pocity, myšlenky či jednání posluchačstva, nebo mluvčího anebo jiných osob: a lze to činit se záměrem, úmyslem či cílem právě tyto účinky vyvolat. V této souvislosti můžeme říct, že mluvčí vykonal určitý akt, který k lokučnímu a ilokučnímu aktu odkazuje buď přímo, anebo vůbec ne“* (Austin, 2000, s. 106). Vykonání aktu tohoto druhu Austin (2000) označuje jako vykonání perlokučního aktu a vykonaný akt jako perlokuci. Perlokuční akty jsou nekonvencionální na rozdíl od aktů ilokučních.

Perlokuční akt vždy zahrnuje určité důsledky, z nichž některé mohou být neúmyslné. Například když řekneme: „Tím, že jsem udělal x, vykonal jsem zároveň y.“ Jsou to akty, které

přivozujeme nebo uskutečňujeme tím, že něco řekneme – je to například přesvědčování, přemlouvání, odstrašování, vyvolání překvapení či uvádění v omyl. (Austin, 2000)

Perlokuční akt může být buď dosažením určitého perlokučního cíle (přesvědčit, přemluvit) nebo vyvoláním určité následné perlokuční sekvence/reakce. Akt tedy může dosáhnout svého perlokučního cíle, kterým je upozornění na nebezpečí, ale také může mít perlokuční sekvenci, kterou je zalarmování. Argument proti určitému názoru může nedosáhnout svého cíle, ale vyvolá perlokuční sekvenci, která bude spočívat v tom, že oponent bude přesvědčen o jeho pravdivosti, že se mu podařilo druhého přesvědčit. Austin (2000) dále poznamenává, že to, co je u jedné ilokuce perlokučním cílem, může být u jiné následnou sekvencí. Například varování může vyvolat sekvenci odrazení a slova „Nedělejte to“, jejichž cílem je odradit, mohou vyvolat sekvenci znepokojení nebo zalarmování.

Nakonec dodává, že určité perlokuční akty vedou vždy k vyvolání sekvencí. Jsou to především akty, u nichž neexistuje žádná ilokuční formule. „*Mohu vás například určitou lokucí překvapit nebo rozčílit anebo ponížít, i když neexistuje ilokuční formule: překvapuji vás tím, že; rozčiluji vás tím, že; ponižuji vás tím, že*“ (Austin, 2000, s. 121).

Pro perlokuční akty je charakteristické, že odpovědi nebo následné sekvence, které se má docílit, je možné dosáhnout i nelokučními prostředky. Má-li být někdo zastrašen, dá se toho dosáhnout tím, že před ním zamáváme klackem nebo na něj namíříme pistoli. Dokonce i v případech přesvědčování, přemlouvání můžeme dosáhnout odpovědi bez použití slov. Jestliže však neexistuje žádný ilokuční akt, je pochybné, zda by se mělo užít tohoto jazyka charakteristického pro perlokuční cíle, dodává Austin (2000). „*Přísně vzato může ilokuční akt existovat, pokud použité prostředky jsou konvencionální (podléhají konvenci), a tudíž musí být konvencionální i prostředky sloužící k dosažení jeho cílů neverbální cestou*“ (Austin, 2000, s. 122).

Je ovšem obtížné říci, kde konvence začínají a kde končí. Je možné někoho varovat tím, že zamáváme klackem, nebo mu něco darovat tak, že je mu to vloženo do rukou. Jestliže je však varován tím, že máváme klackem, pak ono mávání klackem je varováním, které se jeví jako zcela neklamné hrozivé gesto. Skutečností zůstává, že mnoho ilokučních aktů nemůže být uskutečněno jinak, než když se něco řekne. To platí pro konstatování, informování, argumentování, posuzování, vystavení odhadu a nálezu, dále to platí pro velkou většinu verdiktivů a expozitivů v protikladu k mnoha výpovědím exercitivním a komisivním, upřesňuje Austin (2000).

Již bylo řečeno, že perlokuční akty nejsou konvencionální, ačkoli konvencionální akty mohou být využity k tomu, aby se realizovaly perlokuční akty. Když posuzovatel slyší, co bylo řečeno, měl by být schopen rozhodnout, které lokuční a ilokuční akty byly vykonány, ale nikoli které perlokuční akty byly realizovány. (Austin, 2000)

2.3.2.4 Shrnutí řečových (mluvních) aktů

Austin určoval u vět tzv. podmínky úspěšnosti (Fecility conditions), čímž se ptal, zda je věta komunikačně úspěšná. (Šoltys, 1996) Odpověď na takto položenou otázku vedla k rozlišení tří mluvnických aktů:

- 1) V **lokučním** (rhetickém) **aktu** jsou sdělovány doslovné významy nesené přirozeným jazykem ve smyslu langue. Lokuční akt tedy nese významy, které jsou zachyceny ve slovnících a gramatikách. Ve větě „Na střeše hvízdal kos“ se v lokučním aktu dozvídáme slovníkové významy všech slov – předložky, dvou podstatných jmen a slovesa v minulém čase. Kdyby byla věta někým vyslovena, z intonačního průběhu projevu bychom poznali, zda jde o pochvalné nebo jiné konstatování. (Šoltys, 1996)
- 2) V **ilokučním aktu** jsou sdělovány nebo sdíleny významy (díky kooperačnímu principu o nich každý ví i bez jejich vyslovení), které objasňují sdělovací záměr, funkci a cíl vysloveného projevu. Ve větě „Kose, hvízdej!“ je ilokučním aktem pravděpodobně přání, aby kos hvízdal. Avšak kosovi nejde rozkázat, aby hvízdal, tak jako to jde například rozkázat vojákovi. Ve větě „Vojíne Vonásku, hvízdejte!“ je ilokučním aktem rozkaz, který je přímo vyjádřen tvarem slovesa. Rozkaz může být ale také vyjádřen i nepřímou. Učitel ve třídě může pronést „Není tady příliš dusno?“ namísto věty „Otevřete okno!“ (Šoltys, 1996)
- 3) K **perlokučnímu aktu** dojde, pokud je vykonána ona činnost – kos zpívá, okno je otevřené, došlo tedy k perlokučnímu aktu. Tento akt prověřuje účinnost lokučního a ilokučního aktu behaviorálně, tj. vykonanou činností. (Šoltys, 1996)

Pokud je mluvení úspěšné, proběhnou v něm všechny tři akty souběžně. Nejzajímavějším je asi ilokuční akt, který nemusí být explicitně jazykově vyjádřen, část informací nemusí být aktuálně přenášena jazykem. (Šoltys, 1996) V ilokučním aktu jsou obsaženy výpovědní funkce a sdělovací záměry, pro jejichž část má jazyk pojmenování: sdělovat, žádat, prosit,

nařizovat, přesvědčovat, vyhrožovat, slibovat, utěšovat apod. Abychom věděli, jakých výpovědních funkcí si jazyk všiml, museli bychom brát v úvahu skupinu sloves *verba dicendi* a *sentiendi* (slovesa pravení a cítění), kterou klasifikoval J. L. Austin, abychom mohli mluvit o:

- a) ilokučních aktech souzení, učinění rozhodnutí o něčem, vynášení soudu, hodnocení, posouzení, charakterizování – tzv. **verdiktivní akty**, které jsou „*vyslovením nějakého úředního nebo neoficiálního rozhodnutí na základě důkazů nebo důvodných domněnek o hodnotě nebo faktu*“ (Austin, 2000, s. 149),
- b) ilokučních aktech vyjadřování síly, nadřazenosti nebo vlivu, o rozkazovacích a nařizovacích aktech – **exercitivech**, které „*jsou formulací kladného nebo záporného rozhodnutí o nějakém jednání nebo jeho vyhlášení*“ (Austin, 2000, s. 151),
- c) ilokučních aktech nabádání k něčemu, vyhlášení stanoviska, slibování, přísahání, zavazují nás k určitému počínání – tzv. **komisivy**
- d) ilokučních aktech vyjadřujících sliby, prosby, přemlouvání, náklonnosti, omluvy, blahopřání, děkování, litování, proklínání, vyzývání, o aktech sociálního chování – tzv. **behavitivech**, které „*v sobě zahrnují pojem reakcí na jednání a osudy druhých lidí a postojů k předchozímu nebo bezprostředně očekávanému jednání někoho druhého i výrazů těchto postojů*“ (Austin, 2000, s. 155),
- e) ilokučních aktech argumentování, ilustrování, vyvozování, aktech uvádějících řečovou činnost – tzv. **expositivech**, které „*se užívají při aktech výkladu zahrnujících vysvětlení stanoviska, vedení argumentace a objasnění způsobů použití a referencí*“ (Austin, 2000, s. 156).

Žádná dosavadní klasifikace sloves není úplná a není to ani nutné. „*Důležité je, že prostřednictvím filosofie dostala lingvistika nástroje k tomu, aby pojmově uchopila významy, které fungují v komunikační události, ale nemají vždy jazykovou formu*“ (Šoltys, 1996, s. 67).

Helbig (1991) poukazuje na to, že Austin celkově nedosáhl svého předem vytyčeného cíle, čímž bylo „*vypracování komplexní teorie mluvních aktů*“ (Helbig, 1991, s. 167), spíše jen zformuloval některé centrální pojmy. Přitom vycházel pouze z omezeného pojetí filosofie a svůj úkol chápal především jako analýzu jazyka, nikoli jako analýzu souvislosti mezi jazykem a společenskou činností. Značně nejasný zůstal statut konvencí v ilokučních aktech – Austin se omezuje především na institucionální a ceremoniální procedury (například křest, svatba, sázka) a od komplexní společenské praxe do značné míry odhlíží. Přes tyto i jiné dílčí

nedostatky „Austinův přístup zásadně stimuloval vývoj teorie mluvních aktů“ (Helbig, 1991, s. 167).

2.4 John Rogers Searle

Austinova východiska byla širěji rozvinuta v Searlových pracích, především v jeho knize *Speech Acts*. Searle je považován za druhého klasika teorie řečových (mluvních) aktů, hlavně díky němu pronikla tato teorie do lingvistiky. (Helbig, 1991)

Hypotézou knihy *Speech Acts* (2007) je, že mluvit nějakým jazykem je konáním něčeho za pomoci určitých pravidel. Searle (2007) uvádí, že jeho zkoumání řečových aktů je zkoumáním *langue*. Řečový akt nebo akty, vykonané při vyslovení nějaké věty, jsou všeobecnou funkcí významu této věty. Význam věty ve všech případech jednoznačně neurčuje, jaký řečový akt je vykonán při vyslovení dané věty, protože mluvčí může mluvit více než to, co skutečně hovoří, ale v zásadě je vždy možné, aby říkal přesně to, co míní. Searle (2007) shrnuje, že je „v zásadě možné, aby byl každý řečový akt, který člověk vykoná nebo by mohl vykonat, určen danou větou za předpokladu, že mluvčí používá slova v doslovném smyslu a v přiměřeném kontextu“ (Searle, 2007, s. 34). Z tohoto důvodu se poté zkoumání významu vět v zásadě neodlišuje od zkoumání řečových aktů.

Searle (Helbig, 1991) modifikuje Austinovo rozčlenění aktů, které jsou realizovány v jednom mluvním aktu, přičemž vychází ze čtyř příkladových vět:

- Sam pravidelně kouří.
- Kouří Sam pravidelně?
- Same, kuř pravidelně!
- Kdyby tak Sam pravidelně kouřil!

Všechny čtyři věty mají stejnou referenci k „objektu Sam“ a obsahují tutéž predikaci „pravidelně kouřit“. Reference a predikace se však vyskytují v různých mluvních aktech, které se vyznačují různými ilokučními akty (tvrzením, otázkou, rozkazem, přáním). Z toho Searle (2007) vyvozuje, že vyslovením každé ze čtyř uvedených vět mluvčí realizuje přinejmenším tři různé akty:

- 1) výpovědní akt – vyslovení slov (morfémů, vět),
- 2) propoziční akt – reference a predikace,

- 3) ilokuční akt – tvrzení, dotazování, rozkaz, slib a tak dále,
- 4) perlokuční akt, který Searle připojuje v návaznosti na Austina a kterým „rozumí důsledky nebo účinky, které ilokuční akty mají na jednání, myšlení, představy posluchače“ (Helbig, 1991, s. 168). Jedná se například o přemluvení nebo přesvědčení dosažené ilokučním aktem argumentace, zalarmování nebo zastrašení dosažené aktem varování a podobně.

Rozdíly mezi dílčími aspekty řečového (mluvního) aktu u Austina a Searla lze znázornit:

	AUSTIN	SEARLE
Vyslovení zvuků jazyka	ilokuční akt	výpovědní akt
Vyslovení slov v rámci určité gramatické struktury		
Vyslovení slov týkajících se něčeho	ilokuční akt	propoziční akt
S vyslovením spojené mluvní jednání	ilokuční akt	ilokuční akt
Účinek dosažený mluvním jednáním	perlokuční akt	perlokuční akt

Zdroj: Helbig, 1991, s. 168

2.4.1 Propozice

Searle (2007) se pokouší konstituovat pevný vztah mezi mluvními akty a větami. Charakteristickou gramatickou formou ilokučního aktu je pro něj úplná věta, gramatickou formou propozičního aktu je naproti tomu jen část věty (predikáty v případě predikace, substantivní fráze v případě reference). „Proto nemohou propoziční akty vystupovat samy o sobě, nýbrž vždy jen společně s ilokučním aktem v rámci komplexního mluvního aktu“

(Helbig, 1991, s. 169). Z tohoto důvodu Searle rozlišuje mezi ilokučným aktem a propozičním obsahem ilokučného aktu (pro ten je charakteristické, že může být jakožto vedlejší věta uvozená spojkou „že“ vyčleněn ze souvětí). Je možné říci, že „*když je vyjádřená propozice, je vždy vyjádřená při vykonání ilokučného aktu*“ (Searle, 2007, s. 49). Zatímco propozice se tedy mohou vyskytovat pouze v ilokučném aktu, existují ilokuční akty bez propozičního obsahu, příkladem jsou citoslovce „hurá!“, „ach!“ a tak dále.

Searle (Helbig, 1991) zachází ještě dál a promítá sémantický rozdíl mezi propozičním obsahem a ilokuční silou na syntaktickou rovinu. Předpokládá tím, že pro realizaci obou aktů máme k dispozici typické výrazové prostředky – propoziční a ilokuční indikátory. V mnohých případech lze tyto indikátory rozlišit už na povrchové rovině:

Slibuji,	že přijdu přesně.
⏟	⏟
ilokuční indikátor	propoziční indikátor

Ilokuční indikátor signalizuje, jakou ilokuční sílu výpověď má, jaký ilokuční akt mluvčí vyslovením věty realizuje. Je možné rozlišit mezi různými indikátory (například slovosled, intonační prostředky, interpunkce, slovesný způsob a performativní slovesa), jsou i takové indikátory, které vyplývají teprve z kontextu a ve větě samé nejsou explicitně vyjádřeny (Searle, 2007).

Naproti tomu Stampe (1975, In Helbig, 1991) poukázal důrazně na to, že indikátory ilokuční síly mohou sice větám zajišťovat jejich jednoznačnost a indikovat, že děláme to, co říkáme, ale tím se řečové akty nekonstituují. Je to například srovnatelné s vysvětlováním kuchaře při vaření, když říká, co dělá, ale dělal by to stejně, i kdyby nic neříkal. Význam tedy nedeterminuje ilokuční akt a ze sémantického pravidla nelze odvodit, co mluvčí míní, tzv. „*není možné odvodit na základě nezanedbatelného rozdílu mezi tím, co věta znamená (= význam), a tím, co mluvčí svou výpovědí míní (=intence, ilokuční síla)*“ (Helbig, 1991, s. 186).

2.4.2 Pravidla

Další rozvoj v teorii řečových (mluvních) aktů představuje Searlova hypotéza, že „*užívání jazyka a s ním spojená realizace ilokučních aktů je chování řízené pravidly*“ (Helbig, 1991, s. 170). Tímto Searle překonává Austinův vágní pojem konvence a zavádí v této souvislosti pojem pravidlo.

Searle (2007) rozlišuje dva druhy pravidel – regulativní pravidla, která regulují formy chování, které existují už před těmito pravidly a nezávisle na nich (například pravidla etiky, která regulují mezilidské vztahy, které již však existují nezávisle na pravidlech). Druhým druhem pravidel jsou konstitutivní pravidla, která nejen regulují existující formy chování, ale vytvářejí nebo definují nové formy chování (například pravidla kopané nebo šachu, která umožňují samotnou hru hrát, samotná existence těchto her je závislá na pravidlech). Zatímco „*regulativní pravidla regulují už existující činnost, pravidla konstitutivní vytvářejí (a regulují) činnost, jejíž průběh je na těchto pravidlech logicky závislý*“ (Searle, 2007, s. 55).

Vychází se především z toho, že užívání jazyka je realizací aktů podle pravidel, že sémantická struktura jazyka je konvenční realizací podkladových konstitutivních pravidel a že jsou mluvní akty těmito konstitutivním pravidlům podřízeny. „*Užívání jazyka spočívá v realizaci mluvních aktů podle systémů konstitutivních pravidel*“ (Helbig, 1991, s. 170).

2.4.3 Význam

V této chvíli bychom se mohli ptát, jaký je vztah významu (sémantiky) a řečových aktů. Searle (Helbig, 1991) by na tuto otázku odpověděl, že neexistují dvě odlišné oblasti výzkumu sémantiky, tj. významy vět a uskutečnění řečových aktů, protože řečový akt realizovaný vyslovením věty je funkcí významu věty, a tedy výzkum významu vět není principiálně odlišný od výzkumu řečových aktů. Je totiž zřejmé, že „*když někdo něco říká, tím, co hovoří, něco míní. A to, co někdo vysloví (o řetězci zvuků, které někdo vydává), má význam*“ (Searle, 2007, s. 66). Pro Searla je součástí významu věty to, že její doslovné pronesení s tímto významem v určitém kontextu je uskutečněním specifického řečového aktu. Naopak součástí řečového aktu je to, že pronesení věty v určitém kontextu díky jejímu významu konstituuje

příslušný řečový akt. Tímto se ovšem u Searla na rozdíl od Austina stává ilokuční síla součástí jazykového významu, čímž je Austinova diferenciacce mezi lokucí a ilokucí zeslabena. Searlovo pojetí se ale neprávem opírá převážně „o explicitní performativní formule (když nejsou přítomny, nelze význam věty z výpovědi vyčíst), *stírají se podstatné rozdíly mezi gramatickými a jinými znalostmi (komunikačním smyslem) a stranou je ponechána okolnost, že při zkoumání ilokuční síly se musí brát v úvahu mnohem více než jazykový význam, že ilokuční síly jsou do značné míry závislé na aktuálních kontextech a situacích*“ (Helbig, 1991, s. 170).

Pro Searla jsou řečové akty determinovány jak pravidly, tak také intencemi: „*Něco říkat vždy znamená něco říkat s určitým záměrem, vyvolávat určité efekty*“ (Helbig, 1991, s. 171). Tyto efekty jsou determinovány pravidly, která jsou spojena s vyslovenými větami.

Dále Searle (Helbig, 1991) poukazuje na to, že by se mělo zřetelně rozlišovat „meaning“ ve dvojitým smyslu. Hlášky, které jsou při realizaci řečového aktu vysloveny, mají význam „have meaning“. Na druhé straně mluvčí říká, že těmito hláskami něco míní – „means something“. Jde o rozlišení mezi tím, že někdo něco míní tím, co říká, a mezi tím, co někdo říká, co něco v jazyce znamená. Jinak řečeno: „*mezi tím, co mluvčí míní, zamýšlí, a tím, co vyslovená slova znamenají*“⁶ (Helbig, 1991, s. 172). Význam u Searla je tedy záležitostí intence i konvence.

2.4.4 Jak slibovat?

Na příkladu slibu se Searle (Helbig, 1991) snažil zjistit podmínky úspěšné realizace řečového aktu. Tyto podmínky se týkají vztahu výpovědi a komunikační situace, ve které se mohou výpovědi realizovat jakožto úspěšná jednání. Pro slib formuloval devět podmínek:

- 1) podmínka normálního vstupu a výstupu (například společný jazyk, vědomá interakce),
- 2) vyjádření propozice (její vydělení ze zbývajících částí řečového aktu),

⁶ Searle (2007) ilustruje tento rozdíl na situaci amerického vojáka, který byl ve druhé světové válce zajat italskými oddíly a který se chce vydávat za německého důstojníka, aby byl propuštěn. Protože neumí německy, ani italsky, obrací se na Italy s větou, kterou zná ze školy: „Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen?“ (Znáš tu zem, kde kvetou citroníky?). Voják se snaží o dosažení určitého efektu, totiž aby si Italové mysleli, že je německý důstojník. Z toho však neplatí, že tato německá věta znamená v jazyce „Jsem německý důstojník“, ani to, že Američan to opravdu míní.

- 3) v propozici ztvárněný vztah k budoucímu jednání (neboť slib se nemůže vztahovat k minulosti),
- 4) komunikační partner si jednání přeje,
- 5) nutnost jednání (není smysluplné slibovat něco, co se jako samozřejmost očekává),
- 6) záměr realizovat jednání (mluvčí zamýšlí a je schopen to, co slíbil vykonat),
- 7) mluvčí se (slibem) k něčemu zavazuje,
- 8) má v úmyslu vyvolat u partnera na základě jeho znalosti významu vět ilokuční efekt (posluchač má poznat záměr mluvčího),
- 9) sémantická pravidla dialektu, tj. to, že věta vyslovená za účelem realizace je založena na sémantických pravidlech jazyka).

Těchto devět podmínek slibu se týká pouze upřímného slibování. I neupřímné sliby jsou sliby a Searle (2007) modifikoval jejich podmínky, při kterých nastanou. „*Při neupřímném slibování nemá mluvčí všechny úmysly, které by měl, kdyby sliboval upřímně. Nemá totiž v úmyslu vykonat slibovaný čin. Chce však vzbudit dojem, že tento úmysl má, a vlastně právě proto, že chce vzbudit dojem, že úmysly má, které nemá, popisujeme jeho akt jako neupřímný*“ (Searle, 2007, s. 91).

Slib jak upřímný, tak neupřímný zahrnuje vyjádření úmyslu. Abychom připustili neupřímné sliby, stačí upravit podmínky tak, aby vyjadřovaly, že hovořící přebírá zodpovědnost za to, že má nějaký úmysl, ale již nemá v úmyslu tento úmysl skutečně vykonat.

2.4.5 Klasifikace řečových (mluvních) aktů

Klasifikaci řečových (mluvních) aktů provedl Searle (Helbig, 1991) ve srovnání s Austinovými akty. Searlova klasifikace spočívá v přesnějších kritériích a především na ilokučním smyslu (účel řečového aktu), dále na směru souladu mezi slovy a světem a na psychickém postoji mluvčího vyjádřeném v mluvním aktu (například víra, přání, lítost). Tato klasifikace vyděluje pět řečových aktů:

- 1) **reprezentativa** (například zjištění, tvrzení, popis, vyvozování), jejichž prostřednictvím je zobrazován stav světa,

- 2) **direktiva** (například žádost, dotazování, přání, nařízení, rozkaz, prosba), jejichž prostřednictvím chce mluvčí posluchače přimět k tomu, aby něco udělal,
- 3) **komisiva** (například slib, nabídka, hrozba, sázka, smlouva, záruka), jejichž prostřednictvím se mluvčí zavazuje k budoucímu jednání,
- 4) **expresiva** (například poděkování, blahopřání, omluva, soustrast, přivítání, výraz sympatie), jejichž prostřednictvím vyjadřuje mluvčí psychický postoj ke stavu světa vyjádřenému v propozičním obsahu,
- 5) **deklarativa** (například oddání, darování, jmenování, vyhlášení války, vypovězení, propuštění z práce, křest) jsou většinou vázána na instituce a jejich prostřednictvím dochází k souladu mezi propozičním obsahem a skutečností, jsou způsobeny okamžité změny ve věcech institucionálního charakteru.

2.5 Další autoři, kteří se věnovali řečovým (mluvním) aktům

V návaznosti na Austina a Searla se rozpoutala rozsáhlá diskuse o teorii řečových aktů především v pracích Wunderlichových, Maasových a v pracích jejich spolupracovníků. Charakteristické pro jejich zpracování je zařazení mluvnických aktů do širších souvislostí jednání a lidské interakce s přihlédnutím k sociálním potřebám, což je zdůvodňováno tím, že jazykovou výpověď je třeba chápat jako interpersonální mluvnický akt, jako akt jednání v rámci daného kontextu. Zatímco Searle (Helbig, 1991) vysvětluje řečové akty převážně na základě věty, přičemž přeceňuje roli indikátorů a nedoceňuje úlohu okolnosti, za nichž jsou jazyková jednání realizována, tak Wunderlichovi (Helbig, 1991) jde právě o širší kontext jednání a práce, v němž se mluvnické jednání vyskytují, jde mu o jejich vztahovost k zájmům mluvčích. „Pro jazykovědu z toho vyplývá velmi široký okruh otázek, neboť by se měla zabývat analýzou a kritikou komunikačních souvislostí, interakčních procedur a jazykového povědomí v různých společnostech“ (Wunderlich, 1976, s. 13, In Helbig, 1991, s. 174). Komunikací se přitom rozumí užívání jazyka pro dorozumívání. O interakci se hovoří tehdy, když je komunikace vřazena do materiálních činností, které jsou orientovány na jiné osoby (například podání šálku na čaj).

Wunderlich (Helbig, 1991) charakterizuje mluvnické akty primárně ve vztahu k interakčním podmínkám, nikoli ve vztahu k intencím mluvčích. A to proto, že jsou od

počátku v relaci k interakční sekvenci, kterou nelze sekundárně připojit k izolovaným řečovým aktům s jejich intencemi. Interakční přístup se mu jeví nosnější než přístup intencí a to nejen proto, že intence jsou pro řadu řečových aktů (především institucionálního charakteru) poměrně irelevantní, nýbrž také proto, že intencí přístup (jak byl dosud pojmán v teorii řečových aktů) bere v úvahu jen subjektivní faktory, které jsou podkladem řečového aktu. „*Rozhodujícím kritériem pro vymezení mluvního aktu je tedy společenský cíl ve vztahu ke kontextům jednání a ten nelze zaměňovat s intencí komunikačních partnerů, kteří chtějí tento (nebo i jiný) cíl dosáhnout*“ (Wunderlich, 1976, s. 27, In Helbig, 1991, s. 178).

Teorii řečových aktů chápe Wunderlich (Helbig, 1991) jako rozšíření teorie významu v přirozených jazycích, a proto také odmítá ztotožnění teorie řečových aktů a pragmatiky. Říká, že je třeba alespoň některé základní řečové akty (například výzvu a otázku) charakterizovat v rámci rozšířené sémantiky, zatímco jiné druhy (například radu a varování) lze vysvětlit jen pragmaticky.

Na sémantické rovině rozlišuje Wunderlich (Helbig, 1991) osm ilokučních typů, tj. druhů řečových aktů. Kritériem rozlišení je vztah řečových aktů k obecně nutným interakčním podmínkám:

- 1) direktivní typ (výzva, prosba, povel, pokyn),
- 2) komisivní typ (slib, oznámení, hrozba),
- 3) erotetický typ (dotaz),
- 4) reprezentativní typ (tvrzení, zjištění, zpráva),
- 5) satisfaktní typ (omluva, poděkování, zdůvodnění, odpověď),
- 6) retraktivní typ (zrušení slibu, korekce tvrzení, povolení),
- 7) deklarativní typ (udělení jména, definice, jmenování),
- 8) vokativní typ (zvolání, provolání, oslovení).

Při vysvětlování jazyka z jednání, ze situace a z práce jde Maas (Helbig, 1991) ještě dále. Vypracovává jazykovou teorii jednání, která osvobozuje jazyk od zvěčnění a pojímá jazyk jako „vykrytalizovaná jednání“. Proto také podle něj není možné „*izolovat mluvní jednání od situace jednání, neboť pak by už nemohla být mluvní jednání chápána jako akt vyrovnání se se sociální situací*“ (Maas, 1972, s. 269, In Helbig, 1991, s. 179).

Maas (Helbig, 1991) svůj koncept jazykové teorie jednání staví dokonce proti teorii řečových aktů. Zatímco teorie řečových aktů většinou vychází ze subjektivních intencí, teorie jednání vychází důsledně za sociální situace. Teorie řečových aktů vychází z osamostatnění

jazyka, takže izolované výpovědi nejprve apelují na porozumění a teprve potom (v dalším kroku) umožňují určit jednání (například akceptování). Naproti tomu „*teorie jednání nechápe jazyk jako něco od počátku samostatné, nýbrž jako výsledek nějakého výkonu, jako osamostatnění vykrytalizovaných jednání*“ (Helbig, 1991, s. 179). Tento obrat ve fungování teorie vede k tomu, že mluvčí vystupují jako činné osoby, že jazyk je pojímán jako forma jednání mezi nimi, že mluvení je chápáno jako součást jednání a forma lidského styku.

2.6 Nepřímé řečové (mluvní) akty

Nepřímé řečové akty vzbuzují velký zájem autorů především proto, že řečové akty bývají vyjádřeny častěji nepřímo než přímo. Jen institucionálně pevně fixované řečové akty jako například křest, jmenování, zplnomocnění snižují možnost nepřímosti. „*Subývající institucionalizací se tedy zvyšuje pravděpodobnost nepřímých řečových aktů*“ (Helbig, 1991, s. 182).

Podstata nepřímých řečových aktů nebyla však ještě plně vysvětlena. Jednoznačně není především zodpovězena otázka, „*jak je možné, že jsou ilokuční akty realizovány nepřímo, a jak je možné, že otázky mohou fungovat jako výzvy*“ (Helbig, 1991, s. 182).

2.6.1 Rozlišení nepřímých řečových (mluvních) aktů u Searla

S nepřímým vztahem mezi výpovědní formou a ilokuční funkcí, tj. vykonaným mluvším jednáním, souvisí v teorii řečových aktů také rozlišení mezi přímými a nepřímými řečovými akty. Searle (2007) poukázal na to, že vedle jednoduchých případů, kdy mluvčí vyslovuje větu, kterou míní přesně a doslova to, co říká, existují také nepřímé řečové akty, kdy mluvčí něco říká a zároveň také něco jiného míní, respektive nepřímo realizuje ilokuční akt pomocí aktu jiného. Přitom posluchač rozumí tomu, co mluvčí říká. Příkladem může být věta „*Mohl byste mi, prosím, podat sůl?*“, která je položena jako otázka, ale je míněna jako výzva.

Pokud je otázka položena jako výzva, „*nelze vždy vyvodit z toho, co věta znamená, to, co mluvčí svou výpovědí míní, zamýšlí*“ (Helbig, 1991, s. 181). Mluvčí v těchto případech nemíní jen to, co říká, nýbrž ještě něco navíc. U nepřímých řečových aktů tohoto typu není

k doslovnému významu (který zůstává zachován) přiřazen dodatečný větný význam, ale je přiřazen dodatečný úmysl, mínění mluvčího. Výzvou je tedy zároveň vyjádřen doslovný význam. Mluvčí vyjadřuje výzvu pomocí otázky a posluchač rozumí výpovědi jako výzvě na základě předpokládaných strategií porozumění.

Z případů, kdy jazykově vyjádřený ilokuční typ (indikátor) není totožný s vlastním cílem jednání mluvčího, vyvstává problém, jak je možné, že mluvčí něco říká a zároveň něco jiného míní. Především pak vyvstává také otázka, jak posluchač rozumí tomu, co mluvčí míní. Searle (Helbig, 1991) vyšel z tohoto příkladu: „Pojďme dnes večer do kina.“ Přičemž partner v rozhovoru na tuto otázku odpovídá: „Musím se připravovat na zkoušku.“ Mluvčí potom v tomto případě chápe, že se nejedná o konstatování, nýbrž o odmítnutí jeho návrhu jít do kina.

2.6.2 Rozlišení nepřímých řečových (mluvních) aktů u další autorů

Z jiného hlediska rozlišují přímé a nepřímé řečové akty Ehrichová a Saile (1972, In Helbig, 1991), kteří uvnitř nepřímých řečových aktů diferencují akty nepřímé a implicitní.

Přímé mluvní akty jsou pro ně větné výpovědi, jejichž komunikační funkce (například tvrzení, otázka, výzva) se realizuje prostřednictvím syntaktického korelátu této funkce (větou oznamovací, tázací, rozkazovací) nebo prostřednictvím odpovídajícího performativního slovesa (respektive jiného indikátoru specifikujícího tuto funkci).

Za nepřímý řečový akt naopak považují, „*když dojde k rozpojení zamýšlené komunikační funkce a typu větné výpovědi nebo ve výpovědi obsaženého performativního slovesa (respektive jiného ilokučního indikátoru) nebo když se odlišuje zamýšlená propozice od doslovné formy výpovědi*“ (Ehrichová, Saile, 1972, s. 256, In Helbig, 1991, s. 181). O nepřímý řečový akt jde tedy například tehdy, když osoba A zve osobu B a osoba B pozvání přijímá tím, že říká: „Doufám, že máš v ledničce pivo.“ Takto bezprostředně a explicitně vyjadřuje osoba B přijetí pozvání, a zároveň se zprostředkovaně obrací na osobu A s výzvou, aby jí nabídla pivo. Zprostředkovaně se na osobu A obrací zřejmě proto, že by přímou výzvou mohly být porušeny sociální konvence.

O implicitní řečový akt jde například v případě, kdy se osoba A ptá: „Chceš ke mně zítra přijít?“ a osoba B odpovídá: „Ano, na večeři.“ Prostřednictvím tohoto explicitního

souhlasu je spolu se specifikací vyjádřena zároveň nepřímá implicitní výzva. Osoba B pozvání explicitně přijímá a zprostředkovaně se na osobu A obrací s výzvou, aby uvařila večeři.

Dalším příkladem implicitního řečového aktu může být situace, kdy osoba A při jízdě autem konstatuje: „Už nemám žádný benzín.“ Osoba B reaguje: „Vpravo u silnice bude hned benzínová pumpa.“ Osoba B odpovídá na otázku, která však nebyla explicitně položena.

Existuje řada prací, které zkoumají nepřímé řečové akty z hlediska otázkových imperativů, příkladem je věta: „Mohli byste, prosím, zavřít dveře?“ Tyto práce se pokoušejí vysvětlit skutečnost, že takové věty v otázkové formě jsou zamýšleny a chápány jako výzvy k jednání a tudíž korespondují s imperativem „Zavřete, prosím, dveře!“ Tento jev však bývá různými autory vysvětlován různě. Gordon s Lakoffem (1975, In Helbig, 1991) například vycházejí z toho, že to, co někdo říká, může za určitých okolností implikovat sdělení něčeho jiného, že otázkové imperativy mají logickou strukturu otázky a ilokuční síla výzvy se realizuje prostřednictvím komunikačních principů. Komunikačně implikovaný význam (výzva) může být předán jen tehdy, když sdělení doslovného významu (otázky) není mluvčím zamýšleno a posluchač s tím také počítá. Příslušné věty mají sice dva významy, ale nemají dvě různé logické struktury, víceznačnost vzniká proto, že je věta vyslovena v různých kontextech. Gordon s Lakoffem (Helbig, 1991) se snažili zformulovat pro tyto jevy pravidla v rámci teorie gramatiky, které by byly založené na pojmech přirozené logiky, která by měla obsahovat třídu entit vyplývajících z věty.

Většina návrhů k otázkovým imperativům vychází ze společenského předpokladu, že ilokuční síla je aspektem významu a dále z předpokladu, že ilokuční síla se vždy reflektuje na povrchové struktuře výpovědi. Ale právě tyto předpoklady byly později často zpochybňovány. Problém „nepřímosti“ a „víceznačnosti“ se stává specifickým problémem jen tehdy, když se vychází z obou uvedených předpokladů, tj. *„když se předpokládá, že typ mluvnického aktu je závazně jazykově signalizován indikátory a že komunikační cíl (ilokuční typ) musí být obsažen ve významu věty“* (Helbig, 1991, s. 184).

2.7 Historický kontext doby, ve které se seriál Vyprávěj odehrává

Český retro seriál Vyprávěj uvedla Česká televize poprvé v srpnu 2009, přičemž v současnosti (listopad 2011) se vysílá jeho třetí série. První série seriálu Vyprávěj se odehrává v letech 1964–1973, druhá série je zasazena do let 1973–1977. Během těchto 14ti let se stalo několik významných událostí, které někdy více a někdy méně zasáhly a zahýbaly životy hlavních hrdinů. Předními milníky československé historie, které ovlivnily seriálovou linii, jsou především události srpna 1968 a následný nástup normalizace, upálení Jana Palacha v lednu 1969 či podepisování Charty 77.

Jednotlivé díly seriálu zachycují socialismus v každodenním životě, jak ho například starší ročníky pamatují, a diváky zavedou na vojnu, k volbám, k oslavám MDŽ a 1. máje, k vítězství v ledním hokeji nad Rusy v roce 1972, na dovolenou do DDR, k otevření prvního obchodního domu Kotva v roce 1975 a dalším událostem a situacím, které byly pro tehdejší dobu typické.

Podle autorů retro seriálu Vyprávěj není jeho záměrem analyzovat nebo nějak hodnotit historické a politické události doby, do které je seriál zasazen. Jde spíše o zachycení doby socialismu a pocitů účastníků v konkrétních situacích. (<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/o-serialu/>) Přesto je pro seriál historický kontext doby velmi důležitý, protože do osudu hrdinů zpravidla zasáhne nějaká konkrétní historická událost, kterou by nebylo možné pochopit bez historických znalostí. Do každého dílu jsou navíc vloženy dva bloky z dobového archivu Československé televize (zpravodajské, sportovní a kulturní reportáže, dobové reklamy), které pokládají základ a dotváří představu historické události daného období, čímž divákům osvěží či osvětlí události daného období.

Práce se v této chvíli bude věnovat historickým souvislostem, aby bylo v Analytické části lépe porozuměno indirektním řečovým aktům, které hrdinové seriálu pronášejí v historickém kontextu doby. Vyloženy budou pouze hlavní mezníky výše zmíněného období, do kterého jsou obě série zasazeny. Dílčí, neméně významné, události a souvislosti doby budou případně vyloženy přímo v Analytické části, aby bylo dotvořeno historické pozadí a kontext socialistických časů, který hrdiny ovlivňoval.

2.7.1 Šedesátá léta dvacátého století v Československu

Roky 1960-1969, souhrnně zvané 60. léta 20. století, jsou obdobím určitého uvolnění v politice i v kultuře. Na jedné straně je tato doba projevem politického osamostatnění mnoha bývalých evropských kolonií, na druhé straně se projevuje kulturní a společenskou revoltou mládeže. (Bolomský, Nosková, Otáhal, 1993) Toto období bývá až do Pražského jara také označováno jako zlatá šedesátá, lidem se totiž žilo mnohem lépe než v předchozích letech komunistické vlády. (Kocian, Pernes, Tůma, 2004) Abychom ale správně pochopili události, které se staly v naší zemi v šedesátých letech minulého století, je nutné se podívat o několik let zpět proti proudu času.

Začneme 25. února 1948, kdy se v poválečném Československu dostala k moci KSČ, která ovládla československou politickou scénu na dalších padesát let. Represe ze strany komunistického režimu se obracely proti všem jeho oponentům jak skutečným, tak i potencionálním. Zakladatelské období komunismu, při kterém docházelo k porušování základních lidských a občanských práv, trvalo v Československu od roku 1948 do roku 1953, tedy do smrti Stalina a Klementa Gottwalda. Režim v zemi se v té době opíral o poměrně velkou sociální základnu, kterou představovaly dělnické vrstvy, které však byly vzápětí v důsledku měnové reformy v roce 1953 ožebračeny, čímž rostly protirežimní vzpoury a demonstrace. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

V roce 1957 zahájil režim prezidenta Novotného v Československu novou vlnu kolektivizace, která do začátku šedesátých let prakticky zlikvidovala soukromý sektor v zemědělství. Venkov se stal od poloviny šedesátých let režimní oporou a českým a slovenským umělcům se podařilo na režimu vymoci ústupky v oblasti kultury. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

V na počátku šedesátých let Novotného diktatura postupně slábla. Přispěly k tomu především hospodářská krize a krach třetí pětiletky, která musela být nakonec i veřejně odvolána. Prezident Novotný sice vyhlásil amnestii pro vězně, kteří byli odsouzeni na základě vykonstruovaných procesů z padesátých let, což značilo jakési období tání a snahu odstranit staré křivdy tichou cestou (Nebojsa, 2001), ale tato následná rehabilitace obětí stalinsko-gottwaldovských represí v roce 1963 znovu nastolila otázku přetvoření Československa ve federaci. Pod praporem slovenských národních požadavků, za blahosklonné nečinnosti

nového prvního tajemníka ÚV KSS Alexandra Dubčeka se v letech 1964 – 1967 poměrně úspěšně dařilo rozleptávat stranický monolit. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

Rozklad režimu zevnitř umocnilo oddělení funkcí prezidenta a prvního tajemníka ÚV KSČ a tím i následný pád Antonína Novotného v obou funkcích na počátku roku 1968. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006) Novým prvním tajemníkem ÚV KSČ se stal Alexander Dubček, který pokračoval v jisté liberalizaci režimu, vnesl do československé politiky zcela odlišnou politickou kulturu a tím umožnil významný společenský a politický proces, který později dostal název Pražské jaro 1968. (<http://www.ustrcr.cz/cs/alexander-dubcek>) Novým prezidentem Československé republiky byl poté Národním shromážděním 30. března 1968 zvolen Ludvík Svoboda, který se ztotožnil s reformním programem Dubčeka, s programem demokratizace společnosti. (Klusáková-Svobodová, <http://www.ludviksvoboda.cz/index.php?page=zivotopis2.htm>)

Cílem tohoto obrodného procesu bylo reformovat socialismus, Dubčkovým úsilím bylo především dosažení „socialismu s lidskou tváří“. (Doskočil, 2006) V rámci Pražského jara tak došlo v zemi k mnoha významným změnám – byla zrušena předběžná cenzura, dodržována svoboda slova, shromažďování i náboženského vyznání, svoji činnost obnovily organizace Junák i Sokol, oběti komunistické justice založily klub K-231. (Nebojsa, 2001) „*Denní tisk, časopisy, televize i rozhlas nyní psaly a hovořily o všem, co bylo dlouhá léta naprostým tabu*“ (Kocian, Pernes, Tůma, 2004, s. 283) a lid samozřejmě vítal všechny tyto a další změny s nadšením.

27. června se navíc podařilo otisknout prohlášení Dva tisíce slov od Ludvíka Vaculíka, které se objevilo v Literárních listech, v Zemědělských novinách, Práci, Mladé frontě. Jednalo se o prohlášení, které patřilo dělníkům, zemědělcům, úředníkům, vědcům, umělcům a všem. Byl to návod, jak zabránit zablokování reformu, text obsahoval ostrou kritiku režimu a vývoje v Československu po roce 1945. (Nebojsa, 2001) Prohlášení by se však nepodařilo otisknout, kdyby byla kontrola médií v područí centrálních orgánů. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

V takovéto uvolněné atmosféře se začaly požadavky lidu ještě více stupňovat a Dubček musel čelit jak kritice uvnitř KSČ, tak hlavně ze strany sovětského vedení. Po celých osm měsíců Pražského jara Dubček podceňoval hrozící nebezpečí z Moskvy, domníval se, že jeho politika a zájmy Moskvy si neodporují a že se oběma jedná o totéž – o udržení a posílení stávajícího systému a mocenského monopolu komunistické strany. (Nebojsa, 2001) Neviděl ale, že v Československu probíhá revoluce směřující ke svobodné společnosti, kterou vedení

z Ruska vidělo jako „kontrarevoluci“. Tlak ze stran socialistických zemí sílil a vyvrcholil v noci z 20. na 21. srpna 1968 vojenskou okupací Československé socialistické republiky armádami Varšavské smlouvy. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

20. srpna přišla kolem 23. hodiny na ÚV zpráva, že „*vojska pěti zemí Varšavské smlouvy – SSSR, Polska, NDR, Maďarska a Bulharska – překročila bez vědomí československých státních i stranických orgánů hranice naší republiky*“ (Nebojsa, 2001, s. 21). Následující ráno prožívala většina Čechů a Slováků šok z toho, proč do země vpadla vojska Sovětského svazu a dalších států Varšavské smlouvy, když podle nich nebyly žádné důvody k intervenci cizími vojsky. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

Intervence přinesla celonárodní odpor lidu i sdělovacích prostředků proti okupantům, společnost se semkla v boji za uchování nadějí, které přineslo Pražské jaro. Podpisem Moskevského protokolu, který museli představitelé tehdejšího československého vedení země v Moskvě podepsat, na konci srpna rázem skončila reformní politika i rehabilitace, byla obnovena cenzura, byla tvrdě nastolena vedoucí úloha strany a byl schválen pobyt cizích vojsk na našem území. (Doskočil, 2006) „*Moskevský protokol znamenal nástup normalizace a zpečetil její existenci u nás na celých 21 let*“ (Nebojsa, 2001, s. 39).

V lednu 1969 bylo zřejmé, že „*se poměry mají stále zhoršovat a student Filosofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze Jan Palach přikročil k demonstrativní sebevraždě – na Václavském náměstí se před Národním muzeem upálil*“ (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006, s. 206). V dopise, který zanechal, protestoval proti ústupkům, jež vedení Československa okupantům činilo. Jeho čin zopakovalo ještě několik studentů, ale žádná z těchto obětí nepřiměla vedení strany a státu k tvrdšímu odporu vůči sovětskému tlaku. Naopak, docházelo stále výrazněji k omezování svobody slova a došlo k ovládnutí sdělovacích prostředků, aby opět sloužily socialismu. (Nebojsa, 2001) Z veřejných funkcí byly odstraňovány osoby, které se stavěly proti okupaci. (Kocian, Pernes, Tůma, 2004)

Významným gestem odporu proti okupaci byly demonstrace, které proběhly v den jejího prvního výročí – 21. srpna 1969. Demonstrace přerostly v pouliční boje s policií, armádou a Lidovými milicemi, zásahy komunistické moci proti demonstrantům si vyžádaly pět lidských životů. Tyto srpnové demonstrace byly na dlouhou dobu posledním masovým vystoupením veřejnosti proti okupaci, druhý den byl totiž přijat tzv. pendrekový zákon, který umožňoval přísnější stíhání účastníků takovýchto demonstrací. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

V následujícím období normalizace⁷, kterou začalo realizovat Husákovo vedení KSČ, zavládl na dlouhou dobu klid, většina zklamaných a frustrovaných lidí se stáhla do vlastní ulity a rezignovala na veřejný život. (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006)

2.7.2 Sedmdesátá léta dvacátého století v Československu

Sedmdesátá léta byla dobou normalizace, levné pivo i rohlíky a televizní zábava měla lidi uchlácholit, že vše je v pořádku a nic hrozného se neděje. „*Stály se ale fronty na auta, kola, mrazáky, ale i na dámské vložky a toaletní papír*“ (Nebojsa, 2001, s. 48). Exotické ovoce bylo vzácností a oříšky nebo kokos dávaly prodavačky do košíků jen stálým zákazníkům. Bylo absolutně vyloučeno jet do jiných než socialistických zemí a problémem bylo vycestovat i do socialistické Jugoslávie. (Nebojsa, 2001) I přesto, že byly uzavřené hranice, odešlo do emigrace po srpnu 1968 a na počátku 70. let asi 150 tisíc občanů v nejproduktivnějším věku, především z řad inteligence. (Kocian, Pernes, Tůma, 2004) Nastal také čas chalupaření a uzavírání se do rodinného kruhu. Šedivá normalizace byla probarvena pouze rodinným životem.

V politice byl nástup Gustava Husáka k moci chápán jako konec obrodného procesu a návrat k neostalinismu. Po postupném odstranění reformistů z mocenských pozic bylo překročeno k očistě československé komunistické strany. Prostřednictvím prověrek se Moskvou dosazená politická reprezentace zbavovala všech, kteří nesouhlasili s okupací a politikou normalizace. (Bolomský, Nosková, Otáhal, 1993) Na počátku sedmdesátých let proběhly prověrky a masová čistka uvnitř KSČ, při nichž „*ztratilo členství ve straně takřka půl milionu členů*“ (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006, s. 212).

Jednou z nejproblematičtějších oblastí byla tzv. ideologická oblast, která zahrnovala masové sdělovací prostředky, oblast kultury, umění, vědy školství a tím i související problematiku mládeže, zvláště té vysokoškolské. (Bolomský, Nosková, Otáhal, 1993) Byl vytvořen seznam, který určoval, jaké písničky se nemohou hrát a jací autoři se musí vyřadit

⁷ Zásahem vojsk Varšavské smlouvy skončilo Pražské jaro a začalo období normalizace, kterou „*chápeme jako postupné obnovení režimní kontroly nad společností*“ (Blažek, Kaminski, Vévoda, 2006, s. 210). Normalizací se označuje období let 1968-1989 a jedná se o proces postupného znovuoobnovení vlády komunistické strany v Československu se zcela absurdním příslibem SSSR, že bude ochoten po etapách stáhnout svá vojska z území republiky, jakmile se situace v zemi normalizuje. (Doskočil, 2006)

z knihoven. Pro zakázané autory vznikla edice Petlice a poté i další samizdaty. (Nebojsa, 2001)

V prosinci 1970 přijalo ÚV KSČ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti, ve kterém byla okupace označena jako bratrská internacionální pomoc a reformy, které byly přijaty během Pražského jara, jako kontrarevoluce. Na základě tohoto dokumentu bylo odsouzeno množství lidí do vězení. Bylo úplně vyloučeno, aby existovala jakákoliv opozice vůči vládnoucímu režimu, a tak lidem zůstaly pouze samizdaty a občasné narážky herců a písničkářů na režim. (Nebojsa, 2001)

7. dubna 1972 začínalo v Praze Mistrovství světa v ledním hokeji a na 12. a 20. dubna bylo na programu utkání mezi Československem a SSSR. Přestože již byla situace v zemi „normalizovaná“, naháněl blížící se šampionát komunistickému vedení obavy z protisovětských a protisocialistických provokací. Proto vydal federální ministr vnitra v březnu rozkaz, jímž vyhlásil na dobu této sportovní události mimořádná bezpečnostní opatření. Československé mužstvo vyhrálo nad Sověty 3:2 a stalo se mistry světa. (Kocian, Pernes, Tůma, 2004) Čechoslováci jásali, hokejové vítězství považovali za jakési i národní vítězství nad okupanty, však k žádným větším protestním akcím nedošlo, protože „*Veřejná bezpečnost zabránila rázným a organizovaným zákrokem proti menším skupinkám politicky nezodpovědných živlů*“ (Kocian, Pernes, Tůma, 2004, s. 308).

V roce 1975 podepsalo socialistické Československo Závěrečný akt Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) v Helsinkách, zkráceně Helsinskou deklaraci, ale její obsah nedodržovalo. Dokument, který vybízel k dodržování lidských práv, svobodě náboženského vyznání, svobodě veřejného projevu, právu svobodně opustit svou zemi a tak dále podle Helsinské deklarace, byl zveřejněn 1. ledna 1977 pod názvem Charta 77. (Prečan, 1990) Charta 77, jejíž text převážně napsali Václav Havel, Ludvík Vaculík, Pavel Kohout, Zdeněk Mlynář a další, volala po dialogu s mocí a chtěla upozorňovat na bezprávi a porušování zákonů v zemi. (Nebojsa, 2001)

Dokument podepsalo zpočátku na dvě stovky lidí, přičemž „*pro obyčejného člověka byl podpis Charty 77 tou největší odvahou, jakou mohl občan prokázat*“ (Nebojsa, 2001, s. 54). Ti, kdož dokument podepsali, si mohli být jistí, že je konec jejich kariéry, ať byla jakákoliv. Umělci nesměli vystupovat, „obyčejní“ lidé byli vyhazováni z práce a ze škol, byly jim odebírány telefonní linky i řidičské průkazy, bylo jim vyhrožováno a byli opakovaně

drženi na mnohahodinových výsleších či v osmačtyřicetihodinové zajišťovací vazbě. (Kocian, Pernes, Tůma, 2004) Jan Patočka byl při jednom výslechu uštván až k smrti. (Nebojsa, 2001)

Na konci ledna 1977 byli do Národního divadla pozváni přední tvůrčí a umělečtí pracovníci, aby podepsali Provolání československých výborů uměleckých svazů Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru, tzv. Antichartu, která byla namířena proti Chartě 77. (Karlík, Pokorná, 2002) Po shromáždění a i v následujících dnech byly pod nátlakem připojovány podpisy podporující toto prohlášení. Seznam „antichartistů“ byl vydáván v Rudém právu od 31. ledna 1977. Tyto seznamy však nejsou považovány za zcela důvěryhodné, protože v nich byli uváděni i ti, kteří Antichartu nepodepsali. (Nebojsa, 2001)

Ludvík Kundera označil 70. léta za nejhorší období tohoto století v životě našeho národa. (Nebojsa, 2001) Mnoho lidí ztratilo v této době iluze o svém budoucím životě, někteří práci nebo stranickou knížku, ztratili ale také přátele, kteří utekli ze země. 70. léta se stala symbolem fyzlování, šikany a ještě větší ideologické masáže. Bolševický aparát pronikal nebo se snažil pronikat do všech oblastí života jedince, „*otravoval člověka doslova od kolébky po hrob a neustále mu lezl do jeho nejvlastnějšího soukromí*“ (Drda, Mlejnek, Škoda, 2010, s. 7).

3. Analytická část

V analytické části se práce bude snažit prokázat, že indirektní řečové akty odkazující na socialistický režim pronášené v seriálu Vyprávěj jsou součástí ilokuce a stojí hierarchicky výše než akty direktní, jak tomu bylo avizováno v kapitole 1, Úvod a předpokládaný cíl práce. Aby bylo možné dospět k takovému závěru, bylo nutné učinit sběr dat a podrobit je analýze.

Po zhlédnutí celé první a druhé série seriálu Vyprávěj (celkem 42 dílů) bylo nalezeno na 23 indirektních řečových událostí, které odkazovaly na tehdejší vládnoucí režim. Z těchto indirektních řečových aktů bylo vybráno sedm promluv, které byly podrobeny hlubší analýze, ověření výzkumných otázek a předpokládaných závěrů, které si práce stanovila. Z důvodu opakování a podobnosti indirektních řečových aktů a především také z důvodu prostoru, který je vymezen pro diplomovou práci, se není možné věnovat všem nalezeným indirektním řečovým událostem.

Sběr dat byl započat kódováním, kterým chápeme rozkrytí dat, jejich následnou interpretaci, konceptualizaci a novou integraci. Kódování pomohlo výzkumnici určit, která data je nutné zanalyzovat, a jakými metodami je třeba provést sběr dat (metody jsou popsány v kapitole 1.2, Metodologie práce a metody, kterými bude práce zpracovávána). Analýza dat byla započata otevřeným kódováním, kterým výzkumnice pronikla do textu a jehož cílem bylo především tematické rozkrytí textu. „*Celý proces pak doprovází tvorba poznámek jako podkladů pro zdůvodnění vznikající teorie*“ (Hendl, 2005, s. 247). Ke konci analýzy bylo prováděno spíše selektivní kódování. V této fázi výzkumnice přezkoumávala data a kódy, selektivně je zpracovávala a snažila se vyhledat hlavní témata a kategorie, které by se staly hlavním bodem vznikající teorie. (Hendl, 2005)

Vybraných sedm nepřímých řečových aktů bylo podrobeno důkladnějšímu zkoumání, které by vedlo k přispění a ověření předpokládaných závěrů práce. Indirektní řečové akty odkazující na komunistický režim jsou popsány v kapitole 3.2, Analýza indirektních řečových aktů v seriálu Vyprávěj.

3.1 Představení seriálu Vyprávěj

Seriál Vyprávěj uvedla Česká televize poslední srpnový pátek roku 2009, čímž byla odstartována 26ti dílná série seriálu, druhá série byla uvedena v září 2010 a zatím poslední série započala své vysílání v září 2011.

Retro seriál Vyprávěj je jakýmsi pohledem do naší nedávné historie prostřednictvím osudů rodiny Dvořákových. Díky vzpomínkám vypravěče Honzy se před diváky odvíjí rodinná sága, rozplétá se poutavá mozaika lidských osudů a vztahů tří generací. Seriál mapuje historii ve čtyřech vypravěčsky uzavřenějších cyklech přibližně po desetiletích: (1964-1975), (1975-1985), (1985-1995), (1995-2005). Prvních 26 dílů seriálu se odehrává v letech 1964–1973, druhá série se 16ti díly se odehrává v letech 1973-1977. (<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/o-serialu/>)

Honzovo vzpomínání rámcuje jednotlivé díly a doplňuje či glosuje jednotlivé příběhy. Výjimečnost retro seriálu Vyprávěj spočívá v kombinaci napínavé vztahové linky hlavních hrdinů kombinované s dobovými událostmi, situacemi a prostředími. Do osudu hrdinů zpravidla zasáhne nějaká konkrétní historická událost, kterou si diváci obvykle pamatují, například srpen 1968, období normalizace, ale i první metro, fronty na televize, tatramatky do každé rodiny, výjezdní doložky. Historická událost je do příběhu zakomponována nenásilně a je připomenuta pomocí vložených dobových filmů, ale také díky kostýmům a rekvizitám, které si mnozí diváci z té doby pamatují.

Hlavní akcent seriálu je tedy kladen na příběh rodiny, na všední problémy jednotlivých členů, jako když se listuje rodinným fotoalbem. Podle slov autorů seriálu Vyprávěj není totiž záměrem analyzovat nebo nějak hodnotit historické události. Jde spíše o zachycení doby socialismu a pocitů účastníků v konkrétních situacích (<http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/o-serialu/>). Na těchto určitých situacích se práce bude snažit odhalit významy nepřímých řečových aktů, které jsou závislé na tom, co je sdělováno na takovémto seriálu s odkazem k socialistické nostalgii.

3.2 Analýza indirektních řečových aktů v seriálu Vyprávěj

Podstata indirektních řečových aktů nebyla z hlediska jazykovědy plně vysvětlena a nezodpovězena zůstává především otázka, jak je možné, že jsou ilokuční akty realizovány nepřímo, a jak je možné, že otázky mohou fungovat jako výzvy. Helbig (1991) poznamenává, že pronášením nepřímých řečových aktů mluvčí vlastně nepřímo realizuje ilokuční akt pomocí aktu jiného. Hlavním cílem této práce je ale především to, že co se říká explicitně, je často méně důležité než to, co mluvčí skutečně svou výpovědí myslí a míní. Abychom se v práci dobrali k tomuto vytyčenému cíli, je zapotřebí odhalit význam a sdělovací záměr indirektních řečových aktů odkazujících na komunismus v seriálu Vyprávěj. Již dříve jsme si naformulovali výzkumné otázky, které by nám měly přispět k odhalení intence mluvčího.

Na následujících stranách je popsáno vybraných sedm indirektních řečových aktů jak z hlediska teorie řečových aktů, tak snahy o odhalení podstaty indirektních řečových aktů.

3.2.1 PRVNÍ DÍL, PRVNÍ SÉRIE SERIÁLU VYPRÁVĚJ, ROK 1964, 10. MINUTA

Prostředí depa, místa výkonu práce Josefa Dvořáka, který jako vzorný pracovník dostává od svého nového nadřízeného přihlášku do KSČ. Dialog je veden u nástěnky, která za komunismu nechyběla na žádném pracovišti.

Karpíšek: Přišel jsem za tebou, soudruhu, jménem naší závodní organizace KSČ. Jsi vzorný pracovník, plány plníš a dokonce jsi vzorem i v kolektivu. Mám tu čest ti pográtulovat. (*potřesou si rukama*) Jen tak dál, takových lidí jako jsi ty,

naše strana potřebuje. Závodní organizace mě pověřila, abych ti nabídl členství ve straně. Prosím. (*podává mu přihlášku do strany*)

Josef váhá, kýve hlavou, neví, co má říci. Rozhlíží se po podniku, zda na ně někdo kouká.

Karpíšek: Tak co, soudruhu, ty nemáš radost?

Josef: *(poplašeně odpovídá)* Ale ano, mám. Je to pro mě velká čest. Ale já si to musím promyslet.

Karpíšek: Promyslet? Ale komu se takové štěstí poštěstí? *(nechápatě a zaskočeně se ptá)*

Josef: No právě. Ona je to velká věc, já to musím probrat s manželkou.

Chvilé ticha.

Karpíšek: Rozumím. Ale přemýšlej rychle.

Josef: Jistě.

Josef odchází, přihlášku stále drží Karpíšek.

Karpíšek: A co tvůj syn?

Josef se na Karpíška otáčí, z očí mu lze vyčíst polekaný pohled.

Karpíšek: Jak se mu daří na té vysoké škole? *(na tváři se mu objeví zlomyslný úsměv, jde k Josefovi)*

Josef: Dobře. Proč?

Karpíšek: Ale, jen tak se ptám. To máme všichni radost, prosím. *(podává Josefovi přihlášku do strany a usmívá se)*

Josef si přihlášku bere, na tváři má stále zaskočený

výraz.

Karpíšek: Těším se na tvoje rozhodnutí, soudruhu. *(poplácává Josefa po rameni)* Dávám ti týden na rozmyšlenou. Čest.

Josef: Čest.

Rozhovor mezi Josefem a jeho novým nadřízeným se zpočátku odehrává direktně, tzv. co mluvčí říká, to vybranými slovy i míní, a divák nemá problém jejich rozhovoru rozumět. V druhé polovině rozhovoru se však již jedná o indirektní řečový akt, ve kterém vyřčená slova nevyjadřují přesně to, co mluvčí míní.

Podíváme-li se na indirektní promluvu mezi mluvčími z jazykového hlediska konverzačních maxim Gricovy teorie (Grice, 1989), můžeme prohlásit, že jsou uspokojivě splněny všechny čtyři maximy (maximy kvality, kvantity, relevance i způsobu). Jak již bylo řečeno dříve, podmínkou úspěšné komunikace je, aby byla přítomnost konverzačních maxim zjištělná. Jejich přítomnost je potvrzena tím, že komunikační partner v dialogu (v tomto

případě Josef) odpovídá na konvenční význam použitých slov, na kooperační princip a jeho maximy, na kontext lingvistické výpovědi a na ostatní znalosti okolností. To Josef činí tím, že na vyslovenou otázku odpovídá „Dobře, proč?“ a Karpíšek následně na otázku odpovídá „Ale, jen tak se ptám. To máme všichni radost, prosím“. Poslední podmínkou, aby byla jejich komunikace úspěšná, je, že všechny uvedené podmínky musí být dostupné oběma účastníkům komunikace s tím, že tuto skutečnost předpokládají oba účastníci komunikační výměny. I tuto podmínku je možné na základě jejich výpovědi potvrdit.

Podle Austinovy (Austin, 2000) teorie řečových aktů můžeme dále promluvy Josefa „Dobře, proč?“ a Karpíška „To máme všichni radost, prosím“ označit za konstativy, protože je u nich možné spekulovat, zda jsou pravdivé či nepravdivé. Naopak Karpíškův řečový akt „Těším se na tvoje rozhodnutí, soudruhu“ lze považovat za performativ, kterým je předznamenáváno vykonání určitého činu. A sice, že Josef vyplněním přihlášky vstoupí do strany, anebo odmítne nabídku a do strany tedy nevstoupí. Samotným podepsáním/nepodepsáním stranické přihlášky pak bude vykonán jistý čin.

Nahlédneme-li na indirektně pronášené věty z další roviny, můžeme v této promluvě rozlišit lokuční a ilokuční řečový akt. Lokuční akt je prostoupen celým dialogem, protože jsou sdělovány doslovné významy nesené přirozeným jazykem ve smyslu langue a můžeme ve větách učinit jazykový rozbor. Z intonačního průběhu pronášených vět mezi mluvčími na diváka působí Karpíškovy otázky a závěrečné konstatování jako skutečný zájem o soukromý život jeho podřízeného a jakési navození přátelštější atmosféry. Naopak je tomu u Josefa. Intonace jeho řeči je spíše zamítavá, jako by bylo v jeho hlase slyšet, že říká „O tom se nechci bavit a celá tato konverzace mi je nepříjemná“.

Vyřčením ilokučního aktu jsou sdělovány nebo sdíleny významy, které objasňují sdělovací záměr, uskutečňuje se v něm určitý druh jednání a tímto jednáním či chováním by v tomto případě byl projev radosti nad tím, že se synovi Josefa dobře daří na vysoké škole a dále těšení se, jak se Josef rozhodne. O perlokučním aktu bychom mohli mluvit až v případě, že by Josef vstoupil nebo nevstoupil do strany tím, že by podepsal/nepodepsal přihlášku.

Pokud by tedy dialog mezi Karpíškem a Josefem byl direktním řečovým aktem, mohli bychom ho chápat přesně tak, že co mluvčí říká, to svými slovy i míní. Karpíšek se tedy zajímá o soukromý život svého podřízeného a vyjadřuje nedočkavost nad rozhodnutím, které učiní. Jedná se však o indirektní řečový akt, a proto je potřeba se na rozhovor podívat z jiného úhlu pohledu.

V této chvíli se v jejich dialogu pokusíme nalézt odpovědi na výzkumné otázky z kapitoly 1.2, Metodologie práce a metody, kterými bude práce zpracovávána, abychom odhalili intenci mluvčího a význam jeho indirektní promluvy.

1) *Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?*

Hlavním naratorem, který se o komunistickém režimu vyjadřuje, je soudruh Karpíšek. Z jeho výrazu tváře bychom mohli říci, že se o tehdejší režim vyjadřuje oslavně, protože Josefa implicitně upozorňuje na moc a prostředky, kterými režim vládne. V moci režimu je například znemožnit studování dětí, jejichž rodiče nejsou povolní vůči režimu. Latentně Josefovi vlastně říká, že pokud by nepodepsal přihlášku do komunistické strany, důsledky tohoto činu by mohl pocítit i jeho syn na vysoké škole, „*dítě totiž bylo posuzováno podle svého původu a neslo důsledky politického a občanského profilu svých předků*“ (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010, s. 9). Větou „*Těším se na tvé rozhodnutí, soudruhu*“ vlastně Karpíšek říká, že Josef musí podepsat přihlášku, nemá na vybranou, jak by se mohlo zdát. V případě, že stranickou přihlášku nepodepíše, jeho syn nejspíše nedostuduje.

2) *Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazuje indirektní řečový akt hrdinů?*

Indirektní řečová událost odkazuje na režim jako celek, na jeho moc a sílu, kterou dokáže uplatnit vůči nepoddajným členům společnosti, kteří mu vzdorují. Tuto moc a respekt si komunistický aparát vynucoval výhrůzkami, zastrahováním a vydíráním občanů. U občanů, u kterých tyto praktiky nestačily, režim přistupoval k zavírání do vězení a neustálé perzekuci. „*Problém socialistické společnosti byl ve fyzlování, šikaně, ideologické masáži, jimž bylo nutno čelit doslova na každém kroku, protože bolševický aparát pronikal a snažil se pronikat do všech oblastí života. Otravoval člověka od kolébky po hrob, neustále mu lezl do jeho nejvlastnějšího soukromí*“ (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010, s. 7).

3) *Je indirektní řečový projev odkazující na socialistický režim doprovázen/umocněn/podtržen sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?*

Obrázek 5

Obrázek 6

Obrázek 7

Obrázek 8

Indirektní řečový akt, kterým Karpíšek odkazuje na sílu a moc komunistického režimu, je doprovázen několika sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí, a divákovi pomáhají rozklíčovat intenci mluvčího.

Karpíšek se ptá na Josefova syna a při vyřčení této otázky se usmívá, čeká, až se Josef otočí, aby se jejich pohledy setkaly (obrázek 5). Toto chování neprojevuje přátelství a zájem, jak by se mohlo zdát, jde spíše o zastrašení, projev nadřazenosti a moci nad někým, což divákovi potvrzuje Josefův zaskočený pohled (obrázek 6). Karpíšek několika kroky přistoupí k Josefovi, aby mu předal přihlášku do KSČ (obrázek 7), potom ho poplácá po rameni, na němž svou ruku malou chvíli nechá (obrázek 8). Zpříma hledí Josefovi do očí, dotýká se ho a je u něj tak blízko, že vstupuje do jeho užší osobní zóny (45-75 cm), která bývá vymezena obvykle jen pro blízké příbuzné nebo přátele. (Černý, Holeš, 2004) Pro diváka je to opět signál nadřazenosti, povýšenosti a nutnosti podřídit se autoritě.

V tomto indirektním řečovém aktu pomohly tedy rozklíčovat záměr mluvčího kromě pohledů a mimiky (výraz obličeje) také proxémika (vzdálenost mezi lidmi) a haptika (tělesný kontakt).

4) *Doprovází-li indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?*

Divákovi pomáhá odhalit indirektní promluvu nejen vyslechnutí celého rozhovoru, historická znalost a neverbální projevy v komunikaci, ale také sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, které jsou během promluvy přítomny.

Jedná se především o prostředí, oblečení mluvčích a hudbu, která dialog doprovází. Prostor, ve kterém je rozhovor veden, je místem výkonu práce Josefa a podle oblečení mluvčích je divákovi zřejmé, že se jedná o pracovní vztah mezi nadřízeným a podřízeným. Nadřízený je čistý, upravený, oděn do obleku s kravatou. Podřízený má špinavé ruce od opravování motorů a na sobě má pracovní oděv.

Na pozadí direktního řečového aktu slyší divák pracovní chod depa a práci dělníků. S přechodem dialogu na indirektní rovinu se objevuje hudba, která přidává na dramatičnosti a umocňuje možné důsledky, které by plynuly z Karpíškových slov.

Pro pochopení této indirektní řečové události je pro diváka nezbytné vyslechnout celý rozhovor mezi Josefem a Karpíškem, a zároveň je také potřeba, aby divák znal historický kontext. Absence jedné z těchto dvou náležitostí znemožní divákovi porozumění jejich dialogu. Divákovi dále pomáhají rozklíčovat záměr mluvčího sémiotické kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí, a sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu. Samotný význam slov není pro porozumění důležitý, důležité je to, co se za slovy a mezi řádky skrývá.

V případě tohoto indirektního řečového aktu můžeme s jistotou konstatovat, že nepřímý vyřčený ilokuční akt (indirektní řečový akt) je součástí ilokuce a stojí hierarchicky výše než akt direktní, tzv. to, co se za slovy skrývá a na co odkazují, je mnohem důležitější než to, jaká slova jsou pronášena.

3.2.2 DRUHÝ DÍL, PRVNÍ SÉRIE SERIÁLU VYPRÁVĚJ, ROK 1964, 16. MINUTA

Zuzka (dcera Josefa a Jany) dostala ve škole za domácí úkol nakreslit největšího člověka na světě. Babička Běta hádá, kdo byl ten největší člověk, zda nějaký lékař, vědec nebo kosmonaut. Zuzka jí vysvětluje, že přece Lenin, že Lenin byl největší člověk na světě a žádá babičku, zda jí s úkolem pomůže, protože ty nejlepší výkresy budou umístěny na nástěnce k výročí Velké říjnové socialistické revoluce. Doma v kuchyni si Zuzka připravuje vodovky a papír, aby mohla začít se svým úkolem.

Zuzka: A babi, jak moc byl ten pan Lenin velikej?

Babička: No, největší na světě, Zuzanko. To budeš koukat. Hned ti ho ukážu. (*hledá v obývacím pokoji noviny, kde je vyfocený nejvyšší člověk světa*) Tak podívej, takhle ten největší člověk na světě vypadal. (*ukazuje Zuzce obrázek z novin*)

Zuzka: (*zkoumavě si prohlíží obrázek z novin*) A babi, proč má tak velkou hlavu?

Babička: (*zamyslí se*) Protože toho hodně vymyslel.

Zuzka: A proč má tak velké ruce?

Babička: (*zamyslí se*) No, protože toho hodně

vykonal.

Zuzka: A není on celej nějaký divnej?

Babička: Tak byl to největší člověk na světě, tak na něm musí být něco mimořádného, ne? No a teď už se nevyptávej a kresli, ano? A ať je hodně veliký a ostatní lidičky takhle, takhle maličký. (*naznačuje prsty velikost ostatních lidí*)

Zuzka pokývá hlavou a dá se do práce.

Obrázek 11

Rozhovor mezi babičkou Bětou a vnučkou Zuzkou se zdá být direktní, tedy co mluvčí říkají, to svými slovy i myslí. Alespoň tak vše chápe asi desetiletá Zuzka, která v babičce vidí autoritu, která co řekne, to platí. I z hlediska konverzačních maxim Paula Grice (1989) se také zdá být vše v pořádku, mluvčí spolu při rozhovoru kooperují a otázky střídají odpovědi. Maxima kvality je však babičkou porušena. Zuzka se domnívá, že je jí předkládán obrázek Lenina, zatímco babička jí ukazuje obrázek nejvyššího člověka planety. Lze ale také říci, že babička Zuzku klame jen z části, protože domácí úkol zněl, nakreslete největšího (rozuměj nejvyššího) člověka světa, což je dodrženo. Teorii Gricových konverzačních maxim můžeme tedy považovat za uspokojivě splněnou.

Podle Austina (2000) pak můžeme všechna babiččina tvrzení označit spíše za konstativy než performativy. Dokážeme u nich totiž určit pravdivostní hodnotu, zatímco

performativy nic nepopisují, nekonstatují, nejsou pravdivé či nepravdivé. Jejich vyslovení je součástí nějakého činu nebo je jeho vykonáním, což nemůžeme pro tento případ zcela konstatovat. Zuzka během celého rozhovoru pokládá pouze otázky, nejedná se tedy o tvrzení, u kterých by se dala ověřit jejich pravdivostní hodnota, ani o nepřímé odkazování, proto se jimi ani v další analýze tohoto řečového aktu nebudeme zabývat.

Podle Austinova (2000) rozdělení řečových aktů na lokuční, ilokuční a perlokuční akty můžeme s jistotou prohlásit, že babička Běta pronáší jak lokuční akt, kterým jsou pronášeny jazykové prvky v určitém pořadí, tak ilokuční akt, při němž říkání něčeho má určitou platnost, jeho vyřčením je uskutečňována ochota/slib („Hned ti ho ukážu“) a dále rada či rozkaz/žádost, jak má Zuzka kreslit („No a teď už se nevyptávej a kresli, ano? A ať je hodně veliký a ostatní lidičky takhle, takhle maličký“). Ilokuční akt je v podstatě realizací jednání, tento akt je uskutečňován, když něco říkáme, na rozdíl od pouhého aktu mluvení. Ilokuční akt je také proveden zdařile, protože bylo dosaženo určitého účinku na posluchače, bylo zajištěno porozumění a byl vyvolán účinek na příjemce sdělení. Účinek spočívá v tom, že příjemce slyší, co mluvčí říká, a rozumí významu jeho slov. O perlokučním aktu bychom mluvili, pokud by bylo dosaženo jistých účinků tím, co se řeklo. V tomto případě by teda perlokučním aktem byl již hotový obrázek největšího člověka světa.

Podíváme-li se na rozdělení řečových aktů podle Searla (2007), můžeme s jistotou konstatovat, že babička Běta vykonávala v průběhu svých promluv akty výpovědní (vyslovení určitých slov), propoziční a ilokuční (pronesla nejdříve slib/ochotu a v poslední části rozhovoru vyřkla žádost/rozkaz). Searle chápe perlokuční akt stejně jako Austin, a proto ani v tomto případě nemůžeme hovořit, že by byl tento akt vykonán.

Během celého tohoto řečového aktu si ovšem divák uvědomuje, že babička svými slovy odkazuje na něco jiného, než se Zuzka domnívá. Účinek, kterého chce babička pronášením svých slov dosáhnout, se skrývá až za významem jednotlivých slov. I v tomto případě se tedy jedná o indirektní řečový akt, a abychom odkryli intenci babiččiných slov a její záměr, pomohou nám již dříve naformulované výzkumné otázky.

1) Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?

Mluvčím, který odkazuje na komunistický režim, je babička Běta. Indirektně se o režimu vyjadřuje satiricky a je přítomen i její pejorativní vztah k vládnoucí moci. Divák, kterému by

se nepodařilo odhalit její ilokuční záměr, by mohl situaci chápat doslovně, tzv. úkol zněl nakreslit největšího člověka světa (bylo však míněno komunistického světa), takže babička ukazuje vnučce onoho velikána celé planety. Tomuto divákovi by se nepodařilo odhalit zesměšnění osoby Lenina, čehož chce babička tímto činem a prostřednictvím Zuzky dosáhnout.

2) Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazuje indirektní řečový akt hrdinů?

Řečový akt je vedený o Vladimíru Iljiči Leninovi všeobecně označovaném za zakladatele komunistického Sovětského svazu, velikánovi komunismu, který v roce 1917 stál v čele bolševické revoluce v Rusku. (Reiman, 1991) Babiččiným záměrem je prostřednictvím domácího úkolu Zuzky zesměšnit nejen tuto osobu, ale komunismus jako celek, který vyzývá tohoto člověka a na podzim každého roku oslavuje jeho počín z roku 1917.

3) Je indirektní řečový projev odkazující na socialistický režim doprovázen/umocněn/podtržen sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?

Obrázek 12

V tomto indirektním aktu jsou dva důležité sémiotické kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí. Prvním neverbálním projevem je jakési poplácnutí Zuzky, aby se již babičky nevyptávala a začala pracovat (obrázek 12). Tímto tělesným kontaktem babička zabránila dalším otázkám, které by mohla Zuzka klást a které by mohly vést k prozrazení jejího záměru.

Druhým důležitým neverbálním projevem je gestikulace babičky, která svým palcem a ukazováčkem naznačuje, jak malé má Zuzka nakreslit ostatní lidi, aby vynikla velikost největšího člověka světa (obrázek 11).

4) *Doprovází-li indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?*

V této situaci hrají důležitou roli pouze noviny s obrázkem největšího člověka světa (obrázek 10), které divákovi jasně říkají, že babička nechce, aby její vnučka kreslila Lenina a pokud dostaly děti za úkol nakreslit obrázek největšího člověka světa, donese vnučka podobiznu právě tohoto člověka.

Jiné sémiotické kódy (hudba, prostředí, oblečení hrdinů) z hlediska komplexního komunikátu nehrají žádnou roli na pochopení sdělení.

Zuzka ve svém mladém věku ještě nedokáže odhalit a vytušit záměr babiččiných slov, neuvědomuje si ani politickou propagandu a prosazování socialistického světa jako jediného možného a správného. (Nebojsa, 2001) Divákovi, který je však obeznámen s podobou Lenina a jeho adorováním jako největšího velikána komunismu, je intence babičky zřejmá. Dostaly-li děti ve škole za úkol nakreslit největšího člověka na světě, předkládá babička Zuzce obrázek právě onoho největšího (rozuměj nejvyššího) muže světa. Tímto krokem se prostřednictvím Zuzky babička snaží zesměšnit největšího komunistu, je to zároveň jakýsi její vzdor vůči vládnoucímu režimu a silné propagandě. Jakmile Zuzka donese výkres do školy, soudružka učitelka ho bude zřejmě považovat za provokaci a vzpínání se vůči vládnoucímu režimu. To je ovšem perlokuční účinek, který v ideálním případě babička předpokládá a který chce svým jednáním nejspíše vyvolat. Toto se však po zhlédnutí této scény divák přímo nedozvídá. Co však s jistotou můžeme tvrdit, je, že i tento indirektní řečový akt je příkladem toho, že to, co je řečeno, přímo neodráží to, co mluvčí svými slovy míní. Mluvčí vlastně odkazuje na něco jiného, co je ukryto až za významem jeho slov. A tak i u tohoto indirektního řečového aktu můžeme konstatovat, že je součástí ilokuce, stojí hierarchicky výše než akt direktní a mnohem důležitější je to, co se za slovy skrývá a na co nepřímo odkazují.

3.2.3 DEVÁTÝ DÍL, PRVNÍ SÉRIE SERIÁLU VYPRÁVĚJ, ŘÍJEN 1969, 5. MINUTA

Babička Běta vyzvedává vnučku Zuzku ve škole, čeká na ni na chodbě a čekání si krátí prohlížením nástěnky, na které visí velký plakát s nápisem Karneval Rej masek, vedle něho visí podobizna Lenina a křižník Aurora. Zanedlouho přichází Zuzka a chytají se k odchodu domů, v čemž babičku uvidí třídní učitelka Zuzky a požádá ji o rozhovor.

Soudružka učitelka: Paní Dvořáková, dobrý den. Mohla bych jenom na minutku?

Babička: Já už vím: připravila třicet dětí k úleku. *(čte Zuzky poznámku v žákovské knížce)*

Soudružka učitelka: No jo, paní učitelka přírodopisu se vyjadřuje trochu staromódně. Ale já vám chtěla říct, že pořádáme karneval. *(váhavě hovoří k babičce a odmlčí se)*

Babička: *(zapřemýšlí a váhavě odpovídá)* No tak, já nevím, nevím. Včera ji nějak bolelo v krku.

Soudružka učitelka: Chápu, ale, prosím, zvažte to. *(vyzývá babičku)* Karneval pořádá paní učitelka Rejholcová a ta má kromě přírodopisu na starosti poradnu pro výběr vhodné střední školy. *(na chvíli se odmlčí, rozhlédne se, zda je někdo sleduje, nakloní se k babičce a tichým hlasem dodává)* Posudky a tak podobně. Myslím, že by to bylo vhodné. Tak zatím. *(odchází)*

Babička po celou dobu pouze přikyvuje hlavou a uvědomuje si slova soudružky učitelky.

I tento řečový akt se může zdát, že je veden direktně, jako by neobsahoval žádný skrytý význam, ale opak je pravdou. Divákovi pomáhá odhalit intenci tohoto aktu především neverbální projevy, které doprovázejí mluvenou řeč, a sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu. Pro pochopení tohoto indirektního řečového projevu musí brát divák také v potaz především historický kontext, ve kterém je dialog veden. Dialog je zasazen do října 1969, tedy do doby více než roční okupace Československa zahraničními vojsky, procesu normalizace a utužení komunistické moci. Měsíc říjen se navíc jako již každoročně nesl ve znamení oslav VŘSR.

Než začneme s rozbohem indirektního aktu a tím, co vlastně sděluje, podíváme se na promluvu z hlediska teorie řečových aktů. Již dříve bylo řečeno, že teorie řečových aktů překročila hranice věty a gramatiky a že věty jsou pouze jedním z aspektů, které determinují užití vět v konkrétních komunikačních situacích. Toto je zřetelné u rozhovoru mezi soudružkou učitelkou a babičkou Bětou. Soudružka učitelka oznamuje, že škola pořádá karneval, babička Běta toto oznámení chápe jako pozvánku, kterou vzápětí svou promluvou odmítá. Soudružka učitelka chápe, proč babička Běta omlouvá účast své vnučky na karnevalu, ale zároveň jí říká, že by se tam Zuzka měla alespoň na chvíli ukázat.

Jsme si jistí, že tímto dialogem je potvrzena teorie konverzačních maxim Paula Grice (maximy kvality, kvantity, relevance a způsobu). Divák vidí a slyší, že spolu účastnice rozhovoru kooperují, míra jejich kooperace je dána potřebou domluvit se i přesto, že se může divákovi zdát, že každá mluví o něčem jiném, protagonistky dialogu vědí dobře, o čem se baví a co svými slovy vyjadřují.

Z Austinova a Searlova hlediska je dialog mezi mluvčími aktem lokučním (Searle tento řečový akt rozděluje a nazývá ho výpovědním a propozičním aktem, viz kapitola 2.4, John Rogers Searle) a ilokučním. Lokučním aktem je vlastně každý řečový akt, protože už samotné užití řeči je vykonáním nějakého lokučního aktu, u kterého poté můžeme určit mluvnické kategorie. Sdělovací (ilokuční) záměr je zdařilý, jak si posléze ukážeme v rozboru indirektního řečového aktu, protože vyvolává účinek na posluchače (v tomto případě na babičku Bětu). Ilokuční akt je tedy možné pokládat za zdařilý, protože umožňuje zajištění porozumění, navozuje důsledky/vyvolává účinky a vybízí k odpovědi. Partner v rozhovoru slyší, co mluvčí říká, a rozumí významu jeho slov. O perlokučním aktu bychom mluvili až v případě, kdy by byla vykonána ona činnost – karneval je v plném proudu, Zuzka se ho neúčastní a následně nedostává dobrý posudek pro další studium.

V tuto chvíli se nám nabízí základní otázka nepřímých řečových aktů, která ještě nebyla v teorii řečových aktů zcela zodpovězena, a sice „*jak je možné, že jsou ilokuční akty realizovány nepřímo, a jak je možné, že otázky mohou fungovat jako výzvy*“ (Helbig, 1991, s. 182). V případě tohoto řečového aktu je na první pohled patrné, že soudružka učitelka oznamuje, že se ve škole bude konat karneval. Z jejího intonačního průběhu řeči a následné reakce babičky Běty je však zřejmé, že toto oznámení bylo babičkou přijato jako otázka a pozvánka na karneval. Babiččina výpověď „No tak, já nevím, nevím. Včera ji nějak bolelo v krku“ je poté chápána jako odmítání účasti na karnevalu, protože si uvědomuje, že rej

masek v říjnu je pouze kamuflovaná oslava VŘSR, protože karnevaly jsou obyčejně na jaře o masopustu. Zároveň si ale babička také uvědomuje, že neúčast vnučky na karnevalu může ovlivnit její budoucí studium a tím i povolání.

Na podrobnější analýzu nepřímého řečového aktu se již podíváme v následujících zformulovaných otázkách, které by měly přispět k odhalení významu řečového aktu a intenci mluvčích.

1) Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?

Soudružka učitelka se v tomto případě vyjadřuje o komunistickém režimu ve spíše negativním smyslu, protože babičce připomíná moc a sílu, kterou režim dokáže uplatnit. Skrytě ji upozorňuje, jaké důsledky by mohly být vyvozeny z neúčasti Zuzky na karnevalu, čemuž se soudružka učitelka snaží předejít, protože „*pokud měl mladý člověk potíže se zařazením do školního či pionýrského kolektivu a nepodrobil se uniformitě, dostával špatný posudek a výrazně se mu komplikovalo další studium*“ (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010, s. 9).

2) Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazuje indirektní řečový akt hrdinů?

Stejně jako v prvním indirektním dialogu i tato řečová událost odkazuje na režim jako celek, na jeho moc a sílu, kterou dokáže uplatnit vůči nepoddajným členům společnosti, kteří mu vzdorují. Soudružka učitelka však zde vystupuje v roli rádce, který se snaží předejít neshodám mezi vládnoucí mocí a občany.

3) Je indirektní řečový projev odkazující na socialistický režim doprovázen/umocněn/podtržen sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?

Z neverbální komunikace, která doprovází mluvený projev, se v tomto indirektním řečovém aktu objevují zejména pohledy. Soudružka učitelka se neustále snaží, aby byla v očním kontaktu s babičkou Bětou, několikrát dokonce pozvedne obočí, čímž zdůrazňuje slova, která pronáší. Babička Běta se o oční kontakt snaží o poznání méně, pohledem často uhýbá, což je možné chápat tak, že je jí rozhovor nepříjemný. Odvrací i hlavu, na důkaz toho, že nechce přijmout význam učitelčiny slov a že opovrhuje manipulací, kterou komunismus uplatňuje.

Z jejího chování je patrná i nervozita, když se snaží vymyslet způsob odmítnutí účasti na karnevalu.

Fáze rozhovoru, kdy se soudružka učitelka rozhlédne po chodbě, zda je někdo nesleduje, značí, že babičce sděluje důvěrné informace, které obvykle neříká. To dokládá i to, že se k ní více nakloní, čímž vstoupí do její užší osobní zóny (45-75 cm) a dokonce se i zdá, že se dotkne její ruky (není ze záběrů zcela zřetelné), aby babička opravdu věděla, že je velmi vhodné, aby Zuzka na karnevalu byla.

Všechny tyto neverbální projevy (pohledy, mimika, vzdálenost mezi lidmi, haptika, postoj těla) pomáhají divákovi odhalit záměr a rozpoložení obou účastníků dialogu. Prakticky dobře míněnou radu a snahu zamezit případným neshodám s režimem lze vyčíst ve slovech soudružky učitelky. Z babiččina chování lze vysoudit nesouhlas a odpor k praktikám režimu a tedy i záporný postoj k účasti Zuzky na karnevalu.

4) Doprovází-li indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?

Hned několik sémiotických kódů z hlediska komplexního komunikátu má určitý podíl na pochopení sdělení.

Významný podíl na pochopení sdělení hraje počáteční scéna, která předchází rozhovoru. Babička stojí u nástěnky na chodbě, na které visí plakát upozorňující na blížící se karneval, vedle něj je umístěna podobizna Lenina a křižník Aurora, který se stal symbolem bolševické revoluce v Rusku. (Remain, 1991) Divák si může všimnout i zamítavého a snad i opovrhujícího kroucení hlavy babičky Běty.

Na diváka působí i hudba, která se objevuje v souvislosti s indirektním řečovým aktem. Zatímco během direktní promluvy je slyšet pobíhání dětí po chodbě a hlasy lidí, se změnou v nepřímý projev nastupuje hudba, která ač je veselá, přidává na jisté dramatičnosti a diváka upozorňuje, že se jedná o důležitý moment rozhovoru.

Kamera zabírá obě účastnice dialogu zblízka, v jednu chvíli zabírá pouze samotnou babičku s detailem na její obličej, ve kterém divák může číst notnou dávku nervozity, když babička vymýšlí, jak Zuzku omluvit z karnevalu.

Jiné sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu nemají valný podíl na pochopení indirektního sdělení.

Divák dokáže pochopit tento nepřímý řečový akt pouze za předpokladu, že je mu znám historický kontext doby, který se poté odráží v situačním kontextu. Divákovi, který si není v historických souvislostech zcela jistý, pomohou odkrýt význam nepřímého řečového aktu neverbální projevy mluvčích a určité sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu. V tomto dialogu musí divák číst mezi řádky, aby odhalil, co svými slovy mluvčí míní a kam jimi míří. Pokud se mu to podaří, ví, že se odkazuje na komunistický režim, a je mu zřejmé, že skutečný význam se skrývá až za slovy, která jsou vyřčená. I v tomto případě je možné konstatovat, že nepřímo vyřčený ilokuční akt (indirektní řečový akt) je integrální součástí ilokuce a stojí hierarchicky výše než akt direktní.

3.2.4 DVACÁTÝ ČTVRTÝ DÍL, PRVNÍ SÉRIE SERIÁLU VYPRÁVĚJ, ČERVENEC 1973, 20. MINUTA

Eva Dvořáková (snacha Josefa Dvořáka) jede s VTS (Vědecko-technickou společností) na čtyřdenní zájezd do Vídně. Je to její první cesta na Západ a je z toho náležitě nervózní. Nejen proto, že má v podprsence zašité peníze, ale také proto, že dostala od babičky Běty klíč pro Mikuláše (syn babičky Běty, bratr Josefa, který emigroval před lety do Vídně) jako symbol, že je doma kdykoliv vítaný. Několik kilometrů před hraničním přechodem je Eva opravdu nesvá, čehož si všimne ve zpětném zrcátku i řidič autobusu.

Řidič: Poprvé na Západ?

Eva vyhledá řidičův pohled ve zpětném zrcátku.

Řidič: No jo, já jsem si to hned myslel, že jedete poprvé.

Eva: To je na mě tak vidět?

Řidič se usmívá.

Spolucestující: Už abysme byli za hranicema. Já mám z toho nervy vždycky úplně na dranc.

Eva: *(otočí se na spolucestující)* Vždyť hranice je jenom namalovaná čára na zemi, ne?

Řidič: No jo, to je sice pravda, ale já bydlím

támhle kousek od rakouských hranic a celý život tam koukám na jeden kopec. Třicet let jsem ho neviděl z druhé strany, protože tam někdo (udělá pauzu) udělal čáru na zemi.

Spolucestující: Mně jednou normálně celníci vypárali podšívku z kabátu.

Eva udiveně pozvedne obočí, řeči spolucestující jí na klidu vůbec nepřidají. Urovnává si halenku, pod kterou ukrývá peníze i klíč.

Řidič: (vidí, jak je Eva vyděšená) No jo, tak se zase tý čáry tolik nebojte, mladá paní.

Eva: (hrdinsky pronese) Já se nebojím.

I v tomto případě se na první pohled jeví, že rozhovor je veden direktně. V řeči řidiče jsou však dva momenty, kdy se vyjadřuje nepřímě a svými slovy odkazuje na komunistické vládnutí. Pokud by divák nebyl obeznámen s problematikou cestování do zahraničí v dobách komunismu, nedokázal by odhalit záměr mluvčího a považoval by promluvu za přímý dialog bez jakéhokoliv odkazování a domníval by se například, že Eva je nervózní z toho, že jede poprvé do zahraničí a má tedy strach z nové země.

Podívejme si nyní na rozbor tohoto rozhovoru z hlediska teorie řečových aktů teoretiků Austina, Grice a Searla.

Teorie řečových aktů Paula Grice (1989) předpokládá, že při komunikační události spolu lidé spolupracují, kooperují. Z tohoto rozhovoru je patrné, že i když Eva neodpoví na řidičovu otázku, spolupracuje s ním neverbálně a přispívá tedy k rozhovoru tak, jak to jeho stav vyžaduje. I v tomto případě můžeme považovat všechny konverzační maximy (maximy kvality, kvantity, relevance a způsobu) za splněné a potvrzené, protože posluchač odpovídá na konvenční význam použitých slov, na kooperační princip a jeho maximy, na kontext lingvistické výpovědi a na ostatní znalosti okolností.

Celý rozhovor mezi mluvčími bychom pak mohli podle Austina označit spíše za konstativy než performativy, protože u všech tvrzení můžeme prohlásit, že jsou buď pravdivá či nepravdivá. Snad jen poslední výpověď Evy „Já se nebojím“ bychom mohli pokládat za performativ, protože vyslovení této věty můžeme chápat za součást nějakého činu, změny chování a myšlení. A sice, že už se hraničního přechodu nebojí. Austin (2000) svými performativy ale spíše chtěl ukázat, že pronesením určitých slov mohou být uskutečněny činy

a může být něco vykonáno, což se nám v tomto případě nedokáže prokázat. U této výpovědi je zároveň také možné spekulovat, jestli pronesení těchto slov je pravdivé či nepravdivé, a proto o ní nakonec budeme uvažovat spíše jako o konstativu.

I Austin (2000) si byl vědom, že není jednoduché odlišit performativní výpovědi od konstativních, a proto se zamyslel „*nad tím, kolik významů může mít, když tvrdíme, že něco říci je totéž jako něco vykonat, anebo že když něco říkáme, něco konáme, nebo i že něco konáme tím, že něco řekneme*“ (Austin, 2000, s. 101). Určil tři základní typy aktů, které už jsme v předchozích analýzách řečových aktů určovali a které obecně představují významné rozpracování teorie parole obohatené o situační kontext.

S jistotou je opět možné prohlásit, že se v rozhovoru objevuje jak lokuční akt, který je vyjádřením něčeho a tedy pronesením jazykových prvků v určitém pořadí, tak ilokuční řečový akt, ve kterém říkání něčeho má určitou platnost a jeho vyřčením je uskutečňován určitý druh jednání. V tomto případě řidič autobusu pronáší jakousi radu, když Evě říká: „No jo, tak se zase tý čáry tolik nebojte, mladá paní.“ Eva jeho radu vlastně přijímá, když odpovídá: „Já se nebojím,“ čímž je vykonán perlokuční akt, který znamená dosažení jistých účinků tím, že se něco řekne. V tomto případě je tedy účinku dosaženo tím, že řidič autobusu podpořil Evu, řekl, ať se nebojí a toto prohlášení má následně skutečný účinek na příjemce a na jeho ovlivnění.

Rozdělení řečových aktů u Searla (2007) je velmi podobné jako u Austina, jak už bylo několikrát řečeno. Podle Searlovy (2007) teorie řečových aktů bychom tento rozhovor označili za výpovědní akt, ve kterém jsou pronášena slova v rámci určité gramatické struktury a jsou tedy vysloveny jisté zvuky jazyka. Propoziční akt, a tedy vyslovení týkající se něčeho, je samozřejmě také přítomen, řidič autobusu se snaží Evu uklidnit či uchlácholit, což už se téměř překrývá s definicí Searlova ilokučního aktu, ve kterém je vyslovení slov spojené s mluvním jednáním. Perlokuční akt definuje stejně jako Austin a je ho také dosaženo, protože se Eva již hraničního přechodu nebojí, když prohlašuje „Já se nebojím“, zda je to však pravda, už není možné posoudit.

Aplikování teorie řečových aktů na tento rozhovor nám neříká mnoho podstatného, co by nám vysvětlilo indirektní řečový akt, který je v rozhovoru přítomen. Abychom objasnili a odkryli, na co je odkazováno a co není v rozhovoru explicitně řečeno, pomohou nám opět již dříve naformulované výzkumné otázky.

1) *Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?*

O bývalém režimu se hrdinové seriálu vyjadřují v negativním smyslu, protože jim bylo znemožněno svobodně cestovat, cestování za hranice pro ně navíc představovalo psychickou zátěž a stres kvůli možným důkladným osobním prohlídkám na hranicích a tedy ponižování ze strany celníků, tedy zástupců komunistického režimu, který si dovolil občany vysvléci až donaha. I zřízení si nezbytného povolení pro odjezd ze země obnášelo psychické i fyzické vypětí. „*Dostat se na Západ nebo i do Jugoslávie znamenalo měsíce čekání a vyjednávání na úřadech*“ (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010, s. 43). Aby mohl socialistický občan zažádat o devizový příslib, se kterým bylo možné legálně nakoupit za koruny západní měnu, „*musel získat výjezdní doložku. Bez doložky, vyznačené v cestovní pase, se nesmělo nikam jet, získat ji znamenalo absolvovat byrokratické martyrium a obstarat množství razítek a kladných vyjádření (...)*“ (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010, s. 44).

2) *Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazuje indirektní řečový akt hrdinů?*

V těchto dvou větách, které pronáší řidič autobusu, je možné rozpoznat nepřímé odkazování na vládnoucí komunistický režim: „*Třicet let jsem ho neviděl z druhé strany, protože tam někdo udělal čáru na zemi*“, a „*No jo, tak se zase **tý čáry** tolik nebojte, mladá paní*“. V první větě je vládnoucí moc označena zájmenem někdo. I přesto, že řidič přímo neoznačil viníka, který mu znemožnil cestování za hranice, je divákovi zřejmé, že má na mysli komunistický režim, který bedlivě střeží státní hranice především před útekem našinců za kopečky, jak se velmi často říkalo. (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010) V případě druhé věty divák rozumí, že samotná čára není nic nebezpečného, čeho by bylo nutné se obávat. Zdrojem strachu jsou celníci, kteří jsou v tomto případě zástupci komunistického aparátu a tedy vykonavatelé moci, kteří v konečně fázi rozhodovali o cestě za hranice socialistické vlasti (Drba, Mlejnek, Škoda) a zároveň byli ztělesněním strachu při osobních prohlídkách.

3) *Je indirektní řečový projev odkazující na socialistický režim doprovázen/umocněn/podtržen sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?*

Jediné sémiotické kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí a které pomáhají divákovi odhalit intenci indirektního řečového aktu, jsou pohledy a výrazy ve tváři Evy, ze kterých divák snadno může vyčíst nervozitu a strach. Hraniční přechody na Západ vyvolávaly v lidech nepříjemné pocity, protože bylo všeobecně známo, že na nich bývali celníci pečliví v tom, koho za ně pustí a koho ne. Při osobních prohlídkách byli lidé vystaveni často ponížení a zastrasování i v situacích, které byly neopodstatněné. (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010)

4) Doprovází-li indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?

Sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu nehrají příliš velkou roli v pochopení indirektního řečového aktu odkazujícího na socialistický režim. Jediné, co divákovi umožňuje rychlé pochopení souvislostí, je prostředí, ve kterém se rozhovor odehrává. Jízda autobusem dává divákovi jasný signál, že hrdinové seriálu někam jedou a z jejich rozhovoru pak rychle pochopí, že za železnou oponu.

Ostatní sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu jako jsou hudba, oblečení, záběry kamery a další, nejsou pro diváka podstatné pro pochopení indirektního řečového aktu.

Divák dokáže pochopit odkazování v tomto indirektním řečovém aktu za předpokladu, že má historické povědomí o cestování za hranice v dobách komunistického režimu. Pokud by tento historický kontext neznal, nepochopil by zcela význam pronášených slov pana řidiče, jež právě odkazují na komunistický aparát „chránící“ své občany před kapitalistickým světem. Lidé se v dobách komunismu vyjadřovali o praktikách režimu skrytě, implicitně, ale každý věděl, co pronášená slova znamenají, co se za nimi skrývá a jaké mohou být důsledky. Označení hraničního přechodu za čáru nám není neznámé ani v současnosti, ale konotace, které se k tomuto slovu vázaly v dobách komunismu, se nám již v dnešním slova smyslu nevybaví. Čára jako označení pro hraniční přechod, který stráží celníci a poctivě zkoumají, co vezete, kam a za kým jedete, v sobě skrývá i důsledky, které mohou na cestě do zahraničí nastat. A sice, že může proběhnout důkladná osobní prohlídka, která může odhalit převoz nepovolených předmětů, obnosu peněz či snahu o emigraci. Takovéto prohršky byly trestány nekonečnými výslechy, vyhazovem z práce nebo dokonce vězněním. (Drba, Mlejnek, Škoda,

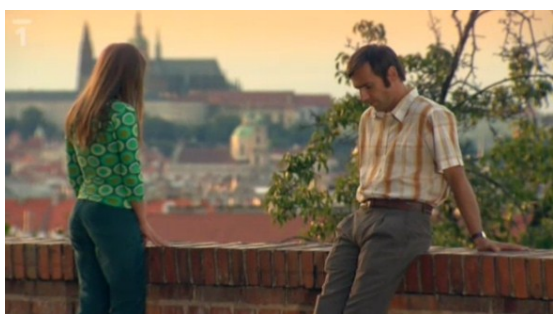
2010) Toto všechno se za tímto slovem skrývá a divák by při zhlédnutí této scény měl tomuto všemu rozumět.

Jako v předchozích indirektních řečových aktech, tak i v tomto řečovém aktu je skryt pravý význam pronášených slov. Divák chápe, že skutečný význam slova je posunut a to nejen kvůli záměrné autocenzuře mluvčího, ale i toho, že ostatním účastníkům konverzace je intence jeho slov zřejmá a není tedy třeba slova detailně vysvětlovat. I pro tento případ můžeme tedy konstatovat, že indirektní řečový akt, který je součástí ilokuce, stojí hierarchicky výše než akt direktní.

3.2.5 DVACÁTÝ ŠESTÝ DÍL, PRVNÍ SÉRIE SERIÁLU VYPRÁVĚJ, LÉTO 1973, 20. MINUTA

Zuzka a Tonda byli zadrženi policií, protože se účastnili koncertu, na kterém se zpívaly a hrály závadové texty. Karel (bratr Zuzky) byl také vyslýchán policií, která se zajímala jak o Tonda a Zuzku, tak i další lidi, se kterými se stýkají.

Karel čeká, až příslušníci Státní bezpečnosti Zuzku propustí z výslechu, aby se přesvědčil, že je v pořádku. Vycházejí z policejní stanice a kráčí parkem, Karel sbírá odvahu, jak začít rozhovor, aby zjistil, co se stalo.

Karel: Já jsem se o tebe vážně bál. Tak co se stalo?

Zuzka: *(sklopí hlavu)* Nic.

Karel: Tak něco asi jo.

Zuzka mlčky kráčí dál, Karel ji dochází.

Zuzka: *(v hlase zoufalství)* Tak když v týhle zemi nemůžeš říkat, co chceš, poslouchat, co

chceš. *(pauza)* My jsme byli s Tondou jenom na koncertě.

Karel: *(plácne se do steh a rozezlí se)* No jasně, s Tondou! Že se vůbec divím. Nestačí, že ti popletl hlavu, ještě tě tahá mezi androše!

Zuzka: *(stoupne si před Karla a rozzlobí se)* Tak jo, fajn! Rychle, ať to máme za sebou! Tonda je hrozně nezodpovědný, vykašle se na mě, ještě něco?!

Karel: *(klidným hlasem)* Nech toho.

Oba mlčí, Zuzka si sedá na římsu vedle Karla.

Zuzka: *(tiše a smutně)* Voni ho tam pořád ještě držeš, Karle.

Karel: Se ani nedivím. Bůh ví, v čem všem lítá. *(opět se rozezlí)* Víte vy vůbec, s čím si zahráváte?

Zuzka: *(rozčileně)* Ale tohleto přece není hra! Já se s tímhle tím smířovat nebudu, chápeš to?!

Karel: Prosím tě, nekřič, ty spravedlivá! Tobě je úplně jedno, že do toho taháte ostatní?! Co naši, až se to dozví?

Zuzka neví, co mu má odpovědět a raději odchází. Náhle se jí udělá nevolno.

Zuzka: Au. *(chytá se za břicho)*

Karel: Zuzi, co je? Něco ti udělali?

Zuzka: Prosím tě, jenom se mi motá hlava, protože jsem od rána nejedla. *(vyjede po něm)*

Karel: *(klidně ji žádá)* Zuzko, prosím tě, vrať se domů. Tonda pro tebe není ta správná partie.

Zuzka: Kdo se tě prosil o radu?

Karel: Ale ty to ještě teď nedokážeš pochopit.

Zuzka: Já vím, protože já jsem pro tebe jenom malej fakan, kterej nikdy nic nepochopí. Ty jsi pro mě vůbec neměl chodit. *(odchází)*

Karel: Počkej, já tě doprovodím.

Zuzka: Hele, není třeba, máme každéj jinou cestu. *(rozhodne rychle)*

Karel: Neblbni.

Zuzka: A víš ty co? Já jsem si tu svoji cestu vybrala sama. Takže Tonda z toho vůbec neobviňuj. *(utíká pryč)*

Karel: Zuzi. Zuzko, počkej.

Obrázek 22

V několika případech se sourozenci v rozhovoru dopouštějí indirektního jednání a odkazování na socialistický režim. Karel, který má již rodinu, si uvědomuje, že vykonavatelé státní moci jsou schopni dosáhnout svých cílů za jakýchkoliv podmínek a učiní pro to prakticky cokoli. Zuzka je zatím velmi mladá a plná vzdoru, aby se smířovala s životem, který jí nesvobodná

země nabízí a je pevně rozhodnutá, že nebude jednou z poslušných oveček komunistického režimu.

Pohlédněme na rozhovor nejdříve opět z hlediska Gricovy teorie řečových aktů. Ani v tomto případě nás nepřekvapí, že jsou dodrženy všechny čtyři konverzační maximy (maximy kvality, kvantity, relevance a způsobu), protože mluvčí jsou nuceni potřebou domluvit se a musí tedy v průběhu rozhovoru kooperovat. Jejich role, mluvčí a posluchač, se v průběhu dialogu střídají a divák cítí, že jsou jejich slova dvojznačná a odkazují na něco jiného, než je jejich primární význam. Oba účastníci rozhovoru podle všeho rozumí konvenčnímu významu použitých slov a během hovoru s komunikačním partnerem spolupracují, což umožňuje potvrdit přítomnost konverzačních maxim.

Indirektní promluvy pronášené Zuzkou můžeme podle Austinova rozlišení označit za performativy, i když bychom mohli opět polemizovat, zda jsou výroky pravdivé či nepravdivé a v takovém případě bychom je označili jako konstativy. Budeme-li je však považovat za performativy, rozumíme, že již pronesením určitých slov Zuzka vykonává určitou činnost, mění své chování, myšlení i postoje. V prvním případě „Já se s tímhle tím smířovat nebudu, chápeš to“ i v druhém případě „Já jsem si tu svoji cestu vybrala sama“ se odmítá podvolit komunistické moci a divákovi je zřejmé, že všechny její další činy by měly být v souladu s těmito prohlášeními. Performativy nemohou být pravdivé či nepravdivé, mohou být pouze nezdařilé, jejich vyslovení je součástí nějakého činu nebo jeho vykonáním.

Podle Austinovy (2000) a Searlovy (2007) teorie řečových aktů dokážeme v tomto dialogu určit všechny tři Austinovy řečové akty, akt lokuční, ilokuční i perlokuční, a zároveň čtyři Searlovy řečové akty, akt výpovědní, propoziční, ilokuční a perlokuční. Austinovský lokuční akt v sobě zahrnuje vyslovení jistých zvuků užívaných v daném jazyku, dále vyslovení určitých slov v rámci gramatické struktury a nakonec se jedná o vyslovení slov, které se týkají něčeho určitého. Searle hovoří v podstatě o tomtéž, pouze s tím rozdílem, že Austinův lokuční akt dělí na výpovědní a propoziční (viz tabulka ze strany 33). V promluvě našich hrdinů si jsme jistí, že podle obou teorií řečových aktů, se všechny tyto události dějí, protože mohou být sdělovány doslovné významy nesené přirozeným jazykem ve smyslu langue.

Ilokuční akt je chápán jako sdělování nebo sdílení významů, které objasňují sdělovací záměr, funkci a cíl vysloveného projevu. Ve větách „Já se s tímhle tím smířovat nebudu, chápeš to“ a „Já jsem si tu svoji cestu vybrala sama“ je ilokučním aktem pravděpodobně

informování či zavázání se k něčemu. O perlokučním aktu by bylo možné hovořit pouze u druhé výpovědi „Já jsem si tu svoji cestu vybrala sama,“ protože se už mluvčí plně rozhodla k vykonání jisté činnosti a v budoucnu by se měla řídit podle tohoto prohlášení a stát tedy na straně odpůrců režimu. Perlokuční akt vlastně prověřuje účinnost lokučního a ilokučního aktu behaviorálně, tj. vykonanou činností. (Šoltys, 1996) Narážíme tu však na problém, že ona vykonaná činnost je pouze psychická, nikoli fyzická, a proto raději nebudeme považovat perlokuční akt za vykonaný.

Tato analýza opřená o teorii řečových aktů nám však neříká prakticky nic o významu a odkazování, které se ve výpovědích skrývá. Nedokáže odkrýt intenci mluvčích, které jsou obsaženy v jejich promluvách. Odkrýt indirektní řečový akt a odkazování mluvčích by nám opět měly pomoci výzkumné otázky.

1) Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?

Oba hrdinové seriálu se o bývalém režimu vyjadřují negativně. Karel ve svém řečovém aktu odkazuje na moc a sílu, kterou režim má a kterou na nepoddajných občanech dokáže uplatnit. A Zuzka si začíná uvědomovat, že příslušníci Statní bezpečnosti mají mocné zbraně proti lidem, kteří se jim snaží vzdorovat, ale protože ví, že nedělá nic špatného (z pohledu svobodného člověka), hodlá proti striktnímu aparátu bojovat tím, že se bude chovat právě jako svobodný člověk a nebude následovat šlépěje svého bratra, který sice s režimem nesouhlasí, ale zároveň se mu nesnaží oponovat a zavdávat záminku, aby byl trestán za své chování.

2) Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazuje indirektní řečový akt hrdinů?

Nepřímé řečové akty hrdinů odkazují na komunistický režim jako celek. Opět je v indirektním projevu vysledovatelná jeho moc a síla, kterou režim na občanech dokáže uplatnit, nepohodlné občany vyslýchá a často také vězní. Komunistický režim znepríjemňoval život i příbuzným těchto nepohodlných občanů. Krom toho, že byli příbuzní také vyslýcháni, bylo jim všemožně vyhrožováno, často došlo i na reálné důsledky, kterými byla například nižší pracovní pozice či úplná ztráta zaměstnání, znemožnění studování, ale i neustálé sledování. (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010)

3) Je indirektní řečový projev odkazující na socialistický režim doprovázen/umocněn/podtržen sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?

Během první indirektní promluvy se objevuje několik sémiotických kódů, které jsou paralelní s mluvenou řečí. V místě, kdy se rozhovor z direktního projevu mění na indirektní, stojí oba mluvčí zpříma proti sobě, hledí si do očí a jejich promluvu doplňuje gestikulace rukou, aby byla zdůrazněna slova, která pronášejí, a podtržen jejich mluvený projev. Všechny tyto neverbální projevy divákovi značí, že hovoří o vážné záležitosti.

V druhé situaci, kdy Zuzka Karlovi sděluje, že si vybrala cestu odporu vůči komunistickému režimu, stojí oba mluvčí opět proti sobě. Kamera však zabírá dvojici z pozadí Zuzky a divák tedy přímo hledí do Karlovy tváře, ze které může snadno číst význam slov, která Zuzka pronáší (Obrázek 22). Zuzka nesděluje pouze to, že každý mají rozdílnou cestu domů, ale že mají i rozdílný přístup k životu v komunistické zemi.

V indirektním dialogu na diváka působí neverbální projevy, jako jsou přímé pohledy do očí, gestikulace, proxémika (vzdálenost mluvčích od sebe) a posturologie (postoje těla mluvčích). Všechny tyto neverbální projevy spolu s paralingvistikou (hlasitost řeči, tón, rychlost sdělování, frázování) jsou pro diváka znamením, že mluvčí hovoří o důležitém tématu a že by tedy měl zbystřit své smysly a vnímat i skrytá poselství nesená jazykem.

4) Doprovází-li indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?

První indirektní řečový akt odkazující na komunistický režim doplňuje pouze jeden sémiotický kód z hlediska komplexního komunikátu. Na pozadí celé promluvy mezi Zuzkou a Karlem je slyšet hudba, která v jistých chvílích přidává na síle a v jiných naopak zeslabuje. V případě indirektní části rozhovoru není hudba téměř slyšet, protože rozhovor mezi sourozenci je velmi bouřlivý a není tedy třeba ještě více přidávat na dramatičnosti. Ostatní sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jako jsou prostředí, oblečení mluvčích či záběry kamery nemají na pochopení nepřímého řečového aktu podstatným vliv.

V případě druhého nepřímého projevu je hudba již více slyšitelná, protože oba mluvčí se vyjadřují klidněji. Důležitou roli v tomto případě sehrává také záběr kamery, na kterém jsou sice vidět oba mluvčí, ale pouze Karlovi je vidět do tváře, ze které je možné vysledovat, co Zuzka svými slovy míní.

Na pochopení tohoto řečového aktu se opět podílí ve velké míře historický kontext. V případě, že se je divák vědom praktik, které bolševik uplatňoval na narušitelích pořádku, ví zcela přesně, kam mluvčí svými slovy míří a o jaké hře a cestě se baví.

Komunistický režim se snažil zakázat hudbu, knihy a veškeré necenzurované informace, které se k lidem mohly dostat. Nelíbilo se mu neoficiální shromažďování lidí, pořádání koncertů i domácích divadel. Chtěl mít vše pod kontrolou, a pokud se mu naskytla příležitost vyrovnat účty s diverzanty, neváhal přistoupit i k odnětí svobody. Především mladí lidé dávali na odiv, že nesouhlasí s komunismem v naší zemi prostřednictvím hudby, kterou poslouchali či hráli, oblečením a účesy, které nosili. Byly to jejich osobní bitvy s režimem, které chtěli vést až do úplného konce války. (Drda, Mlejnek, Škoda, 2010 a Nebojsa, 2001)

Jedna taková osobní bitva se začíná odvíjet i během tohoto rozhovoru, kdy si Zuzka začíná uvědomovat, že si nemůže dělat, co chce, že nejspíš celý její život je a bude podřízen socialismu. S tímto životním osudem se však nechce smířit a jediná možnost vede přes cestu odporu a odmítání oficiálně proklamovaných názorů, a tedy cestu disentu.

I u tohoto indirektního řečového aktu je vidět, že to, co není řečeno přímo, je mnohem důležitější než to, co mluvčí vyslovil. Jeho slova mají hlubší význam a odkazují dále, až za hranice primárního významu vyřčeného slova. I zde tedy můžeme s jistotou říci, že vyřčený indirektní řečový akt je součástí ilokuce a stojí hierarchicky výše než direktní.

3.2.6 JEDENÁCTÝ DÍL, DRUHÁ SÉRIE SERIÁLU VYPRÁVĚJ, ROK 1975, 11. MINUTA

Tonda (manžel Zuzky) byl odsouzen na 18 měsíců za šíření autorství, letáků a tiskovin, za držení nedovolených textů a hudebních nahrávek. Tajná policie ho má v hledáčku i po propuštění, sleduje ho a čas od času ho předvolá, vyslýchá, chce identifikovat máničky nebo rozvraceče republiky. Tato chvíle nastala i nyní, kdy je Tonda předvolán na vyšetřovnu a má podle fotografií identifikovat hosty ze svatby Milana „Mejly“ Hlavsy, spoluzakladatele skupiny The Plastic People of the Universe. Svatba se konala v červnu roku 1975 v hospodě U Křížků v Kostelci.

Vyšetřovatel Kabelka pokládá před Tonda fotografie svatebčanů a dalších hostů ze svatby.

Kabelka: Znáš ty lidi?

Chvilé ticha. Tonda zamítavě kroutí hlavou.

Kabelka: Antoníne, Antoníne. *(povzdechne si)* Ty máš takový štěstí, žes na tý svatbě v Kostelci nebyl, že ani nevíš jaký. *(neustále před Tonda pokládá další a další fotografie)*

Tonda: Sem tenkrát chystal svoji svatbu, to přece víte, ne?

Kabelka: Já vím. A máš plus, že v rodinném kruhu.

Kabelka před Tonda stále pokládá fotografie ze svatby.

Tonda: Pane Kabelko, já ty lidi vopravdu neznám. Vždyť jsem tehdy byl sotva dva

měsíce venku.

Kabelka: Tak nic no. *(prohlíží si fotky sám, udělá pauzu)* Můžeš jít.

Tonda: *(zvedá se a odchází)* Na shledanou.

Rozhovor mezi příslušníkem Státní bezpečnosti a diverzantem z pohledu státní moci se prakticky odehrává v direktní rovině, avšak na pozadí rozhovoru divák cítí, že za slovy se skrývá i jiný smysl než ten, který vyšetřovatel Kabelka direktně sděluje. Řečový akt: „Antoníne, Antoníne. Ty máš takový štěstí, žes na tý svatbě v Kostelci nebyl, že ani nevíš jaký,“ naznačuje divákovi, jak rád by režim ušetřil další políček nepoddajnému občanovi a jak rád by měl důvod ho potrestat, ale protože nemá dostatek důkazů, nemůže přistoupit k represii.

Než začneme s analýzou indirektního řečového aktu a skryté intence mluvčího, podíváme na dialog z pohledu teoretiků, kteří se zabývali řečovými akty. Již víme, že rámeček zákonitostí týkajícím se zprostředkovací funkce textu vytvořil americký filosof Paul Grice, který si začal všimnout systémových vztahů při vytváření a při interpretaci textů. (Grice, 1989) Jeho výsledná teorie se nazývá teorie konverzačních maxim a obsahuje rozlišení toho, co je v promluvěch doslova řečeno od toho, co je nepřímým způsobem naznačeno. (Kofítko, 1998) Tato teorie také říká, že spolu lidé během rozhovoru spolupracují, musí spolupracovat, protože jinak by se nedomluvili. Čtyři pravidla konverzačních maxim jsou přítomna i v tomto dialogu a jsou tedy dodržena jak pravidla kvality a kvantity, tak relevance i způsobu.

V průběhu tohoto rozhovoru nevyžívají mluvčí pouze mluvenou řeč. Projevují se i neverbálně (zamítavým kroucením hlavy, neustálým předkládáním nových fotografií), čemuž partner v rozhovoru rozumí přesně tak, jako kdyby byla pronášena jistá slova. Přítomnost konverzačních maxim je tedy zjistitelná a komunikace probíhá úspěšně.

Z hlediska Austinových konstativů a performativů bychom o promluvách v tomto dialogu uvažovali spíše jako o konstativech, tedy o tvrzeních, u kterých lze prokázat pravdivostní hodnotu. U indirektní promluvy vyšetřovatele Kabelky „Ty máš takový štěstí, žes na tý svatbě v Kostelci nebyl, že ani nevíš jaký“ můžeme také uvažovat, zda Tonda buď má opravdu štěstí, anebo ho nemá.

Patrně nejzajímavější část teorie řečových aktů se skrývá v rozdělení jednotlivých aktů na lokuční, ilokuční a perlokuční akty podle rozdělení Austinovy (2000) teorie a v případě Searla rozdělení aktů na výpovědní, propoziční, ilokuční a perlokuční akty. Podíváme-li se znovu na rozhovor mezi vyšetřovatelem Státní bezpečnosti a Tondou, můžeme s jistotou určit, že vyšetřovatel Kabelka pronáší podle Austinovy teorie lokuční, ilokuční i perlokuční akt. Jsme si totiž jistí, že byly proneseny jisté zvuky a jazykové prvky v určitém pořadí, že byl uskutečněn i jistý druh jednání, v tomto případě bychom uvažovali o zastrašení či hrozbě. Nakonec je možné prokázat, že pronesením slov se dá dosáhnout jistých účinků na posluchače. Těmito perlokučními účinky by bylo zastrašení či varování.

Podle teorie Johna Searla (2007) bychom uvažovali o všech aktech, výpovědním, propozičním, ilokučním a perlokučním řečovém aktu. Víme totiž, že byla vyslovena slova a v jejich rámci i tedy určité gramatické struktury. Tato slova se samozřejmě něčeho týkají a s jejich vyslovením je spojené mluvní jednání, které vyvolává účinek na posluchače. Searle připojuje perlokuční akt, a tedy účinek dosažený mluvním jednáním na posluchače, v návaznosti na Austina a chápe ho jako důsledky nebo účinky, které ilokuční akty mají na jednání, myšlení, představy posluchače. V tomto případě by se nejspíše jednalo o zastrašení dosažené aktem varování.

Podívejme se nyní na analýzu indirektního řečového aktu, na skryté odkazování a záměr autora, který se snaží posluchači implicitně předat a vyvolat u něj jistý účinek. K pochopení a odhalení pronášeného indirektního řečového aktu by nám měly přispět již dříve naformulované výzkumné otázky.

1) Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?

O indirektním řečovém aktu „Antoníne, Antoníne. Ty máš takový štěstí, žes na tý svatbě v Kostelci nebyl, že ani nevíš jaký“ pronášeném vyšetřovatelem Státní bezpečnosti je možné říci, že vyšetřovatel Kabelka se v tomto případě vyjadřuje o bývalém režimu spíše negativně. Podle jeho způsobu projevu se dá předpokládat, že by měl zájem na tom, aby mohl Tondovi dokázat nějaký přečin, který je v rozporu se socialistickým smýšlením. Ale protože se Tonda ničeho nedopustil, není v tuto chvíli v moci režimu mu cokoli dokázat, což s největší pravděpodobností Kabelku štve a tím ho štve i samotný režim, který si v této záležitosti nedokáže najít záminku, aby mohl Tonda potrestat.

2) Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazuje indirektní řečový akt hrdinů?

Indirektní řečový projev v podstatě odkazuje opět na režim jako celek. Na jeho moc, kterou však momentálně nevládne, nemůže ji uplatnit, i když by to udělal mile rád. Jediná moc, která mu v tomto případě zůstala, je moc zastrasování, ale i to režimu stačí, aby rozvraceče republiky udržel v neustálém napětí a pocitu strachu.

3) Je indirektní řečový projev odkazující na socialistický režim doprovázen/umocněn/podtržen sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?

Pro diváka je v tomto indirektním řečovém aktu důležitých hned několik sémiotických kódů, které jsou paralelní s mluvenou řečí a které divákovi pomáhají odkrýt intenci narátora.

Za nejvýraznější projev je možné považovat tón hlasu a frázování indirektního řečového aktu, který vyšetřovatel pronáší. Vyšetřovatel Kabelka mluví klidně a pomalu. Mezi jednotlivými větami v souvětí dělá pauzy, aby příjemci sdělení poskytl čas na to, aby pochopil implicitní význam jeho promluvy a dokázal číst mezi řádky.

Dalším výrazným projevem z hlediska neverbální komunikace jsou pohledy. Tonda na Kabelku hledí spíše bázlivým pohledem a své pohledy střídavě věnuje fotografiím a vyšetřovateli. Kabelkovy oči také skáčou z fotografií na Tondovu tvář. Když však kouká na Tonda, jakoby se snažil rozpoznat, jestli říká pravdu a jestli mezi svatebčany není někdo, koho přece jen zná. Kabelka si ho v podstatě měří pohledem (Obrázek 25).

Bystrý divák si navíc všimne, že když Kabelka pronese indirektní větu, Tonda na znamení, že jeho intenci rozumí, pokývá hlavou. Tím je možné považovat za potvrzené, že kdyby Tonda na svatbě byl, trest by ho neminul.

4) Doprovází-li indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?

V nepřímém řečovém aktu sehrává podstatnou roli několik sémiotických kódů z hlediska komplexního komunikátu, které divákovi umožňují snadnější pochopení sdělení. Jedná se především o prostředí, také oblečení aktérů, zvuky na pozadí rozhovoru či záběry kamery.

Jednu z významných rolí sehrává prostředí, ve kterém je dialog veden. Místo dává rozhovoru důležitost a vzbuzuje strach, bázeň či možná i respekt. Jedná se o vyšetřovnu StB a příslušníci této politické policie byli obvykle oděni v obleku nikoli v uniformě jako policisté VB. Na pozadí celého rozhovoru je slyšet psaní na stroji a zvonění telefonu. Tyto zvukové projevy jsou doprovozeny také hudbou, která je pomalá a hraná v hlubokých tónech. Hudba doprovází mluvenou řeč a přidává na její dramatickosti i významnosti.

Kamera zabírá oba mluvčí zároveň, Tonda z profilu a vyšetřovatele Kabelku zpřímá, aby se divák více zaměřil na narátora řečového aktu. Jakmile Kabelka dopoví větu, je detailněji zabírán pouze jeho obličej a pohledem si měří Tonda a snaží se rozpoznat, jestli mluví pravdu (Obrázek 25).

Obrázek 25

Na příkladu tohoto indirektního řečového aktu je dobře zřetelné, že ve významu věty, kterou pronášíme i v běžném životě, „ty máš takový štěstí, že ani nevíš jaký“ se skrývá reálná hrozba, která má vyvolat skutečný účinek na posluchače, který ho má chápat doslova tak, že kdyby se účastnil undergroundové svatby, mohl by si být jistý, že by ho režim potrestal.

Proneseme-li naopak takovouto větu v běžném životě, aniž bychom se opírali nebo by nám náležela nějaká moc, u posluchače vyvolá tato věta pouze úlevu či radost, že se mu podařilo úspěšně proplout svízelnou situací. Víme ale, že Státní bezpečnost měla jisté prostředky a moc, kterou dokázala uplatnit, a proto divák cítí, že se za těmito slovy skrývá opravdu reálná hrozba a důsledky například ve formě ztrátě zaměstnání, neustálé perzekuci či odnětí svobody. Tomuto všemu Tonda utekl pouze o vlásek a velmi dobře si uvědomuje, že kdyby se svatby účastnil, Státní bezpečnost by neváhala vyvodit následná opatření.

I v tomto řečovém aktu se nám tedy podařilo odhalit intenci mluvčího, na co svými slovy odkazuje a jaký je význam jeho slov. Divák chápe, že pronášená slova mají hlubší význam, a zároveň také chápe, že tento skrytý význam slov je mnohem důležitější než sama pronášená slova. Lze tedy konstatovat, že nepřímý vyřčený ilokuční akt (indirektní řečový akt) je součástí ilokuce a stojí výše než akt direktní.

3.2.7 TŘINÁCTÝ DÍL, DRUHÁ SÉRIE SERIÁLU VYPRÁVĚJ, 22. 10. 1976, 31. MINUTA

V říjnu 1976 se konaly volby. Josef měl tou dobou třídní sraz ze střední školy, na kterém v opilosti přislíbil bývalému spolužákovi účast ve volební komisi. Když si druhý den uvědomil, že je to skutečnost, nebylo již cesty zpět a musel ve volební komisi zasednout. Jeho kolegové z práce si z něj dělají srandu, když pospíchá, aby byl ve volební místnosti včas.

Hynek: Soudruhu, už je čas. *(poklepává si na hodinky)* Tak dělej, co by tomu řekla tvoje maminka, kdybys přišel do volební komise pozdě. *(pomáhá mu obléknout si kabát)*

Josef: *(obléká si kabát)* Ta má na štěstí průkaz voliče, jinak by se od nás definitivně odstěhovala.

Saša: *(velmi klidným hlasem a pomalu)* Hele, hlavně tam dohlídni na to, ať do těch volebních lístků nepišou žádný sprostáry.

Hynek: Josefe a pro boha *(spráskne ruce a na chvíli se odmlčí)*, dohlídni, ať jsou ty volby

regulérní, jo? (*žádá ho*)

Saša: Tak čest. (*dává Josefovi tašku*)

Hynek: (*dodává*) Práci.

Josef: Čest práci, blbci. (*odchází na vlak*)

Z rozhovoru mezi Josefem a jeho kolegy z práce je cítit posměch a to nejen proto, že Josefova maminka, babička Běta, je zapřísáhnutá antikomunistka, jejíž vlastní syn se podvolil volební šaškárně, ale také proto, že se jednalo o absurditu, kterými v komunistické éře byly volby, jejichž vítěz byl předem jasný. Volby zaznamenávaly téměř pokaždé 100% účast voličů a KSČ byla zvolena více než 99% občany republiky. (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010)

Než se podíváme na rozbor tohoto indirektního aktu, naposledy zhodnotíme rozhovor podle teorie řečových aktů. Gricova teorie řečových aktů, jak již víme, je založena na potřebě domluvit se, na vynucené spolupráci, která je jako by pod kategorickým imperativem, který lze vyjádřit slovy: „*Bud' kooperativní*“ (Šoltys, 1996, s. 65), kterým se účastníci rozhovoru řídí, aby byla jejich komunikace úspěšná. I zde vidíme, že spolu mluvčí kooperují, přispívají ke komunikaci, aby byla úspěšná, protože posluchač odpovídá na konvenční význam použitých slov, na kooperační princip a jeho maximy, na kontext lingvistické výpovědi. V rozhovoru se nám tedy bez problémů podaří nalézt všechny čtyři Gricovy konverzační maximy, které jsou nezbytné pro zdařilou komunikaci.

Hynkovu indirektní promluvu: „Josefe a pro boha, dohlídni, ať jsou ty volby regulérní, jo,“ bychom z hlediska Austinových konstativů a performativů považovali za žádost či apel, a tedy za konstativ, protože samotnou touto větou mluvčí nic, kromě oné žádosti, nekoná. O performativu bychom mohli hovořit, pokud by tuto větu pronesl Josef a řekl by: „Dohlédnu, aby volby byly regulérní.“ Což chápeme jako jakýsi slib a závazek k nějakému konání.

U tohoto indirektního řečového aktu můžeme s jistotou prokázat, že byly vykonány lokuční a ilokuční řečové akty. Austin (2000) chápal lokuční akt jako akt, ve kterém jsou uskutečňovány jisté zvuky, pronášeny jazykové prvky v určitém pořadí a jehož součástí jsou fonetické, fatické a rhétické akty. Samo užití řeči je v podstatě vykonáním nějakého lokučního aktu. V ilokučním aktu jsou sdělovány významy, které objasňují sdělovací záměr a cíl vysloveného projevu. Podle Austina (2000) má v ilokučním aktu říkání něčeho určitou platnost a jeho vyřčením je uskutečňován určitý druh jednání, v tomto případě žádost. Perlokuční akt, který mívá účinky na pocity, myšlenky či jednání posluchačstva, se nám zde

nepodaří jednoznačně prokázat, i když bychom uvažovali o tom, že Hynkova indirektní promluva může mít jistý účinek na posluchače a na jeho ovlivnění. K perlokučnímu aktu vždy ale dojde, až když je vykonána ona činnost, což momentálně není.

Rozdělení řečových aktů u Searla (2007) na výpovědní, propoziční, ilokuční a perlokuční akt říká víceméně totéž jako Austinova teorie dělení řečových aktů. Víme tedy, že v indirektním projevu proběhl akt výpovědní, ve kterém došlo k vyslovení slov a pronesení jistých zvuků, dále akt propoziční, jímž jsou pronesena slova týkající se něčeho. A konečně proběhl i akt ilokuční, jehož vyslovením proběhl jistý druh jednání (žádost, prosba). O perlokučním aktu uvažují oba teoretici shodně, a proto bychom o něm ani podle Searla nedokázali prokázat.

Z hlediska teorie řečových aktů jsme si již objasnily, že v samotném pronesení promluvy se odehrává jisté náležitosti. Co nám však stále není zřejmé, je intence autora, kam svými slovy míří a co jimi míní. Uvažujme nyní o proneseném řečovém aktu z jeho indirektní roviny a pokusme se odhalit skutečný význam pronášených slov. I zde nám pomohou výzkumné otázky.

1) Jakým způsobem (myšleno pozitivně/oslavně, neutrálně, negativně) se hrdinové seriálu v indirektním projevu vyjadřují o bývalém režimu?

V indirektním řečovém aktu: „Josefe a pro boha, dohlídni, ať jsou ty volby regulérní, jo?“ Hynek zesměšňuje bývalý režim. Vyjadřuje se o něm tedy negativně, ale i s jakýmsi nadhledem a posměchem v hlase, protože tenkrát lidé neměli jinou možnost než volit KSČ, museli tuto skutečnost přijmout a jediné, co jim zbylo, byla satira, která byla prakticky jediným nástrojem jejich vzdoru vůči vládnoucí moci. Účast ve volbách byla povinná a volební lístky nabízely pouze jedinou politickou stranu s kandidátkou předem určených lídrů. Tomu, komu se podařilo dostat se za plentu, se obvykle podařilo na volební lístek přikreslit nějaký obrázek nebo něco napsat. (Drba, Mlejnek, Škoda, 2010 a Kocián, Pernes, Tůma, 2004)

2) Na co konkrétně (historická událost, osoba, komunistická strana, režim jako celek) odkazuje indirektní řečový akt hrdinů?

Indirektní projev odkazuje na komunistickou stranu, která si od svých občanů vynucovala absolutní poslušnost a 100% účast ve volbách, kterou poté ve sdělovacích prostředcích

obhajovala jako legitimní souhlas občanů s politickým zřízením a přáním, aby KSC vládla i nadále. V podstatě se dá říci, že tento indirektní řečový akt odkazuje na komunistický režim jako celek, jehož hlavním vykonavatelem byla právě komunistická strana a její představitelé.

3) Je indirektní řečový projev odkazující na socialistický režim doprovázen/umocněn/podtržen sémiotickými kódy, které jsou paralelní s mluvenou řečí (například gestikulací, haptikou, proxémikou atd.)?

Pro tento indirektní řečový akt je nejdůležitějším neverbálním projevem moment, kdy Hynek spráskne ruce a žádá Josefa, aby dohlédl na regulérnost voleb. Toto neverbální chování má v divákovi evokovat naléhavost a důležitost prosby. Spolu s paralingvistickými jevy, kterými jsou tempo řeči, tón hlasu, pomlky, pak však divák dokáže odhalit pejorativní záměr v řeči mluvčího. A že se jedná o čistě ironický výrok, divákovi potvrdí i jakési odfouknutí a pohození hlavou Josefa, který nejprve očekával, že ho Hynek o něco opravdu žádá, ale pak si rychle uvědomil jeho satirický humor.

4) Doprovází-li indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nějaké sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, jaký podíl mají tyto kódy na pochopení sdělení?

Indirektní řečový akt odkazující na socialistický režim nedoprovází sémiotické kódy z hlediska komplexního komunikátu, které by měly výrazný podíl na pochopení sdělení. Rozhovor se odehrává mezi kolegy v pracovním prostředí, na pozadí rozhovoru je slyšet zpravodajství vysílané rádiem. Okolnosti, které sehrávají roli pro pochopení tohoto indirektního aktu, jsou především dobové znalosti o problematice voleb.

Divák dokáže pochopit odkazování v tomto indirektním řečovém aktu v případě, že je obeznámen s problematikou voleb v dobách komunismu. Pokud ví, jak se v dobách před rokem 1989 volilo, je mu zřejmé, kam Hynek svými slovy míří a na co odkazuje. Takovýto divák rozumí, že Hynek odkazuje na absurditu voleb, kdy každý občan ČSSR musel jít k volbám, měl na výběr pouze z jedné strany a bylo předem jasné, kdo volební klání vyhraje. Volby se však tvářily, že jsou regulérní, svobodné, rovné a volné, že vyjadřují pravou vůli voličů se směřováním jejich země. Avšak vítěz byl po několik desetiletí předem daný a opozice vůči KSC nebyla možná. Ve médiích pak byly předkládány volební výsledky s prakticky 100% účastí voličů a i téměř se 100% podporou komunistické strany. (Drba,

Mlejnek, Škoda, 2010 a Kocián, Pernes, Tůma, 2004) Proto, když Hynek žádá Josefa, aby dohlédl na regulérnost voleb, divák ví, že se jedná o vtip a absurditu, kterou v podstatě samotné volby byly. KSČ by byla u moci, i kdyby volby nebyly, tímto krokem byla jen naplněna jakási představa o svobodných volbách.

I tento indirektní řečový akt je nám důkazem, že ve slovech se ukrývá i jiný význam než ten, který slova primárně sdělují, a že to, na co odkazují je pro posluchače důležitější než pronášený význam slov. Lze tedy prohlásit, že indirektní řečový akt je součástí ilokuce a stojí hierarchicky výše než jeho direktní podoba.

4. Závěr

Teorie řečových (mluvních) aktů podle Helbiga (1991) nepochybně obohatila naše znalosti užívání jazyka v komunikaci o poznatek, že s ilokučními akty jsou spjaty akty ilokuční (mluvní jednání), které jsou začleněny do interakčních a situačních souvislostí a které lze proto na jejich základě vysvětlit. Při posuzování mezí teorie řečových aktů je možné vycházet ze dvou aspektů, které se týkají vztahu řečového aktu – jednak ze společenské činnosti a jednak z jazykového systému. Nelze se však příliš těsně vázat na jazykový systém, protože takováto orientace se vyznačuje jistými tendencemi:

- 1) analýza řečových aktů se poté omezuje především na jazykové indikátory na povrchové struktuře, na performativní slovesa a explicitní performativní formule (ty mohou být signály mluvních jednání, ale nejsou jednoznačné, ani jednotné, ani analýzu mluvních jednání plně nevyčerpají),
- 2) pojem mluvního jednání se příliš váže na jazykovou jednotku (na izolovanou větu, nikoli na komplexnější text),
- 3) ilokuční funkce věty se počítá k jazykovému významu věty, stává se tedy součástí sémantické reprezentace, ze které je také odvozována.

Z tohoto důvodu je proto nutné uvažovat o propojenosti řečových aktů se souvislostmi společenské činnosti. Učinit tak krok, který „by zařadil jednotlivá mluvní jednání a jednotlivé situace do sociálního jednání a komplexních souvislostí lidské činnosti a odvodil je ze souboru všech lidských činností, z nichž primární je činnost praktická“ (Helbig, 1991, s. 184). Tento druhý krok je v teorii řečových aktů naznačen, ale většinou nebývá důsledně proveden, protože se teorie řečových aktů zpočátku (především u Austina a Searle) koncentrovala převážně na ilokuční aspekt jazykových jednání a charakterizovala je většinou jako izolovaná jednání individuálních subjektů, přičemž však nebrala v úvahu sociální pozadí těchto jednání, celkový systém činností člověka, ani konkrétní společenský, pracovní či životní proces. (Helbig, 1991)

V teorii řečových aktů existují dále některé nejasnosti, které nebyly uspokojivě zodpovězeny. Patří k nim například otázka, zda vůbec existují perlokuční akty, zda se spíše nejedná o perlokuční efekt daných ilokučních aktů. Dále, že rozlišení ilokučních a

perlokučních aktů nemůže spočívat na rozlišování záměrů (intence mluvčího) a účinků (efektu posluchače), protože perlokuce mohou být zamýšlené a vcházet tak do cíle mluvního jednání, který zahrnuje i záměr mluvčího i očekávanou reakci posluchače. K realizaci perlokučního aktu je však nutné, aby byl u posluchače vyvolán efekt, který odpovídá intenci mluvčího a který není čistě náhodný. Podle Helbiga (1991) je také možné pochybovat o tom, zda perlokuce (jak ji určuje Austin), na rozdíl od ilokuce, je možné zcela vyjmout z oblasti konvencí.

Shodně není v teorii řečových aktů zodpovězena otázka, jakou úlohu mají intence a konvence v mluvních jednáních. Dále ani otázka, v jakém vztahu je intencionální a interakční přístup. S tím souvisí i problém vztahu intence a významu, protože co člověk míní, nemusí být nutně totožné s tím, co se v jeho výpovědi přesně říká, a dále také to, co zamýšlí udělat, není samo o sobě rozhodující pro to, co udělá (viz kapitola 2.6 Nepřímé řečové (mluvní) akty).

Právě posledně jmenovaná problematika řečových aktů byla prozkoumávána v této diplomové práci. Na počátku práce stálo jasně stanovené téma, ve kterém si práce dala za cíl přispění k objasnění indirektních řečových aktů do teorie řečových aktů. Úkolem práce bylo zanalyzovat takové vrstvy ilokučních aktů, které jsou součástí intertextuality a enkulturace sdělovaných obsahů v ilokučních aktech, které se daly pozorovat na seriálu Vyprávěj. Cílem práce pak byla analýza toho, že to, co se říká explicitně, je často méně důležité než to, co mluvčí skutečně svou výpovědí myslí a míní. Práce se v podstatě snažila prokázat, že nepřímo vyřčený ilokuční akt (indirektní řečový akt) je integrální součástí ilokuce a často stojí hierarchicky výše než akt direktní.

Přistupme nyní k zhodnocení získaných výstupů z analytické části diplomové práce a zhodnotme validitu a reliabilitu získaných dat a také zda práce dosáhla vytyčených cílů.

V analytické části práce bylo podrobena celkem sedm indirektních řečových aktů ze seriálu Vyprávěj hlubšímu zkoumání a prověření výzkumnými otázkami. U všech těchto indirektních událostí se podařilo určit, že pronášená slova odkazují na něco jiného a tento jiný význam skrývající se za vyřčenými slovy je pro posluchače a samozřejmě i diváka seriálu určující pro pochopení, o čem se skutečně mluví. Zároveň se podařilo ověřit, že samotná slova nejsou tak důležitá jako význam, který se za slovy ukrývá a určuje tedy intenci mluvčího.

Dále jsme se přesvědčili, že k pochopení záměru autora nestačí odhalit pouze pravý význam jeho slov, ale také mít povědomí o historickém kontextu, ve kterém jsou slova

pronášena, také je nezbytné si všimnout neverbálních projevů mluvčích a sémiotických kódů z hlediska komplexního komunikátu. Všechny tyto náležitosti umožní divákovi snadnější proniknutí do textu a odhalení pravého záměru autora.

Na tomto místě je také nezbytné poznamenat, že by bylo vhodné zanalyzovat všechny nalezené indirektní události v seriálu *Vyprávěj*, aby z výsledných dat mohla vzniknout teorie. Z důvodu prostoru vymezeného pro diplomovou práci však není toto možné.

Nesmíme také opomenout osobu autorky jako hlavního a jediného kódovače. Vzhledem k tomu, že se jedná o kvalitativní výzkum, víme, že vybrané indirektní řečové akty a jejich analýza jsou plně závislé na osobě autorky a víme tedy, že jiná osoba by mohla zanalyzovat vybrané akty jiným způsobem, či by mohla vybrat zcela odlišné indirektní řečové akty, které by podrobila analýze. S ohledem na tento fakt přesto můžeme říci, že práce přinesla do teorie řečových aktů spolehlivý prvek.

Tato práce přispívá do teorie řečových aktů tím, že potvrzuje, že nezbytným porozuměním nepřímé promluvy je historický, kulturní a současně i situační kontext. Systém jazyka a jeho samotné užití slov není determinující pro pochopení indirektní řečové události. Určujícím prvkem je kontext a dále intertextualita k určitému jevu, který musí být účastníkům komunikace zřejmý, aby jejich komunikace probíhala úspěšně. Závěrem můžeme prohlásit, že se podařilo prokázat, že indirektní řečové akty jsou součástí ilokuce a stojí hierarchicky výše než jejich direktní podoby.

SUMMARY

The master thesis *Indirect Speech Acts in series Vyprávěj* is based on Speech Act Theory by J. Austin, P. Grice and R. Searle and the main aim of the master thesis was to analyse illocution speech acts, particularly ones which were part of intertextuality and enculturation. The analysis tried to support thesis – what is said explicitly is often less important than what a speaker really means with used words. Basically, the master thesis main task was to prove that an indirect speech act is a full part of illocution and often stays higher than a direct speech act.

There were analysed altogether seven indirect speech acts and in all cases was proved that used words refer to something else and this different and hidden meaning is important both for a partner in a dialogue and a viewer of the series to understand what a speaker really talks about and what a speaker really means with his/her words. The analysis helped to prove

that words themselves are not so much important as the meaning which is hidden behind the words.

Furthermore, the analysis showed that not only intention of a speaker but also historic, culture and situation context is important for a clear understanding. It is also appropriate to consider nonverbal behaviour of a speaker and other semiotics codes in terms of complex text. Moreover, to create the theory, it would be better to analyse all indirect speech acts from the series *Vyprávěj* but it is not possible due to capacity of the master thesis. Finally, we should remember the author of the master thesis herself as the only participator on the research. The master thesis is a qualitative research and as we already know, this research is fully based on knowledge and experience of the author and someone else could choose different speech acts and analyse them differently also. In spite of this, we can still claim and see the analysis as the valid contribution into the speech act theory.

To sum up, the master thesis *Indirect Speech Acts in series Vyprávěj* proved that language itself and using words is not determining for understanding of an indirect speech act. The most important issue is a context and intertextuality which all participants of communication should be familiar with in order to successful interaction. Finally, we have managed both to show that the indirect speech acts stay higher than direct ones and we also have proved that the indirect speech acts are the part of illocution.

Použitá literatura

- AUSTIN, John Langshaw, Jak udělat něco slovy. S českou předmluvou Jiřího Pechara. Praha: Filosofía, 2000. ISBN 80-70007-133-8
- BLAŽEK, Petr, KAMINSKI, Lukasz, VÉVODA, Rudolf, Polsko a Československo v roce 1968, Praha: Dokořán, 2006. ISBN 80-7363-103-2
- BOLOMSKÝ, Karel, NOSKOVÁ, Alena, OTÁHAL, Milan, Svědectví o duchovním útlaku (1969-1970), Praha: Maxdorf, 1993. ISBN 80-85800-14-4
- CRESWELL, John W., Qualitative inquiry and research design: Choosing among five traditions, Thousand Oaks: Sage Publications, 1998. In: HENDL, Jan, Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace, Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2
- ČERMÁK František, Jazyk a jazykověda, přehled a slovníky, Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-0154-0
- ČERNÝ, Jiří, HOLEŠ, Jan, Sémiotika, Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-832-5
- DOUBRAVOVÁ, Jarmila, Sémiotika v teorii a praxi, Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-566-0
- DOSKOČIL, Zdeněk, Duben 1969: anatomie jednoho mocenského zvratu, Brno: Doplněk, 2006. ISBN 80-7239-204-2
- DRDA, Adam, MLEJNEK, Josef, ŠKODA, Stanislav, Mýty o socialistických časech, Praha: Člověk v tísní, 2010. ISBN 978-80-86961-98-9
- EHRlich, V., SAILE, G., Über nicht-direkte Sprechakte. In: Linguistische Pragmatik, Ed. D. WUNDERLICH, Frankfurt (Main), 1972. In: HELBIG, Gerhard, Vývoj jazykovědy po roce 1970, Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0312-6
- FOUCAULT, Michel, Diskurs, autor, genealogie: tři studie, Praha: Svoboda, 1994. ISBN 80-205-0406-0
- GORDON, David, LAKOFF, George, Conversational Postulates. In: Syntax and Semantics, Ed. P. COLE, J. L. MORGAN, New York/ San Francisco/ London, 1975. In: HELBIG, Gerhard, Vývoj jazykovědy po roce 1970, Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0312-6
- GRICE, Herbert Paul, Studies in the Way of Words, Cambridge: Harvard University Press, 1989. ISBN 0-674-85270-2
- HELBIG, Gerhard, Vývoj jazykovědy po roce 1970, Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0312-6

HENDL, Jan, Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace, Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2

HOFFMANNOVÁ, Jana, Stylistika a...: současná situace stylistiky, Praha: Trizonia, 1997. ISBN 80-85573-67-9

JIRÁK, Jan, KÖPPLOVÁ, Barbara, Masová média, Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-466-3

JIRÁK, Jan, NEKVAPIL, Jiří, ŠOLTYS, Otakar, Jazyk ve společenském kontextu: základy jazykovědy pro studenty sociálních věd, Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-210-9

KARLÍK, Viktor, POKORNÁ, Terezie, Anticharta, Praha: Společnost pro Revolver Revue, 2002. ISSN 1210-2881

KOČIAN, Jiří, PERNES, Jiří, TŮMA, Oldřich a kolektiv, České průšvihy aneb Prohry, krize, skandály a aféry českých dějin let 1848-1989, Brno: Barrister & Principal, 2004. ISBN 80-86598-87-X

KOŤÁTKO, Petr, Význam a komunikace, Praha: Filosofía, 1998. ISBN 80-7007-117-6

MAAS, Utz, Grammatik und Handlungstheorie. In: Pragmatik und sprachliches Handeln, Ed. U. MAAS, D. WUNDERLICH, Frankfurt (Main), 1972. In: HELBIG, Gerhard, Vývoj jazykovědy po roce 1970, Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0312-6

NEBOJSA, Bořivoj, Normalizace, to je ono! Brno: Sursum, 2001. ISBN 80-85799-93-6

PREČAN, Vilém, Charta 77 (1977-1989): Od morální k demokratické revoluci, Bratislava: Archa, 1990. ISBN 80-900422-1-X

REIMAN, Michal, Lenin, Stalin, Gorbačov, Praha: Lidové noviny, 1991. ISBN 80-7106-024-0

SAUSSURE, Ferdinand de, Kurs obecné lingvistiky. Vyd. 3. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1568-6

SEARLE, John Rogers, Řečové akty: esej z filosofie jazyka, Bratislava: Kalligram, 2007. ISBN 978-80-7149-892-6

SCHULZ Windfried, HAGEN Lutz, SCHERER Helmut, REIFOVÁ Irena, Analýza obsahu mediálních sdělení, Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-548-5

STAMPE, Dennis W., Meaning and Truth in the Theory of Speech Acts. In: Syntax and Semantics, Ed. P. COLE, J. L. MORGAN, New York/ San Francisco/ London, 1975. In: HELBIG, Gerhard, Vývoj jazykovědy po roce 1970, Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0312-6

TRAMPOTA, Tomáš, VOJTĚCHOVSKÁ, Martina, Metody výzkumu médií, Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-683-4

WUNDERLICH, Dieter, Studien zur Sprechakttheorie, Frankfurt (Main), 1976. In: HELBIG, Gerhard, Vývoj jazykovědy po roce 1970, Praha: Academia, 1991. ISBN 80-200-0312-6

Internetové zdroje

Alexander Dubček

Informace dostupné z: <http://www.ustrcr.cz/cs/alexander-dubcek>

Diskurzivní analýza, Marika Blažková, publikováno 25. ledna 2006

Informace dostupné z:

<http://www.zkola.cz/zkeu/pedagogictipracovnici/kabinetspolecenskyhvedaumeni/abecedaspolecenskyhved/18037.aspx>

Kritická diskurzivní analýza a velké množství masmediálních textů, Jan Miessler

Informace dostupné z: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1/pdf_doc/miessler.pdf

Ferdinand de Saussure

Informace dostupné z: <http://www.gasbag.wz.cz/tema/rocnik2/cislo2/02-04.htm>

Ludvík Svoboda, Zoe Klusáková-Svobodová, publikováno 8. června 2006

Informace dostupné z: <http://www.ludviksvoboda.cz/index.php?page=zivotopis2.htm>

Seriál Vyprávěj

Informace dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10266819072-vypravej/o-serialu/>

Doprovodné obrázky

Veškeré použité obrázky (1-27) v kapitole 3.2, Analýza indirektních řečových aktů v seriálu Vyprávěj, jsou screen shoty z jednotlivých dílů tohoto seriálu, jehož online verze je dostupná z www.ceskatelevize.cz.